

EIGEN SCHOON

EN

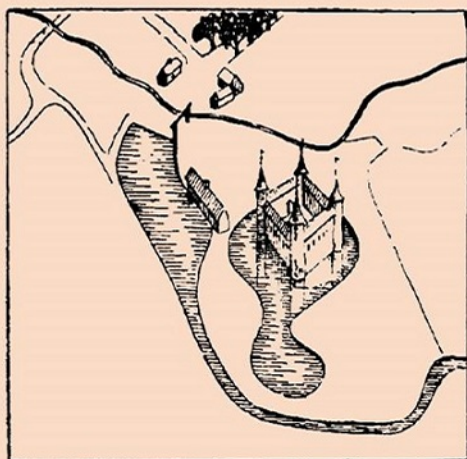
DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Londerzeel. — Het kasteel «Drie Torens».

XLVII° Jg., Nr. 3-4

BRUSSEL

MAART-APRIL 1964

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O. opgericht in 1926; bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: † Dr. Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur: Dr. L. de Man, de Limburg-Stromlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

Te bestellen, indien niet anders aangeduid, mits voorafbetaling van het bedrag + verzendingskosten op

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs van het jaarabonnement. Voor de leden: 130 F — I de boekhandel: 180 F.

De volgende jaargangen zijn nog volledig te verkrijgen: XXVII (1944), XXVIII (19 5) XXXIX (1946), XXX (1947): elk 100 F; I (1948) XXXII (1949), XXXIII (1950) XXXIV (1951), XXXV (1952), XXXVI (1953), XXXVII (1954), XXXVIII (1955), XXXIX (1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962), XLVI (1963), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

Afzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F, dubbele afleveringen: 40 F.

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opuijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden: 180 F).

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz., ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F). - Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F). — *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan, de ontwikkeling en de instellingen van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden: 80 F).

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden: 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p rek. nr. 420.475. J. Verbesselt, Neder-over Heembeek).

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F).

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F).

Prof. Dr. C. LEÛRS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Tervuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijnzen, munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarii, Meiseneirs of Kossaten, Meiseneirsrechten*, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F - Idem, *De Bevolkingslagen te Asse*, 50 F.

J. MERTENS, *St.-Verone's graf te Leeftaal*. — 40 F voor de leden: 30 F.

P. LINDEMANS *De pachthoven van St Mertens Lennik* — 20 F.

Mr. Dr. A. SCHILLINGS, *Rechtens, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

A. MEULEMANS, *Leuvense Ambachten 1. De Hoveniers Fruiteniers en Mandenmakers; 2. De Barbiers en Chirurgen; 3. De Oudekleerkopers* — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant* — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

DE TAAL TE AARSCHOT (II)

Precies een kwart eeuw geleden, in 1938, werd een speciaal nummer van Eigen Schoon en De Brabander gewijd aan Aarschot. Daarin verscheen toen een bijdrage van mijn hand onder de titel «De Taal te Aarschot». Wat nu verschijnt is dus feitelijk een vervolg op dat eerste artikel : daarom kreeg het de aanduiding «II».

EEN RECTIFICATIE : «DOE SE SCHELM»

In mijn bijdrage van 1938 had ik een bladzijde gewijd aan «de ondergang van het pronomen *doe*», dat alleen nog gebruikt wordt in vocatieven met pejoratieve betekenis van het type «o doe sen ezel!» Het eigenaardige element *sen*, dat op *doe* volgt, had ik toen verklaard als de toonloze vorm van «zo een». Reeds lang geleden ben ik echter tot de overtuiging gekomen dat deze verklaring fout is en dat we hier te doen hebben met een adjectiefsuffix dat aan het pronomen *doe* is toegevoegd.

Laten we dat element *se(n)* even van naderbij bekijken. Het wordt te Aarschot gebruikt in drie gevallen :

1° Tussen *gij* of *doe* en een volgende scheldnaam, b.v. *gij sen deugniet*, *doe se schelm*. Op te merken valt dat een scheldnaam nooit onmiddellijk op *gij* of *doe* zal volgen. Men moet een adjectief inschuiven, ofwel *se(n)*, ofwel allebei. Dus : *gij lelijken deugniet*, *gij sen deugniet* of *gij se lelijken deugniet*. Nooit : *gij deugniet*.

Zeer merkwaardig is dat na *gij* of *doe* + *se(n)* het scheldwoord zelf kan wegvallen. De zinnestelsels «o *gij se!*» en «o *doe se!*» hebben duidelijk een pejoratieve betekenis en drukken een afkeuring uit. Ze worden vooral uit kindermond gehoord.

2° *Se(n)* verschijnt na tussenwerpsels voor het scheldwoord, aldus na *o!* *a!* *ai!* *wel!* *foei!* *è!* *èke!* *och!* B.v.: *O se protekol!* (= iemand die altijd reclameert) — *Ai se flauwen apostel!* — *Eke se vuil meisken!* — *Och sen embetante!* — *Wel se gloeiende stommerik!*

Na *o!* is *se(n)* noodzakelijk, zelfs voor een adjectief. Na de andere tussenwerpsels kan men meestal *se(n)* al of niet gebruiken. In sommige verbindingen schijnt *se(n)* vast te staan.

Na zulk tussenwerpsel kan telkens *gij* of *doe* voor *se(n)* ingelast worden. *Doe* verschijnt in dit geval nog slechts zelden, behalve na *o!* B.v.: *O doe (of gij) se stommen ezel!* — *Wel gij se lelijken turk!* — *Ai gij se luien duivel!*

3° Hierbij sluiten aan de vloekwoorden, aan het begin van de zin als tussenwerpsels gebruikt. B.v.: *Sakker se stommen os!* — *Potfer se lelijken dief!* — *Potferdomme sen dikken deugniet!* (en al de andere samenstellingen met *domme*) — *Goddorie se stuitjes* (= stultus)! *Nondedieu se zatlap!* — Enz.

Hierbij sluit ook aan *god* als interjectie gebruikt, b.v.: *God*

sen tantafeer! — *God se lulleman!* Ook de bastaardvloek: *godsed-jongen!*

Kan *se(n)* niet verklaard worden uit ons woordje *sé* (met betoonde vocaal) = *ecce*, dat met demonstratieve betekenis, na pronomina, resp. tussenwerpsels gebruikt, toonloos zou geworden zijn en dan aangevoeld als een suffix, zodat het kon verbogen worden? We kennen echter geen enkele zin, waarin *sé* (*ecce*) op zulke plaats gebruikt wordt om deze veronderstelling te staven.

In onze dialecten wordt *sé* algemeen gebruikt met de betekenis *ecce*; men plaatst het voor of achter de zin, b.v.: *Sé, da's 'ne schonen appel!* of: *Da's 'ne schonen appel, sé!* Altijd is *sé* in dit geval duidelijk betoond. Daarenboven wordt het enclitisch gebruikt na de bijwoorden *hier, daar, zo, nu*. Zulk «bijwoord + *sé*» is altijd duidelijk demonstratief. *Hiersé, daarsé* betekenen: 1° Kom hier, ga daar; — 2° Hier (daar), pak vast wat ik u aanbied! De betoning in enclise gaat van duidelijk betoond tot ongeveer toonloos.

Hieruit blijkt dus dat, zowel wat het gebruik als de betekenis betreft, *sé* en *se(n)* duidelijk twee verschillende woorden (of woorddelen) zijn, en daar *se(n)* na *doe* e.a. recent is, valt het moeilijk aan te nemen dat *se(n)* uit *sé* zou ontwikkeld zijn zonder dat er nog sporen van deze overgang zouden zijn aan te wijzen.

Als uitgangspunt voor het gebruik van de adject. uitgang *-se(n)* kan gediend hebben, de niet onaanzienlijke reeks van adjectieven, afgeleid van persoons- en diernamen met het suffix *-se*, die meestal pejoratieve betekenis hebben, als: *boerse, heidense, duivelse, hondse, schelmse, slaafse, wulpse*. De vaak als vloeken gebruikte woorden als *hel, duivel, drommel, deksel*, enz. geven in het Nederlands aanleiding tot adjectiefformaties op *-se*: *helse duivelse, drommelse, dekselse*.

In onze dialecten gebeurt hetzelfde met andere vloekwoorden als *verdoeme, verdekke* en dgl., b.v. *da's een verdoemese affaire!* — *da's een verdekkes moeilijk werk, die sackerse knoop toch!* Wat was er dus normaler dan, wanneer een dergelijk woord in een uitroep voor een scheldwoord-substantief kwam te staan, het in de adjectief-vorm te zetten? Het gebeurde in het Nederlands: *gij dekselse kwajongen!* Het gebeurde in onze dialecten eveneens: *goddorese lelijkaard!*

Deze groep kan dus een brug gebouwd hebben naar het gebruik van *se(n)* na *doe* en *gij*. Ofwel was het door analogiewerking naar deze groep dat ook na de in dezelfde voorwaarden gebruikte pronomina *doe* en *gij* het adj. suffix *-s(ch)e* werd bijgevoegd. Ofwel, wat me ook mogelijk schijnt, werd reeds in een formatie als *poddoemese stommen ajuin* het element *sen* als afzonderlijk woord opgevat en kon het dus na *doe, gij* en na allerlei tussenwerpsels ingeschoven worden als een adjectief met pejoratieve betekenis.

Uit het tegenwoordige gebruik blijkt immers duidelijk dat *se(n)* vaak, of zelfs meestal, niet meer als een adjectivische uitgang gevoeld wordt, doch als een compleet adjectief op zich zelf. Het heeft een zeer algemene, doch ook zeer duidelijk-pejoratieve betekenis. Zinnen als *doe sen deugniet* worden door de dialectsprekers meestal aangevoeld als bestaande uit *doe* + *sen* + scheldwoord.

Duidelijk wordt dit bewezen door uitroepen *o doe se, o gij se*, waarin het afzonderlijk staande element *se* de betekenis van het onderverstande scheldwoord heeft opgenomen.

Een tweede eventueel bewijs kunnen we zien in de uitroepen bestaande uit : tussenwerpsel + *se(n)* + scheldwoord. Alhoewel het niet onmogelijk is dat de adj. uitgang ook aan een tussenwerpsel gehaakt wordt, vooral in navolging van reeds bestaande formaties als *doese* en *gijse*, lijkt het ons verkieslijk de uitroepen als *o sen dief, a se verken* te interpreteren als ontstaan uit *o gij sen dief, a doe se verken*, waaruit *gij* en *doe* zijn weggelaten, doch waarin *se(n)* behouden bleef, wat maar kon gebeuren indien *se(n)* als afzonderlijk element beschouwd werd (1).

AARSCHOTSE SYNONIEMEN VAN «ZEER» (bijwoord)

De meeste dialecten zijn rijk aan synoniemen om het begrip *zeer* (bijwoord, vóór adj. of bijw.) uit te drukken. In het Aarschots zijn me bekend: *afgrijselijk, danig, erg, (eeuwig), fel, geweldig, grillig, gruwelijk, hard, heel, hoofdig, ijselijk, kolosaal, nijdig, ongelooflijk, ontzettend, schrikkelijk, vreselijk, wreed, zo*. Iets minder sterk is *braaf*.

1. *Afgrijselijk* duidt een zeer hoge graad aan. Het wordt uitsluitend gebruikt voor adj. die iets slechts, onaangenaams uitdrukken. Frekwentie: middelmatig. Voorb.: *'t is afgrijselijk koud, mijn tand doet afgrijselijk zeer*.

Ook gebruikt als adj. en als bijw. bij werkwoorden: *een afgrijselijk gezaag; zij begost afgrijselijk te schreeuwen* (schreien).

2. *Danig* is minder sterk dan *afgrijselijk* en kan voor de meeste adj. gebruikt worden. Frekwentie: middelmatig. Voorb.: *ons werk was danig moeilijk, 't is nog danig vroeg, 'k heb danige groten dorst, 't heeft danig hard geregend*.

Danig komt ook nog voor: a. als bijw. bij werkwoorden: *'t is danig aan 't sneeuwen, 't heeft danig geregend*; b. als adj. met de betekenis «groot, hevig»: *het schutsel ligt omver van den danige wind, ik heb danige koppijn, ik val flauw van den danigen honger, bij kon niet voort van den danige schrik* (vooral vóór subst. als honger, dorst, schrik, vaak, pijn, warmte, koude).

3. *Erg* komt meestal voor in verbinding met de ontkenning

(1) Dit probleem is uitvoerig behandeld in mijn bijdrage «Het element *se(n)* in «doe sen ezels». Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 1940, blz. 55-66.

niet: *niet erg*, soms *niet zo erg*. Voorb.: *'t is niet erg koud vandaag, zijn duiven hebben niet erg goed gevlogen*. Zonder niet: *de koekebakken zijn erg aangebrand*.

Erg wordt als adj. en subst. gebruikt zoals in het Ned.: *'t is een erg geval; ik had er geen erg in*. Eén bijzonder geval: als adj. wordt het ook gebruikt voor kinderen en jongelui met de betek.: a. vlug voor zijn jaren, vinnig: *Suske is een erg ventje*; b. uitdagend: *zijt maar niet te erg, lelijke snotneus!*

4. *Eeuwig*: zie *hoofdig*.

5. *Fel* is vrij zeldzaam, komt meestal slechts in bepaalde verbindingen voor: *'t is fel wit tussen die twee* (ze zijn erg bevriend, ook: erg verliefd), *dat varken is fel groot geworden*.

Fel wordt als adj. en bijw. (bij werkw.) gebruikt als in 't Ned.: *'t is felle wind, het heeft fel geregend, een felle vechter*. Het kan echter ook «groot» betekenen: *ziet eens, wat een felle beest!* — *Een felle haan* kan dus betekenen «vurig» of «groot».

6. *Geweldig* is sterker dan *danig*, maar minder sterk dan *afgrijselijk*. Het is vrij frekwent en kan vóór de meeste adj., resp. bijw., gebruikt worden: *hij loopt geweldig hard, die vent is geweldig rijk, ik heb geweldig lang moeten wachten*.

Als adj., zoals in 't Ned.: *een geweldig onweer* (hevig), *een geweldige stamp, een geweldige berg* (groot).

7. *Grillig* (uitspraak: *gerellig*) is vrij zeldzaam: *het heeft grillig hard geregend, die jongen heeft een grillig groot voorhoofd; hij is grillig stom* (dom).

Als adj. is het woord nog zeldzamer: *'t is grillige wind* (hevig), *ik heb grillige honger* (groot). Blijkbaar is *grillig* synoniem geworden van *geweldig*, *schrikkelijk*. Met een andere betekenis komt *grillig* niet voor.

8. *Gruwelijk* is te vergelijken met *afgrijselijk*, maar wordt zelden gebruikt: *'t is gruwelijk koud*.

Ook als adj. is het woord zeldzaam: *een gruwelijk geval*.

9. *Hard* is, na *heel*, de meest gewone versterking van adj. of bijw.: *we zijn hard vroeg vertrokken, Marie heeft hard lang haar, Jan is hard dik geworden de laatste tijd, 't is een hard schoon meisje, die appel is nog hard groen*.

Als bijw. bij werkw. wordt *hard* gebruikt zoals in het Ned., nog vaker zelfs: *hard bellen, hard eten, hard lachen, hard lameren, hard lezen, hard liegen, hard lopen, hard luisteren, hard plakken* (in de handen klappen), *hard schrijven, hard slapen, hard snorken, hard stoken, hard kousen stoppen, hard straffen, hard verschieten, hard vrijen, hard wandelen, hard werken* enz., enz.

De meeste betekenissen die *hard* als adj. heeft in het Ned. komen ook in het Aarsch. voor. Eigenaardig zijn de volgende gevallen: *hij heeft een harde klets kop* (is zeer kaal), *'t is een harde dikkop* (hij heeft een zeer dik hoofd); vóór subst. gebruikt adj.: *'t is een harde schele, een harde rosse* (erg scheel, erg ros), *dat meisje is een harde schoon*.

't is een harde zegt men van iemand die veel kan uitstaan, die niet licht ontroerd is.

10. *Heel* is het gewone versterkend woord: het kan vóór elk adj. of bijw. gebruikt worden: *'t is een heel kort stuk, vader werd heel kwaad, Mietje kan heel hoog zingen, hij eet heel gaarne stokvis.*

Als adj., ongeveer zoals in het Ned.: *het glas is nog heel, de hele dag, het hele huis, een hele tijd* (geruime), *er is een heel kot in mijn kous* (een groot gat), *'t is een heel affaire* (een zaak die veel drukte meebrengt).

De vorm *geheel* is onbekend.

11. *Hoofdig* duidt een zeer hoge graad aan. Het wordt vooral gebruikt in de verbinding *hoofdig dom zijn*, maar komt toch af en toe met een ander adj. voor: *een hoofdig lelijk meisje, mijn kop doet hoofdig zeer.*

Hoofdig komt ook wel, doch zelden, als adj. voor: *dat is een hoofdige stommerik* (zeer grote dwaas), *ik heb hoofdige pijn in mijn kop* (verschrikkelijke).

12. *Ijselijk* wordt vooral gebruikt in de verbinding *ijselijk koud*. Soms, maar zelden, vóór andere adj. of bijw.: *ijselijk moeilijk, ijselijk moe.*

Als adj. vooral in *'nen ijselijke kou* (M); ook reeds gehoord *'nen ijselijke wind.*

13. *Kolossaal* wordt slechts in beperkte mate als bijw. vóór adj. of bijw. gebruikt: *de burgemeester is kolossaal rijk, die winkel heeft kolossaal veel te doen, hij is kolossaal gierig, de coureurs* (renners) *hebben kolossaal hard gereden.*

Als adj., zoals in 't Ned.: *een kolossaal gebouw, een kolossaal fortuin, een kolossale vent*. Wegens de betekenis «zwaar, omvangrijk, reusachtig» van het adj. zijn verbindingen als *kolossaal arm, kolossaal mager* ongewoon, al worden ze wel eens gehoord.

14. *Nijdig* (uitspraak *naach*) is een tikje nadrukkelijker dan *heel* en wordt niet zeer vaak gebruikt. Voorb.: *'t is nijg koud geworden, hij is nijg boers van manieren, een nijg groot stuk.*

Als adj. vooral in de verbinding *'t is nijge wind*. Hieruit heeft zich waarschijnlijk de betekenis «*nijg* = hevig, erg, zeer» ontwikkeld. Ook wel: *nijge honger, dorst, vaak* (vgl. *danig* als adj.).

De betekenis «afgunstig, zeer boos», evenals de vorm zonder syncope *nijdig* komen niet voor.

15. *Ongelooflijk*: *dat ging ongelooftlijk rap*. De betekenis is als in 't Ned., ook als adj.: *een ongelooftlijke historie*.

Dit woord maakt op mij de indruk een «beschaafd» indringer uit de boekentaal te zijn!

16. *Ontzettend* is ook een schoolwoord en wordt zelden gehoord: *die steen weegt ontzettend zwaar, 't is ontzettend slecht weer.*

17. *Schrikkelijk* is sterker dan *heel* en *hard*, maar is meer afgesleten dan *afgrijselijk*. Het is het meest frekwente woord om

een zeer hoge graad uit te drukken. Voorb.: *bij is schrikkelijk rijk, arm, groot, klein, ongelukkig, zenuwachtig, pretentius, enz.; een schrikkelijk vet varken, schrikkelijk veel centen.*

Ook als adj. is *schrikkelijk* veel frekwenter en semantisch meeromvattend dan in 't Ned.: *ik heb schrikkelijke honger, dorst, vaak, enz.; de oorlog is een schrikkelijk ding; zij heeft een schrikkelijke kop haar* (zeer veel haar); *moeder heeft een schrikkelijke was liggen* (zeer grote); *Jefke is een schrikkelijke stoefer* (snoever); *'t is schrikkelijke wind* (zeer hevige); *bij heeft een schrikkelijke klets kop, enz.*

Ook als bijw. bij werkw. zeer frekwent: *ik ben schrikkelijk gevallen, schrikkelijk verschoten, schrikkelijk aan 't sukkelen; 't rcgent schrikkelijk enz.*

18. *Vreselijk* is in alle opzichten synoniem van *schrikkelijk*. Alleen lijkt het me minder «inheems». Het kan uit de boekentaal overgenomen zijn. Voorb.: *bij was vreselijk gegeneerd; we hebben ons vreselijk hard gespoed* (gehaast); *'k heb vreselijken dorst.*

19. *Wreed* heeft ongeveer de waarde van *nijg*, is nog iets minder frekwent: *dat werk is wreed lastig, wreed slecht weer, 'k heb wreed hard moeten zoeken, de tarwe is wreed goedkoop geworden.*

Ook als bijw. bij werkw.: *wij hebben wreed gezocht eer we 't vonden, hij heeft wreed gelopen, hij heeft hem* (zich) *wreed gespoed.*

Wreed als adj., ongeveer zoals in 't Ned.: *wree* (< *wrede*) *pijn, een wree straf, enz.* Daarenboven: *'t is 'ne wree vent* — a. impositant door zijn lichaamsbouw, b. onverschrokken; *bij heeft een wree kop haar* (zeer veel haar). De uitroeping *'t is wreed!* heeft de algemene betekenis «'t is erg, 't is sterk».

20. Zo kan ook het begrip «zeer» uitdrukken en wordt dan met versterkt accent gesproken: *dat kind is zó klein gebleven, is zó dik geworden; die man is toch zó sterk; we hebben zó'n lastig werk gekregen.*

Ook als bijw. bij werkw.: *we hebben zó gewerkt, zó gelopen, zó geschreeuwd.*

Zo met de buigingsuitgangen van het onbepaald lidw. wordt ook elliptisch als adj. gebruikt met de betekenis «groot» in uitdrukkingen als: *ik heb zónen honger, zóne vaak* (< *zóne groten honger, zóne grote vaak*, die even gebruikelijk zijn).

21. *Braaf* betekent niet *zeer*, maar *vrij*; het is heel wat sterker dan *nogal*. Het Aarschots dialect beschikt over geen ander woord om die bepaalde graad uit te drukken. Voorb.: *'t is bra koud vandaag, de mis duurt bra lang, hij had een bra versleten broek aan, zo'n oude velo is bra embetant.*

Wie het bijw. *bra* gebruikt, denkt nooit meer aan *braaf!* Het adv. is afzonderlijk woord geworden. Ook semantisch staat het helemaal geïsoleerd. Het adj. *braaf* wordt met de gewone betek. gebruikt: *de kinderen zijn vandaag heel braaf geweest; da's*

een doorbrave vent, een braaf kind, een bra vrouw, bra jongens.

Deze bijwoorden kunnen ingedeeld worden in twee grote groepen, die we resp. *totale* en *partiële* bijwoorden kunnen noemen. In de eerste groep brengen we die bijw. onder die zich in die functie volledig hebben losgemaakt van het gelijkkluidend adjectief. Bij de adverbia van de tweede groep blijkt het verband nog duidelijk. Het is vrij gemakkelijk te ontdekken tot welke groep elk der hier behandelde bijw. behoort. We kunnen ze alle gebruiken in een zinnetje als: *'t is een danig groot paard, een erg groot paard, een geweldig groot paard*, enz. We kunnen hetzelfde idee uitdrukken door een zin als: *'t is geweldig lijk dat een groot paard is*, waarbij het bijwoord tot adj. wordt. Welnu we vinden dat deze constructie mogelijk is met *afgrijselijk, geweldig, grillig, gruwelijk, ijselijk, kolossaal, ongelooflijk, ontzettend, schrikkelijk, vreselijk, wreed*. Dit zijn dus de *partiële* bijwoorden. De *totale* bijwoorden, waarbij de gegeven constructie onmogelijk blijkt, zijn: *danig, erg, eeuwig, fel, hard, heel, hoofdig, nijdig, zo en bra(af)*.

Al deze adverbia worden, als ze vóór een verbogen adjectief staan, eveneens adjectivisch verbogen. Voorb.: *'nen afgrijselijke zware kou* (M), *'nen danige grote schrik* (M), *een felle donker plaats* (V), *geweldige scherpe messen* (Meerv.), *een grillige grote neus* (M), *ik heb helen (h)arde kou* (M); — *'nen harden dikke portefeuille* (M), *een harde dikke valing* (V), *een hard dik paard* (O), *harde dikke sargies* (Meerv.).

VERSTERKINGSWOORDEN IN SAMENGESTELDE ADJECTIEVEN

Het Ndl. kent een aantal samengestelde adjectieven waarvan het eerste lid meestal een subst. is met versterkende adverbiale functie, b.v. straatarm, hagelwit, oliedom. In het Aarsch. zijn de volgende samenst. van dat type in gebruik: *boutrecht, kaarsrecht, kletsnat, klinkdood, morsdood, moedernaakt* (uitspr. *mojenoks*), *muisstil, potdicht; potdoof; sneeuw wit; grasgroen; stekeblind; stapelzot; stapelzat* (uitspr. *stiebelzot, -zat*), *poederdroog, pikkedonker, stikdonker; stokstijf; strontnat; strontzat*.

Dergelijke samenstellingen berusten op een oorspronkelijke vergelijking, die nog duidelijk is in *bout-* en *kaarsrecht*, *muisstil*, *sneeuw wit*, *grasgroen*, *poederdroog*, *potdicht* (men denkt aan het deksel van de pot), *pik(ke)donker*, *strontnat*. De vergelijking is niet aanwezig, wel de versterkende betekenis door analogie, in *potdoof* en *strontzat*. In *kletsnat* kunnen we nog een vergelijking vinden, maar bij *klinkdood* hebben we hoofdzakelijk klankeffekt. — *Morsdood*, een tautologische samenst. wordt vooral gebruikt, evenals *klinkdood* trouwens, met de betekenis «op de slag dood, plots gestorven». — Het eerste lid van *stapelzot* komt ook afzonderlijk voor als adj. (verkort uit de samenst.?): hij is «stiebel» betekent: 1. zot, 2. dronken. Syn.

is : *bij is pimpel* (vgl. Aarsch., zo zot als een pimpel (vlinder) — Stekeblind kan hetzelfde eerste element bevatten als stikdonker, maar voor het huidige taalgevoel betekent het: zo blind dat men geen steek (voor zijn ogen) ziet.

Het eerste lid van *stikgedonker*, een variant van *stikdonker*, kan opgevat worden als een adj. Ook de adj. bomvol, topvol zijn in het Aarsch. uiteengevallen in twee woorden (adv. + adj.): bommens vol; toppens vol.

We stelden vast dat samengestelde adj. van het hier bedoelde type op een oorspronkelijke vergelijking berusten. Het tegenovergestelde gebeurt echter ook: uit een analogische samenstelling (of een versterkend woord + adj.) ontstaat soms een vergelijking die, qua betekenis, zinloos kan zijn. Voorb.: zo doof als een pot (uit potdoof); zo wit als een nage! (door verkeerde scheiding uit: zo wit als een (h)agel); zo zot als een deur (uit: door en door zot; Aarsch.: 1. deur, 2. door); zo dood als een piet (= pier): men denkt aan een aardworm, die me niet geschikt lijkt om als symbool van de dood te dienen; waarsch. volksetymologie uit «pietdood» naar «pietstil», bij *piet* (onbeveeglijk).

HET VERBOGEN LIDWOORD «TE»

Het bijwoord *te* met adjectivische uitgang wordt gebruikt in de volgende gevallen :

1. Meestal na *veel*, waarmee het dan werkelijk een geheel vormt: *veelte*, uitgesproken *veulte*. Bij normaal vlot spreken wordt dit gereduceerd tot *veute*, wat wel bewijst dat hier voor het taalgevoel van de spreker slechts één geheel staat. Immers de *l* van veel wordt in geen enkel ander geval geapocopeerd. Dit *veulte* of *veute* wordt dan verbogen gebruikt voor een adjectief + substantief. Voorbeelden :

Ik werk niet meer, want ik heb veeltene groten honger en veelten harde tandpijn.

Ik durf niet meer buiten gaan, want ik heb veeltene versleten jas en veelten lelijke klak.

Ik doe zo'n vuil werk niet, want ik heb een veeltene propeere voorschoot en veelten schoon blouse aan.

De adjectieven die het idee groot, hard (= erg), hevig uitdrukken, kunnen in enkele vaak voorkomende uitdrukkingen verzwegen worden. Aldus in: ik heb veeltenen honger, veeltenen dorst, veeltene vaak, veeltene schrik; ik heb veelten tandpijn, veelten koppijn, veeltene zeer. Natuurlijk moet men het adjectief uitdrukken in : dat kind heeft veeltene groten hoed, veeltenen harden kop.

2. Het is echter niet volstrekt noodzakelijk dat het verbogen *te* samen met *veel* gebruikt wordt; het komt ook afzonderlijk voor in zijn verbogen vorm; b.v. ik heb tene groten honger, of zelfs ik heb tenen honger, ik heb tene grote vaak, ik heb

tene vaak; ik kan niet lachen, ik heb tene harde zeer of ik heb tene zeer. Overal echter zijn de vormen met *veel* gebruikelijker.

HET GESLACHT DER SUBSTANTIEVEN IN HET AARSCHOTS

Ongeveer 10 jaar geleden heb ik een zo volledig mogelijke lijst opgesteld van de substantieven die in het Aarschots een ander geslacht hadden dan het genus dat er toen in de woordenboeken, vooral dat van Van Dale, werd aan toegekend. Deze lijst bevat 1312 substantieven, waarvan er 1116 of 85% mannelijk zijn (in het Ned. vr. of o.), 116 of 10,4% vrouwelijk (in het Ned. m. of o.) en 60 of 4,6% onzijdig (in het Ned. m. of vr.). Bij Van Beughem waren deze percentages resp. 65%, 24% en 11%. Hieruit blijkt reeds onmiddellijk dat het Aarschots het mannelijk genus «voortrekt».

Een aantal aan het Frans ontleende woorden zijn in het Ned. onzijdig geworden (*anker, bureau, depot, album, ballon* enz.); in het Aarsch. zijn die altijd mann. Zelfs subst. die in het Frans vrouw. zijn, worden vaak vermannelijkt: *auto, bril-lantine, ceramiek, combinaison, confituur* enz. Op enkele uitzonderingen na zijn alle stofnamen — en er bestaan er honderden! — in het Aarschots mannelijk; hiertoe behoren de namen van bieren, wijnen, likeuren en andere dranken. «Nieuwe» woorden zijn haast altijd mannelijk, aldus namen van winkels, cafés, bioscopen en derg.; ook namen van leerboeken, van dansen en spelen. Hetzelfde geldt voor nieuwere substantiveringen (in het Ned. onzijdig!) van interjecties, voorzetsels, voegwoorden, bijwoorden — o.a. muziektermen —, van geciteerde woorden, van gebeden en gezangen, aangeduid door de beginwoorden.

Het Aarschots — en waarschijnlijk verkeren de meeste Zuidnederlandse dialecten in hetzelfde geval — trekt dus het mannelijk genus voor. Men zou het nog sterker kunnen uitdrukken en vaststellen dat het mannelijk genus alleen nog werkelijk «leeft», terwijl het vrouwelijk en het onzijdig zich nog slechts als verdorrende historische groepen handhaven. De toestand van de genusgroepen kunnen we enigszins vergelijken met die van de buigingsgroepen der werkwoorden: de sterke bestaat nog als historische verworvenheid, alleen de zwakke leeft werkelijk nog. Dit verschrompelen van bepaalde grammatische groepen ten voordele van andere is bij de buiging van de werkwoorden verder gevorderd dan bij het genus: hier verkeert het nog in een aanvangsstadium. Toch kan men voor het Aarschots reeds de algemene regel formuleren: *Alle substantieven of gesubstantiveerde taalelementen die geen duidelijk historisch genusmerk dragen, zijn mannelijk.* Alle nieuwe indringers, van waar ze ook komen, worden dus mannelijk. De zeldzame nieuwe woorden die vrouwelijk zijn, hebben dat genus meestal uit het Frans of analogisch; de nog zeldzamere die onzijdig zijn, hebben hun genus uit boek of

krant (= uit het Algemeen Nederlands). Als de dialectspreker met een ongebruikelijk woord wordt geconfronteerd waaraan hij een genus moet toekennen, zal hij, behalve in de zeldzame gevallen waarin hij bewust of onbewust bij een parallel woord «aanhaakt», onveranderlijk naar het mann. grijpen.

Naast dit voortrekken van het mannelijk, stellen we vast dat het genus van de substantieven in het Aarschots vrij vast is. Aldus zijn persoonsnamen met vaste vorm die op een wezen van beiderlei sekse kunnen worden toegepast, altijd mannelijk, dus ook als ze een vrouw aanduiden, b.v. *stommerik*, *vondeling*, met uitzondering van *wees* (vr.). Gemeenkunnige diernamen hebben ook een vast genus, onafhankelijk van de sekse, b.v. *kat* vr., *vos* m. Niet-persoonsnamen, overdrachtelijk op personen toegepast, behouden het genus dat ze hebben als dier- of zaaknaam, ongeacht of ze een man of vrouw aanduiden, b.v. *bult* m., *beest* vr. Hetzelfde geldt uiteraard voor overdrachtelijk gebruikte, samengestelde niet-persoonsnamen, die het genus hebben van het laatste lid, zonder dat de sekse ook maar enige rol speelt, b.v. *bakvis* m., *kwapoets* vr. Samengestelde gemeenkunnige persoonsnamen waarvan het laatste lid geen substantief is, zijn uitsluitend mannelijk, ongeacht de sekse, b.v. *deugniet*, *slokop*.

Eén enkele groep van woorden zijn mannelijk of vrouwelijk al naar gelang een man of vrouw wordt bedoeld. Het zijn de gesubstantiveerde adjectieven en deelwoorden op *-e* van het type *de rijke*, *de slimme*. Dat bewijst trouwens dat deze woorden geen echte substantieven zijn!

Slechts bij een 50-tal echte subst. is in het Aarschots aarzeling tussen twee genera mogelijk, b.v. *distel* m. of vr., *middel*, m. of o., *feest*, vr. of o.

Verschuiving van genus in de tijd kunnen we niet gemakkelijk vaststellen door gebrek aan historische gegevens. In enkele gevallen is een overgang van het mann. of vr. naar het onz., b.v. *spijt*, door fonetische oorzaken te verklaren. In een paar lijsten met vele honderden woorden, die het genus van de substantieven te Aarschot in 1872 opgaven, hebben we er 16 ontdekt die in 1950 een ander genus vertoonden: hiervan waren er 13 mannelijk geworden, 2 onzijdig en 1 vrouwelijk.

EEN SLAG, EEN PAK SLAAG (GEVEN) IN HET AARSCHOTS

Het Aarschots beschikt over een aantal woorden om een slag aan te duiden die aan een persoon wordt toegebracht. Als algemeen woord kent het, zoals het Nederlands, *slag*, meerv. *slagen*. Een slag met de vlakke hand op een of ander lichaamsdeel, vooral het gezicht, de billen, soms de rug, heet een *klets*. Een *flots*, een *vlaide* of *vlaai*, een *pâté* en een *pees* (uitspr. *piës*) worden met de vlakke hand alleen in het gezicht toegebracht; ze duiden op een vrij hevige, klinkende slag. Nog een synoniem,

iets minder sterk, is *mot*. Ook een *patat*, een *smeer* en een *saluatie* worden meestal in het gezicht gegeven, maar ook wel «rond de oren» of «tegen de kop». Hetzelfde geldt voor een *averechtse*, oorspronkelijk wel: een slag met de rug van de hand, nu gewoon «een klap in het gezicht of tegen het hoofd». Vooral een saluatie gaat vergezeld van een zeer brede «aanloop» met de hand. Een *draai* geeft (of krijgt!) men alleen rond de oren, ook een *oorveeg*, vaak echter vervangen door «een veeg rond z'n oren». Een *dof* (uitspr. *doef*) is een slag met de vuist, uitsluitend op de rug; in sommige spelen is het toegelaten of voorgeschreven *doffen* te geven. Een *boks* is ook een slag met de vuist: hij wordt met een stootbeweging toegediend, terwijl bij de *dof* de vuist van boven naar onder gaat.

Al deze slagen worden met de hand toegebracht. Neemt men een stok of iets anders om te slaan, dan wordt de keus minder ruim: men spreekt dan alleen van een *slag*, een *klop* of een *trek*. Een *trek* kan alleen met een stok, een sabel, een knuppel enz. worden gegeven, een *klop* echter ook met de hand, liefst dan de vuist (2).

In gewone taal worden alleen bij *slag*, *klets* en *klop* diminutiefvormen gebruikt.

Aan collectieven die betekenen «een pak slaag» is het Aarschots zeer rijk. Men kan zeggen: hij krijgt *bonk*, *klets*, *klop*, *pandoer*, *poer*, *poes*, *priegel* (verouderd), *rammel*, *ruis*, *slaag*, *streep* (*striëp*), *tamboer*, *toek*, *travats*, *troef*, *zweep*. Zeer zeldzaam is *patat* als collectief. Het meerv. «*kletsen* krijgen» komt veel vaker voor dan het collectief *klets*; het meerv. *slagen* is echter zeldzaam voor *slaag*; het meerv. *kloppen* komt met deze betekenis nooit voor, de overige subst. kunnen geen meerv. hebben. Altijd meerv. is met deze betekenis *motten* (= slaag) *krijgen*. Als men de lijst der collectieven vergelijkt met de woorden die «een slag» aanduiden, stelt men vast dat alleen *klop*, *klets* en *patat* beide betekenissen kunnen hebben.

Naast vijf van de bovenstaande collectieven staat een afleiding op *-ing*, uiteraard vergezeld van het onbepaald lidwoord, met dezelfde betekenis: hij krijgt een *pandoering*, een *poerering*, een *poesing*, een *rammeling*, een *ruising*. Eén enkel synoniem op *-ing*, een *toefeling* komt niet voor zonder deze uitgang. Deze woorden zien eruit als afleidingen van werkwoorden (zie verder), maar *poesing* staat niet in verband met enig werkwoord; het is dan een analogische formatie.

Verbonden met *pak* kan men alleen *slaag* en *rammel* gebruiken: een *pak slaag*, een *pak rammel*. Ook een *pak ransel*: het laatste komt niet voor zonder *pak*. In deze uitdrukkingen is *pak* in 90% van de gevallen voorafgegaan door *goed* of (minder vaak) *ferm*.

In bepaalde omstandigheden betekent *ge zult ervan krijgen*:

(2) Over *stomp*, *duw*, *stamp* en *kap* wordt hier niet gesproken.

ge zult een pak slaag krijgen. Dit zinnetje gaat meestal vergezeld van het bewegen van de vooruitgestoken gesloten rechterhand: deze hanteert dan blijkbaar een imaginaire roede, zodat *ervan* betekent «van de stok». Dezelfde betekenis heeft de variant *ge zult ervan erven*, waarschijnlijk van humoristische oorsprong.

Het woord *slaag* wordt verzwegen in zinnen die «krijgen» bevatten + de aanduiding van de plaats waarop de slagen terechtkomen: hij krijgt *op zijn gat* (= billen), *op zijn broek*, *op zijn bult*, *op zijn kamizool*, *op zijn frak*, *op zijn verdoemenis*, *op zijn gezicht* (*smoel*, *smikkel*, *bakhuis*); *tegen zijn kop*. Het hoeft niet gezegd dat een aantal van deze uitdrukkingen erg vulgair klinken.

«Slaag krijgen» kan figuurlijk betekenen: de nederlaag lijden. Vaakst wordt dan gezegd: *klop* krijgen, soms echter ook: *pandoer*, *poeier*, *rammel*, *ruis*, *streep*, *tamboer*, *troef*, *zweep* krijgen.

Wat de werkwoorden betreft, *kletsen* en *flotsen* (met de vlakke hand), *doffen* (met de vuist op de rug), *boksen*, doet men met de hand; *slaan* en *kloppen* met de hand of met een voorwerp. Aan samenstellingen met *af-*, met de betekenis «een pak slaag geven», bestaat er een rijke keus: *afbonken* (zeldzaam), *afdrogen*, *afkletsen*, *afpandoeren*, *afpoeieren*, *afpriegelen* (verouderd), *aframmelen*, *afranselen*, *afslaan*, *aftamboeren*, *aftoeken*, *aftoefelen* (zeldzaam), *aftravatsen* (zeldzaam), *aftroeven*. Men stelt dus vast dat bij de meeste (niet alle!) collectieven die «een pak slaag» betekenen, een samengesteld werkwoord met *af-* mogelijk is. Eén enkel, *afdrogen*, met duidelijke figuurlijke betekenis, heeft geen substantief-collectief naast zich.

Vier samengestelde werkwoorden met *in-* hebben ook de betekenis «afranselen»: *inpoeieren*, *insmeren*, *invetten* en *inzeppen*.

* * *

De meeste van de bovenstaande woorden zijn, wat afkomst en betekenis betreft, duidelijk. Bij enkele kan een korte verklaring nuttig zijn.

Klets en *flots* zijn oorspronkelijk klanknabootsingen. Waarschijnlijk is ook *dof* van klanknabootsende aard (WNT, III, 2741), evenals *mot*, dat uit *mots* kan zijn verkort (zie het WNT, IX, 1174); dit laatste heeft *ts* gemeen met *flots* en *klets*. In «een *vlaai* geven» kan een soort van vergelijking zitten: het is alsof men iemand met een *vlaai* in het gezicht kletst! Stoett (3) scheert o.i. ten onrechte *muilpeer*, *oorvijs*, *patat*, *vlaai* enz. over een kam. *Patat* is ook klanknabootsende interjectie en kan, als zodanig, substantief geworden zijn ter aanduiding van een klinkende slag; vgl. *flots* en *klets*. *Pâté* kan, wat de vorm betreft, door *patat* zijn ingegeven, wat de betekenis betreft (ook) door *vlaai*.

(3) STOETT, *Nederlandse spreekwoorden en gezegden*, nr. 957.

Pees is waarschijnlijk hetzelfde woord als (*bulle*)*pees* en betekende dan oorspronkelijk «een slag met de bullepees», (zie het WNT, XII, 904). Er zijn echter twee onregelmatigheden: 1. De normale vorm in het Aarschots is *pès* (zenuw, spier), een zeer gewoon woord trouwens. Alleen met de betekenis «kaakslag» luidt het *piès*: het is voor de Aarschottenaar een ander woord. 2. De verenging van de betekenis tot «kaakslag». Deze verenging is niet gebeurd in het similaire geval *zweep*, dat oorspronkelijk wel «een slag met de zweep» betekende, nu «een pak slaag» in het algemeen. Deze semantische ontwikkeling is veel normaler. Vgl. ook nog *streep* (*striëp*).

De ironische betekenis van *saluatie* (eigenlijke betekenis «groet»), bij het werkwoord *salueren* is duidelijk. Bij «een draai (om de oren)» denkt het WNT, III, 3191, aan een «klap die met een draai van de arm wordt toegebracht.» Misschien is het woord te vergelijken met een *averechtse* (zie hierboven).

(*Oor*)*veeg* kan een verbastering zijn van *oorvijg* (zie het WNT, XI, 190), maar *veeg* kan ook oorspronkelijk zijn. Het woord kon b.v. een slag aanduiden die als spoor een *veeg* in het gezicht naliet. Dan is het te vergelijken met *streep*, dat waarschijnlijk eerst een slag of klap betekende (nog bij Cornelissen-Vervliet) die een streep (striem, zie het WNT, XV, 2162) naliet, en nu te Aarschot als collectief wordt gebruikt voor «pak slaag». Ook bij *trek* kan gedacht worden aan een slag (met roede of sabel) die een trek of lijn tekende in het gezicht of op het lichaam.

Bonk en *travats* zijn weer van klanknabootsende oorsprong; ook *poes*, dat blijkbaar verkort is uit *poest* (zie het WNT, XII, 2996). Misschien ook *toek*, dat echter even goed uit het werkwoord *toeken* kan zijn geabstraheerd (WNT; XVII, 926). *Pandoer* kan verkort zijn uit *pandoering*, dat afgeleid is van het werkw. *pandoeren* (zie *afpandoeren*), slaag geven zoals de pandoeren deden. Het WNT, XII, 316, denkt ook aan mogelijke ontlening aan het kaartspel «pandoeren»; dan is te vergelijken *troef*, *troeven*.

Ook *poeier* zal wel, eventueel in *poeiering*, uit een werkw. als *afpoeieren*, *inpoeieren* (afranselen) de betekenis «pak slaag» hebben gekregen. Hetzelfde geldt voor *smeer* dat, eventueel via *smering* (niet te Aarschot), uit *insmeren* kan komen. De werkwoorden met *in-* schijnen dus niet bij een substantief te zijn gevormd, maar als werkwoord de betekenis «slaag geven» te hebben gekregen: *insmeren*, *invetten*, *inzepen* doet men om de huid lenig te maken en de figuurlijke betekenis ligt dus voor de hand. *Inpoeieren* ligt in dezelfde sfeer.

De woorden *rammel* en *rammeling* zijn semantisch niet duidelijk. *Rammelen* wijst op een herhaald geluid, door metalen of loszittende voorwerpen veroorzaakt. Slagen kunnen nooit «rammelen»! Het lijkt ons dus waarschijnlijk dat een *rammeling* oorspronkelijk een «schudding» betekende. Men kan iemand zo erg

door elkaar schudden dat (figuurlijk) zijn beenderen rammelen. Later is dan *rammeling* meer algemeen «lichamelijke kastijding» gaan betekenen en «pak slaag». Men zou ook kunnen denken aan een strafwerktuig dat bij het hanteren een rammelend geluid maakte. Ten slotte is etymologische verwantschap met het even duistere *ransel(ing)*, *ranselen*, niet uitgesloten. Het WNT, XII, 301, weet met *ranselen* ook geen raad en heet het een «gevoelswoord, misschien ontstaan als een soort vermomde afleiding van *ranten* of *randen*, al dan niet via tussenvormen als *rantelen* en *rantsele*». Als we hierbij een vorm *randelen* inschakelen, die in Zuid-Nederland *ranele* zou worden uitgesproken, is volksetymologische aanpassing bij *rammelen* nog slechts een stap. Het lijkt ons echter een erg hypothetische constructie! De associatie tussen *ranselen* en *ransel* (bagagetas) beschouwt het WNT, wel terecht, als secundair.

Ruis hoeft niet uit een werkwoord te zijn ontstaan. Het kan een directe metafoor zijn: *ruis* betekent ook de handeling van duchtig wrijven met de bedoeling iets schoon te maken, b.v. «hoe smerig is dat bad, ge zult er nogal 'ne ruis aan hebben!» *Ruising* kan dan een analogievorm zijn naar parallelle *-ing*-woorden.

Het figuurlijk gebruik van *tamboer* en *troef* is duidelijk. Bij *tamboer* is het werkwoord (*af*)*tamboeren* wel primair: herhaaldelijk slaan als op een tambor (zie het WNT, XVI, 852). Bij *troef* is dat niet zeker. Als men bij het kaarten troef speelt, gaat dat vaak vergezeld van een (harde) slag of kloep op de tafel en tevens van de luide juichkreet «troef! troef!»

Een vaste etymologie is voor *toefelen* niet op te geven; met (pan)-*toffel* heeft het niets te maken (Aarsch. *sloef* = pan-toffel). In het Aarschots komen een aantal woorden voor met de klankverbinding *-oef-* en affectieve inhoud. Het WNT (XVII, 899) heet *toffelen* «wellicht een gevoelswoord», het volkomen identische *toefelen* (XVII, 438) «wellicht van onomatopoeische oorsprong.»

EIGENAARDIG GEBRUIK VAN DE INTERJECTIE «HOLA»

Aan een paar bijzondere betekenissen van het tussenwerpsel *hola* wordt in de woordenboeken weinig of geen aandacht geschonken. Deze interjectie welt de Aarschottenaar spontaan naar de mond als hij plots, onverwacht, iets bemerkt, iets vaststelt, iets ontdekt. Voorbeelden: *Hola, mannen, de garde* (veldwachter) *is daar!* *Hola, ik zie de toren al!* (men realiseert plots dat men al zo ver is). *Hola, ik zie onze Sus juist afkomen!* *Hola, ze zijn al daar!* (b.v. bij een wedstrijd, als men de renners pas later verwachtte). *Hola, dat water is koud!* *Hola, ik heb geen grond meer!* (bij het zwemmen). *Hola, dat wordt moeilijk!* (veel moeilijker dan men had voorzien). *Hola, hier wordt het glad!*

Hola, hier moeten we oppassen! (b.v. als men uitglijdt). *Hola, hier staan ze dik!* (b.v. bij het braambessen plukken).

Als men plots een of andere onhandigheid begaat, b.v. een bord laat vallen, een gevuld glas omgooit, een touw laat schieten dat men moest vasthouden, op iemands tenen trapt of hem aanstoot, zal men daarop haast altijd een verontschuldigende interjectie laten volgen; in 90% van de gevallen is het *hola!* zeer vaak gevolgd door het zinnetje «*ik kost er niet aan doen!*»

In geen enkel van deze gevallen kan *hola* vervangen worden door *bela*. Dit is een andere interjectie, die dient, zoals de woordenboeken zeggen om iemand te roepen, iemands aandacht te trekken; ook wel om hem tot matiging aan te sporen. *Hola* is dus geen loutere variant van *bela*.

ZICH MOEIZAAM DOOR HET SLIJK BEWEGEN

Dit idee wordt te Aarschot uitgedrukt door de werkwoorden *polsen*, *paggeren* en *palpen*. Bij *polsen* en *paggeren* denkt men aan de opeenvolgende bewegingen van de voeten die diep in het slijk wegzinken en moeizaam weer opgetrokken worden om een stapje verder weer neer te komen. *Palpen* suggereert niet zo'n duidelijk beeld; het doet denken aan een slijkerige massa waarin iets dat zich voortbeweegt, wegzinkt. Het is dus duidelijk dat b.v. van een auto die door de modder rijdt, wel kan gezegd worden dat hij door het slijk *palpt*, maar niet dat hij *polst* of *paggert*. Een persoon integendeel, of een paard, kan niet alleen *polsen* en *paggeren*, maar ook *palpen*. Te Leuven kan een auto wèl door het slijk *baggeren*. *Polsen* kan hij echter niet, want het betekent er «pootje baden». Dit laatste heet te Aarschot *boaje* (baden), dat er geen andere betekenis heeft. Zijn hele lichaam gaan baden heet er *gaan zwemmen*, terwijl men *een bad pakt* in een badkuip!

Bij *dratsen* en *dretsen* is de hoofdgedachte niet «zich door slijk of water voortbewegen», maar wel «daarbij het slijk of water doen omhoogspatten». Het wordt gezegd van personen, dieren en voertuigen: *de jongen dretste door de goot; de auto dratste met geweld door de diepe plassen op de weg*. Het enige onderscheid tussen de twee werkw. is dat *dratsen* een massaler opspatten van modder of water veronderstelt. Men zegt ook: *het slijk dratst of dretst omhoog*. I.p.v. *dretsen* hoort men soms, met dezelfde betekenis, *dressen*.

MIJN PEN IS VERDWENEN

Het idee van «weg, plots verdwenen», waarbij men dan natuurlijk onmiddellijk aan «gestolen» denkt, wordt in de volkstaal op velerlei wijzen uitgedrukt en geestigaards vinden telkens weer oorspronkelijke omschrijvingen. Alles kan dienen wat het idee «weg, vertrokken» kan suggereren. Aldus hoorde ik te Aar-

shot: *mijn pen is tutuut*, waarbij gedacht wordt aan de trein die fluit, als hij vertrekt. Bij *mijn pen is wwt!* (een fluitend geluid) wordt gedacht aan de stationschef die fluit als de trein vertrekt. *Ze is geblazen* betekent : plots weg als door toverij, waarbij men meestal blaast om iets te laten verdwijnen. *Ze is gestoten* is me minder duidelijk; men zegt ook «*bij is gestoten*» van iemand die plots verdwenen is, meestal met een of andere pejoratieve bijgedachte, maar ook wel zonder, als in: *kom, mannen, alles is gereed, wij zijn gestoten* (= weg). *Ze is schampavie, ze is ribbedbie* zijn bekende uitdrukkingen voor «weg», met bijgedachte aan «de plaat poetsen», resp. «zeer snel». Humoristische omschrijvingen zijn verder: *ze is op reis, ze is in congé, ze is een commissie doen, ze is haar voeten gaan wassen*.

Prof. dr. J.L. PAUWELS

UIT HET VROEGERE VOLKSLEVEN

IN SLAVERNIJ IN BARBARIJE

In het Archief van de Drossaarderij op het Rijksarchief te Brussel valt het groot aantal vreemde zwervers, leurders, bedelaars, avonturiers, kwakzalvers, vaandelvluchtigen, en andere «wandervogel» op, die onze gewesten min of meer onveilig maakten en, in elk geval, aan de toenmalige gerechtelijke instanties heel wat last veroorzaakten. In dit tijdschrift (vnl. in jaargang 1952) werden daarvan staaltjes ten beste gegeven.

In 1738 werden te Lier enkele van zulke kerels opgeleid en naar Brussel overgebracht. Joannes Maria Paponi, 30 jaar oud, herkomstig uit Candeascho in Savoje, matroos «*venant d'exclavitude du royaume d'Alger en Barbarie (het land der Berbers), ayant débarqué sur les cottes de la ville de Toulon,*» van welke stad hij een bewijs bij zich had. Vandaar was hij doorgereisd naar Keulen en voorts naar Antwerpen, waar hij in het gasthuis een onderkomen gevonden had. Daar had hij vrienden ontmoet, die ook slaaf geweest waren: Joannes Ramateottis uit Ligorno Toscanini, 25 jaar oud, die, naar hij verklaarde, tussen Korsika en Sardinië door de Turken gevangen genomen werd. Te Amiens had hij daarvan een bewijs gevraagd «*pour obtenir plus facilement des aumônes afin de pouvoir racheter son père qui se trouve encore actuellement en esclavage*». Een andere was een Zonate uit Genua, 30 jaar oud; hij was uit de slavernij kunnen ontvluichten en bedelde nu om zijn broer te verlossen, die nog in slavernij leefde. Vervolgens Antonio Bourjonini, geboren te Civitavecchia, 21 jaar oud, matroos. Hij had zich naar Duinkerken en Boulogne begeven om er werk te zoeken, had er geen gevonden en bevond zich op weg naar Holland, toen hij aangehouden werd. Tenslotte waren er nog J.B. Tossato, 40 jaar, en Joseph Gaillard, 18 jaar.

Of al de verklaringen van deze personen wel met de waarheid strookten, kon men in die tijd moeilijk nagaan. Ze werden vrijgelaten, maar moesten binnen de drie dagen het land verlaten hebben.

(RAB., Dross., nr. 95).

C. THEYS

HERALDIEK DER GEMEENTEN VAN VLAAMS-BRABANT

NIEUWE GEMEENTEWAPENS

ALSEMBERG. - Zegel: Een Romaanse kerk met een toren vergezeld van twee torentjes voorzien van een schietgat op elke verdieping, met in de voet van de toren een poort, boven deze laatste een dubbel venster en op de bovenste verdieping een ander venster, eveneens dubbel de toren en de torentjes voorzien van kegeldaken, dat van de toren overtopt met een kruis - de gezegde kerk rechts en links begeleid door een ster met zes stralen, elke ster boven acht alsems gesteeld en gebladerd (K.B. van 4 juli 1955).

Alsemberg en St.-Genesius-Rode hadden dezelfde heren en stonden onder één schepenbank (1).

Wanneer, in 1372, na de slag van Bastweiler, een nieuw verbond tussen de steden van Brabant gesloten werd, hechtte «Rode bi Halle» er zijn zegel aan. Dit oudst bekende zegel van de schepenen van Alsemberg en Rode vertoont een gebouw met het kruis in top en twee zijtorens. In 1459 treft men een nieuw zegel aan: het motief blijft, maar is meer in detail uitgewerkt. Akten van 1514, 1743 en 1748 (2) zijn van een gelijkaardig zegel voorzien.

Omtrent de betekenis van de toren in het schepenzegel van Rode en Alsemberg lopen de meningen uiteen. Er heeft in die dorpen immers geen herenkasteel bestaan. Daarom zijn sommige schrijvers van oordeel dat het zegel de Romaanse kerk van Alsemberg weergeeft. Andere auteurs menen in de afbeelding de voorgevel van de oude Romaanse Kapellekerk, te Brussel, te herkennen. Men weet dat wanneer Godfried met de Baard in 1134 de Kapellekerk met het goed te Alsemberg en Hunslo begiftigde, Alsemberg nog geen dorp was, maar een gehucht van Rode en Dworp. Door die schenking werd de proost van bedoelde kerk in feite heer van Alsemberg. Wanneer het nodig bleek een zegel te laten vervaardigen voor het bekrachtigen van de akten, zou hij daarin het beeld van de Kapellekerk geplaatst hebben (3).

Er valt evenwel op te merken dat soortgelijke zegels niet altijd bestaende gebouwen voorstellen maar dikwijls als zinnebeelden van de gemeentelijke rechten en vrijheden en van het gezag bedoeld worden.

De alsems vormen kennelijk de sprekende figuur van de gemeente.

Naar het oude schepenzegel stelde men reeds in 1849 het

(1) ESB., XXXIXe jg. (1956), blz. 400.

(2) PONCELET, *Sceaux et armoiries du Hainaut*, in «Annales du Cercle archéologique de Mons», dl. XXXIII, blz. 203 en dl. XXXV, blz. 272.

(3) CONSTANT THEYS, *Geschiedenis van Alsemberg*, blz. 237.

ST-KATH-LOMBEEK

MACHELEN

KEERBERGEN

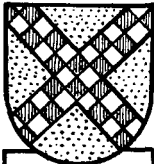

ZELLIK

PEUTIE

GOETSENHOVEN

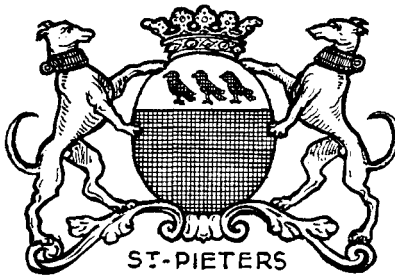
LEEFDAAL

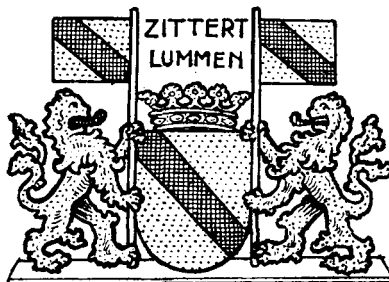
HAASRODE

MELSBROEK

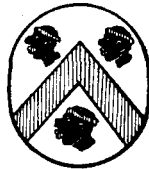
ST-PIETERS
WOLUWE

ZITTERT
LUMMEN

HUMBEEK

LINKEBEEK

VELTEM
BEISEM

HEVER

wapen van St.-Genesius-Rode vast (4). In 1955 werd het gebruik van dit zegel aan de gemeente Alsemberg toegestaan.

GOETSENHOVEN. - *In goud een schuinkruis, geruit met rood en zilver in twee rijen* (K.B. van 1 maart 1962) (5).

Wapen van het geslacht van Goetsenhoven of de Gossoncourt (6).

Het dorp Goetsenhoven maakte deel uit van het patrimonium van het huis van Heverlee; het werd er, in het begin van de 13e eeuw, van afgescheiden en geschonken aan een jongere tak van het geslacht. De heren van Goetsenhoven en hun opvolgers in dit dorp bleven tot op het einde van het oude regime vazallen van de heren van Heverlee.

De tak van Goetsenhoven brak het wapen van Heverlee en verving het rood schuinkruis door een gelijkvormig, maar met wit en rood geschakeerd kruis.

Goswinus van Goetsenhoven, de eerste van die naam, wordt tussen 1206 en 1235, in een groot aantal oorkonden vermeld. Zijn zegel, met het geschakeerd schuinkruis, bevindt zich aan een akte van 1235 in het archief van de abdij Heilissen. Een andere Goswinus van Goetsenhoven en zijn broeder Godfried stelden zich, tijdens de Honderdjarige Oorlog, ten dienste van de hertog van Brabant die de zijde van de koning van Engeland gekozen had; het zegel van Godfried aan een akte van 5 juni 1339 is met een barensteel gebroken. Goswinus bekrachtigde ook het verbond van 3 december 1339 tussen Vlaanderen en Brabant.

Weldra stierf het geslacht van Goetsenhoven uit en de heerlijkheid ging over op Walter van Kersbeek; deze behoorde tot een Hagelandse familie maar die gewoonlijk op haar kasteel te Stalle (Ukkel) verbleef. Zij voerde *in zilver een rode barensteel met vijf hangers geplaatst in het schildhoofd* (7).

Catharina van Kersbeek, vrouwe van Goetsenhoven, huwde met Godfried van Harduemont, heer van Hollogne-op-de-Geer (wapen : *van zilver bezaaid met rode leliën*). Weduwe geworden liet zij Goetsenhoven na aan Hedwigis van Harduemont, echtgenote van Jacob Bau de Royenberg, die vanaf 1505 ook de hoge rechtsmacht van het dorp in pand verkreeg (wapen : *in blauw een gouden schuinbalk beladen met drie rode schuinkruisjes*) (8).

(4) ESB., XXIXe jg., (1946), blz. 153.

(5) Het schuinkruis moet niet geruit maar geschakeerd zijn; de officiële beschrijving is dus onjuist.

(6) Niet verwarren met de familie de Gossoncourt (van Gutschoven) uit de streek van Borgloon, die in goud een rode leeuw voerde (de Raadt, *Sceaux armoriés* 1e deel, blz. 504).

(7) Vervolg op het *Wapenboek van Gelre* (15e eeuw).

De barensteel, ook tornooikraag genaamd, wordt meestal gebruikt om het wapen te breken (zie hierboven het zegel van Godfried van Goetsenhoven). Een enkele maal komt hij, zoals in het blazoën van de familie van Kersbeek, als afzonderlijke wapenfiguur voor.

(8) Zie: La famille BAU, door L. Stroobant, in MECHLINIA, 6e jg., januari 1928, nr. 9, blz. 130 en Bulletin du Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, deel XIX, blz. 109.

Hedwigis' dochter, Catharina Bau, erfde de heerlijkheid Goetsenhoven en bracht het goed als bruidschat aan Willem van Merode, heer van Veulen. Goetsenhoven zou gedurende twee eeuwen onafgebroken in het bezit van een of andere tak van het doorluchtige huis van Merode blijven (wapen : *in goud vier rode palen en een uitgeschulpte blauwe zoom*).

In 1755 werd het domein van Goetsenhoven aangekocht door Thomas-Jozef, baron van Kessel, en zijn echtgenote Maria-Clara-Theresia van Beughem. De baron van Kessel voerde *in zilver vijf aaneengesloten en aanstotende rode ruiten in kruisvorm*. Hij verkocht het goed voort aan Jozef-Frans de Man, baron van Attenrode en Wever (wapen: *gevierendeeld, 1 en 4, in zilver een rode keper vergezeld van drie morenkoppen, met rood omwonden (de Man); 2 en 3, in zilver twee rode dwarsbalken en een zwarte schuinbalk beladen met drie schilden met het wapen van Berthoud (Daneels)*).

De baron stierf zonder nakomelingen in 1777; de heerlijkheid werd door zijn erfgenamen te koop gesteld en toegewezen aan Karel-Frans-Godfriaux van Orbais, heer van Audremez en laatste heer van Goetsenhoven. Deze trouwde met Jozefa-Maria Festraets, dochter van de heer van Zuurbemde en overleed te Leuven op 14 april 1833.

De familie van Orbais voerde *in zilver een rode dwarsbalk, in het schildhoofd vergezeld van drie rode merletten*.

* * *

Het zegel van de schepenbank van Goetsenhoven droeg het wapen van het gelijknamig geslacht, met als randschrift: «S. SCABINOR. VILE DE GOSEN....». Men treft het reeds aan in 1316 en 1349; ook in de volgende eeuw (1437, 1438, enz.) is het in gebruik (9). Het werd, bij koninklijk besluit van 1 maart 1962 aan de gemeente Goetsenhoven toegekend.

HAASRODE. - *In goud een rode keper, in het schildhoofd vergezeld van twee herkruiste rode kruisjes met spitse voet en in de schildvoet van een rode wassenaar. Het schild overtopt met een zilveren helm, getralied, gebalsband en omboord met goud, gevoerd en vastgebecht met rood. Helmteken : de wassenaar van het schild tussen een rode vlucht* (K.B. van 5 maart 1954).

Wapen van de familie Goubau.

Haasrode, een jonge gemeente, - ze werd in 1928 opgericht - behoorde onder het oude regime tot de belangrijke baronie Bierbeek. Deze baronie omvatte, benevens de hoofdplaats, de dorpen Hamme, Mille, St.-Joris-Weert, Blanden, Haasrode, alsmede het Bos van Meerdaal.

(9) J. TALLIER et A. WAUTERS. - Géographie et histoires des communes belges, Canton de Tirlemont, blz. 129.

Sommige schrijvers (10) veronderstellen dat de eerste heren van Bierbeek afstamden van de hertogen van Leuven omdat zij hetzelfde wapen, met wijziging van de kleuren, voerden (11). Na een tijdperk van luister, stierf dit geslacht in de 14e eeuw uit. De dorpschepenen van Bierbeek hadden in hun zegel een gedeeld schild dat rechts de Brabantse leeuw en links het embleem van hun oudste heren vertoonde (12).

Haasrode zelf had geen schepenbank en, bijgevolg, geen eigen zegel (13). Op het grondgebied van de gemeente was evenwel een plaatselijk leenhof gevestigd dat in de 17e eeuw toebehoorde aan de familie Stevens (wapen: *in zilver een blauwe dwarsbalk, aan de bovenkant vergezeld van twee rode leliebloemen en aan de onderkant van een bladerkroon in natuurlijke kleuren.*

In de volgende eeuw kwam het goed aan het geslacht Cra-beels (wapen: *in zwart een gouden keper vergezeld van drie klokken van hetzelfde*) (14).

Ten slotte, ging het leenhof over op de familie Goubau, ingevolge het huwelijk van Clara-Charlotte-Josepha Crabeels van Ormendaal, dochter van Urbaan-Frans en van Dorothea-Hendrika Jacobs, vrouwe van Korbeek, met Ambrosius-Leopold-Antoon Goubau, heer van Kortewalle, die stierf op 10 oktober 1828.

De gemeente Haasrode werd ertoe gemachtigd het wapen van Ambrosius Goubau, laatste eigenaar van het plaatselijk leenhof, te voeren (15).

HEVER. - In zwart een gepaternosterd gouden kruis; het schild overtopt met een zilveren helm, getralied, gehalsband en omboord met goud, gevoerd en vastgehecht met rood, met wrong en dekkleden van goud en zwart. Helmteken: het kruis uit het schild tussen een zwarte vlucht (K.B. van 28 mei 1956).

Wapen van de familie de Meester.

Onder het oude regime bestond de gemeente Hever uit verschillende heerlijkheden, waaronder voornamelijk die van Schiplaken, Zwijvegem en Ravenstein dienen vermeld te worden.

Het kasteel van Schiplaken, een feodale burcht onder de heerlijkheid Mechelen, behoorde rond 1465 toe aan Geeraard van Cuyck en aan zijn vrouw Margareta van Muysen (*van Cuyck: in goud twee rode dwarsbalken, vergezeld van acht zoomsgewijs geplaatste merletten van hetzelfde*) (16).

(10) O.m. *Le guide fidèle*, contenant la description de la ville de Bruxelles, celle de ses faux-bourgs et de ses huit chefs-moyeries (1761).

(11) Het breken van een wapen kon inderdaad geschieden door de kleuren van het veld of van de stukken te verwisselen. Leuven voert in rood een zilveren dwarsbalk, Bierbeek in zilver een rode dwarsbalk.

(12) DE RAADT, *Sceaux armoriés*, 1e deel, blz. 253.

(13) MAX SERVAIS, *Wapenboek van de provinciën en gemeenten van België*, blz. 790.

(14) FRÉDÉRIC COLLON, *Armorial de Wavre et des environs*, blz. 45 en 148.

(15) GOETHALS. - *Dictionnaire généalogique*, 2e dl., blz. 582.

(16) GELRE, *Wapenboek* (14e eeuw).

Antoon van der Aa, ridder, burgemeester van Mechelen in 1462, trad in de echt met Catharina van Cuyck, vrouwe van Schiplaken. Hij overleed in 1490 (17).

De van der Aa's dankten hun naam aan het Hof van Aa te Zemst. Zij verbleven al vroeg te Mechelen, waar zij van de magistratuur der stad deel uitmaakten. Hun blazoen was *geschakeerd met goud en rood in twaalf rijen, elk van twaalf vakken en had een zilveren vrijkwartier met een zwarte merlet* (18).

Filips van der Aa, kleinzoon van Antoon, verkocht in 1560 het goed van Schiplaken aan Maria van Riffart, echtgenote van Roeland Longin, heer van St.-Ulriks-Kapelle, voorzitter van de Rekenkamer van Brabant, die stierf in 1573 (*Longin: gevierendeeld; 1 en 4, in rood vijf gouden blokjes; 2 en 3, in goud drie blauwe schuinbalken*) (19).

Catharina, dochter van Roeland Longin, bracht Schiplaken als bruidschat aan Jan de Visscher; deze was verscheidene malen schepen te Antwerpen en overleed op 29 maart 1619 (wapen : *in rood een gouden St.-Andrieskruis*). Jan-Balthazar de Visscher, heer van Schiplaken en kleinzoon van voornoemde, werd op 1 september 1686 tot baron van Celles-in-Brabant (Pont-à-Celles) verheven.

De heerlijkheid Schiplaken bleef in het bezit van het geslacht de Visscher tot aan de Franse Revolutie. Jozef-Albert-Ferdinand Gisleen de Visscher, baron van Celles, heer van Schiplaken en andere plaatsen, overleed te Brussel op 8 januari 1782. Zijn echtgenote, Maria-Filippina-Gislina Coloma, overleefde hem tot in 1796 (20).

* * *

Het goed van Zwijvegem werd door de van Berlo's, een voorname familie die zich naar het voormalig Loons dorp Berlo of Berloz noemde, in leen gehouden van de heerlijkheid Mechelen (*Berlo : in goud twee rode dwarsbalken*).

Door huwelijk kwam het domein in de handen van een ander machtig geslacht, de van der Grachts, afkomstig uit het Kortrijkse; zij behielden het gezag over Zwijvegem tot in het begin van de 18e eeuw (21). Van der Gracht voert *in zilver een rode keper vergezeld van drie zwarte merletten*.

In dezelfde eeuw ontmoeten wij nog als bezitters van de heerlijkheid de van Hillema's, herkomstig uit Friesland. Hun blazoen *gedeeld : rechts, in goud een rood gebekte en getongde*

(17) de VEGIANO, Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne, 1e deel, blz. 4.

(18) Het geslacht van der Aa, door V. Steurs, in Mechelse Bijdragen, 1e jg., 1934, blz. 54-61.

(19) BOSMANS J., Armorial ancien et moderne de la Belgique.

(20) Annuaire de la noblesse, jaar 1872, blz. 263.

(21) M. Servais, in het tijdschrift van het Gemeentekrediet van België, april 1957, blz. 33.

zwarte halve adelaar; links, doorsneden: 1. in blauw een zes-puntige zilveren ster, 2. in goud een groene klaver - wijst op die herkomst. De halve adelaar komt in Friesland veelvuldig voor en doorgaans in de rechterhelft van het gedeelde schild; hij is vermoedelijk te beschouwen als het teken van een keizerlijk ambt (22).

Clara-Anna Hillema huwde met Jan-Corneel Nelis, advocaat bij de Grote Raad van Mechelen en laatste heer van Zwijvegem. Hij overleed te Mechelen op 7 februari 1834 en werd te Muizen begraven. De familie Nelis voert *in goud twee afgewende rode hanen, de koppen toegewend* (23).

* * *

In de loop van de 15e en in het begin van de 16e eeuw vinden wij de heerlijkheid Ravenstein in het bezit van leden van de magistratuur der stad Mechelen. We ontmoeten :

Gabriel Triapyn, schepen (wapen: *in goud drie blauwe schuinbalken en een rood schildhoofd beladen met drie gewende zilveren wassenaars* (24).

Walter Bau, communemeester (wapen: *in blauw een gouden schuinbalk beladen met drie rode kruisjes*);

Renier van Heelt, schepen (wapen: *in hermelijn drie rode palen*);

Rogier van Expoele, schepen (wapen: *een dwarsbalk van boven vergezeld van drie hamertjes* (25).

Het goed van Ravenstein ging daarna op verschillende familiën over om, in de 18e eeuw, het eigendom te worden van het geslacht de Meester, dat verscheidene magistraten aan de stad Mechelen schonk en op 19 juli 1776 in de adelstand verheven werd. Jan-Pieter-Christiaan de Meester was de laatste heer van Ravenstein (26).

Het blazoen van de familie de Meester werd aan de gemeente Hever toegekend. Men kan betreuren dat het huidige gemeentewapen alleen herinnert aan één van de heerlijkheden die op het grondgebied van de gemeente lagen.

HUMBEEK. - In zilver een stappende zwarte haan, rood gebekt, gebaard en gepoot; het schild getopt door een kroon met

(22) GONGGRYP G.F.E., Friese eigenerfdenwapens, blz. 60-67.

(23) GOETHALS. Dictionnaire généalogique et héraldique, 4e deel, blz. 8.

(24) De natuurlijke stand van de wassenaar is *klimmend* (fr. montant) en de hoornen naar het schildhoofd gericht. Zijn de hoornen naar beneden gericht, dan is de wassenaar *omgekeerd* (fr. versé); zijn zij naar de rechterzijde van het schild gericht dan heet hij *gewend* (fr. tourné) en naar de linkerzijde gekeerd *omgewend* (fr. contourné).

(25) DE RAADT. - Sceaux armoriés, 1e deel, blz. 209, 441; 2e deel, blz. 47 en 4e deel, blz. 55. - DANSAERT, Nouvel armorial belge, blz. 136, 241 en 375.

(26) Baron de MEESTER DE RAVENSTEIN, La seigneurie de Ravenstein; Cercle archéologique de Malines, dl. LIV, 1950, blz. 17-18.

vijftien parels waarvan drie verheven (K.B. van 27 jan. 1956).

Wapen van de familie le Coq.

Midden in het uitgestrekte domein van de Berthouts, bezat het kapittel van St.-Rombout een vrij erfgoed, alleen gehouden «van God en de zon», zoals het op typische wijze in oude teksten uitgedrukt staat. Het allodium Humbeek had een eigen feodaal hof, waarvan de heerlijkheid Humbeek en meer dan vijftig achterlenen afhingen. Al vroeg gaven de kanunniken de heerlijkheid Humbeek aan de Berthouds van Mechelen in leen (27).

In 1313 verkocht Floris Berthoud, zoon van Walter VI, heer van Mechelen, de heerlijkheid en het kasteel van Humbeek aan Daniel van Boechout, wiens nakomelingen het domein behielden. De van Boechouts stamden uit het huis van Kraainem en voerden *in zilver een rood kruis*. In het zegel van Daniel heer van Boechout, (1313 en 1315) ziet men nochtans het embleem van de familie van Kraainem afgebeeld.

Aan het wapen van Boechout is een legende verbonden. Tijdens de oorlog tussen Filips de Goede en Jacoba van Beieren, echtgenote van de hertog van Gloucester, werd 's-Gravenbrakel door de Brabanders aangevallen. Een panische schrik maakte zich opeens meester van de Engelsen, die het stadje verdedigden, toen zij, te midden van de aanvallers, een ridder ontwaarden, gezeten op een wit ros en die een zilveren banier met een rood kruis voerde. Zij twijfelden er geen ogenblik aan dat hun eigen patroon, St.-Joris, de belegeraars aanvoerde. 's-Gravenbrakel werd door de Brabanders zonder moeite ingenomen (1424). Daniel V van Boechout had, dank zij de banier met zijn wapen, de rol van hemels boodschapper vervuld.

Het zegel van de schepenen van Humbeek was, in de 15e eeuw, met het wapen van de heren van Boechout versierd.

Door het huwelijk van Margareta van Boechout, dochter van Daniel VI, met Everaard van der Mark (1465), kwam Humbeek in het bezit van het Westfaals geslacht der graven van der Mark, dat een grote rol speelde in de geschiedenis van het prinsbisdom Luik. Everaard was de broeder van de beruchte Willem van der Mark, verkeerdelijk het «everzwijn der Ardenen» genoemd.

Everaard en Robert, zonen van Everaard, hierboven vermeld, volgden elkander op in het bezit van de heerlijkheid Humbeek. De eerste overleed in 1531, maar had reeds zijn erfenis verzaakt ten voordele van zijn broeder, heer van Arenberg en Mirwart. Met uitzondering van Humbeek, dat zijn opvolgers behielden tot in 1606, verkocht Robert van der Mark heel zijn patrimonium van Boechout.

De familie van der Mark voerde *in goud een in drie rijen*

(27) WAUTERS A. - Histoire des environs de Bruxelles, 2e éd., blz. 269 en volgende.

met zilver en rood geschakeerde dwarsbalk. Door het huwelijk van Mathilde, de enige erfgename van Jan van Arenberg, met graaf Engelbert II van der Mark (1298), werden de heren van Arenberg uit het eerste stamhuis opgevolgd door de graven van der Mark, die op elkaar het domein, de naam en het wapen van Arenberg overbrachten. Dit legt uit waarom wij op het schepen-

1. - Zegel der schepenen van Alseberg en Rode (15e eeuw), aan de gemeente Alseberg toegekend in 1955 (Wauters, *Hist. des env. de Brux.*).
2. - Schepenzegel van Humbeek, met wapen van het geslacht van Boechout (15e eeuw) (Wauters, *op. cit.*).
3. - Schepenzegel van Humbeek, met wapen van het huis van Arenberg (1576) (Wauters, *op. cit.*).
4. - Schepenzegel van Leefdaal (1275), aan de gemeente toegekend in 1954 (Wauters, *op. cit.*).
5. - Schepenzegel van Melsbroek (Wauters, *op. cit.*).
6. - Schepenzegel van Pepingen (1698), aan de gemeente toegekend in 1962 (Poncelet, *Sceaux et armoiries du Hainaut*, in « *Annales du Cercle archéol. de Mons*, dl. XXXV (1906).
7. - Zegel van het cijns-hof van de Sint-Baafsabdij te Zellik (1549), naar betwèlk het huidige gemeentewapen gevormd werd (Wauters, *op. cit.*).
8. - Schepenzegel van Zemst (1326) (Wauters, *op. cit.*).
9. - Schepenzegel van Zittert (1528) (*Hagelandse Gedenkschriften*, 1e jaargang).

zegel van Humbeek in 1576 de drie rozen uit het blazoën van Arenberg aantreffen (28).

Graaf Karel van Arenberg verkocht Humbeek in 1606. Het goed kende in korte tijd verschillende eigenaars, tot het, in 1644, in de handen kwam van Boudewijn le Coq, heer van Ten Broeke en Groenhoven, onder Malderen, enz. De nieuwe heer, wiens voorouders zich in de 15e eeuw uit Normandië in Vlaanderen kwamen vestigen, overleed in 1652. Humbeek bleef aan zijn afstammelingen. Op 24 november 1694 werd het domein tot graafschap verheven ten voordele van Jacob-Frans le Coq, kleinzoon van Boudewijn. Maria-Louiza le Coq, weduwe van Eustachius-Jozef de Tournay d'Assignies, kleindochter van Jacob-Frans le Coq, was de laatste gravin van Humbeek. Zij overleed in 1792 (29).

De familie de Tournay voerde *in goud drie halve rode leeuwen*; het blazoën van het geslacht d'Assignies is *gedwarsbalkt met zes stukken rood en vair*.

De gemeente Humbeek nam het sprekend wapen van de familie le Coq over.

KEERBERGEN. - *In zilver drie rode palen; het schild geplaatst vóór een gouden St.-Michiel die met opgeheven zwaard een zwarte duivel neervelt* (K.B. van 16 juli 1956).

Aanvankelijk behoorde Keerbergen aan een gelijknamige familie. Rudolf staat reeds als heer van Keerbergen bekend in 1036.

Bij gebrek aan rechtstreekse erfgenamen, schonk hij het dorp aan de kerk van Luik. Andere leden van dit geslacht worden in de 13e eeuw vermeld, nl. Petrus van Keerbergen en Beatrijs, echtgenote van Hendrik Berthoud, heer van Geel.

Aan een akte van 1357 hangt het zegel met het wapen van Jan van Keerbergen, *een schild met drie schuingekruiste klophamers*.

Van de 13e eeuw af vinden wij Keerbergen in de handen van de familie van Berlaar, een tak van het machtige huis Berthoud. De stamvader van die familie was Egidius of Gillis, heer van Berlaar en Keerbergen, zoon van Walter II Berthoud, heer van Mechelen.

Het zegel van Egidius vertoont een ridder in krijsuitrusting op een rennend paard; schild en dekkleed zijn met de drie palen van het huis Berthoud versierd (30). Soortgelijke zegels, die slechts door vorstelijke huizen gevoerd werden, waren ook bij de opvolgers van Egidius Berthoud in gebruik.

Volgens Butkens voerden de heren van Berlaar *een zilveren schild met drie rode palen*; ook Gelre kent hun, in zijn wapen-

(28) DE RAADT J.-Th. - Sceaux armoriés, 2e dl., blz. 130.

(29) de HERCKENRODE. Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne, 1e deel, blz. 71.

(30) DE RAADT J.-Th. Les seigneuries du pays de Malines: Keerbergen et ses seigneurs.

boek, hetzelfde embleem toe.

Egidius II, insgelijks heer van Berlaar en Keerbergen, dagtekende verscheidene oorkonden uit zijn kasteel te Berlaar, waar hij veel verbleef; Butkens geeft een afbeelding van zijn ridderzegel en zijn tegenzegel met de drie palen van Berthoud (31).

De beide heerlijkheden vielen daarna ten deel aan Lodewijk, broeder van Egidius II. Een akte van 1267 is met zijn zegel bekleed.

Lodewijk II kreeg, met andere goederen uit de erfenis van zijn vader, de heerlijkheid Keerbergen. Hij werd tot ridder geslagen te Woeringen (1288). Volgens Gelre voerde hij *in zilver drie rode palen en als breukteken een blauwe schuinbalk met drie gouden schelpen*. Verscheidene exemplaren van zijn zegel, bekleed met dit wapen, hangen aan oorkonden in het archief van Pitzenburg.

In 1312 wordt Jan III als heer van Keerbergen en Helmond vermeld in de eerste keure van Kortenberg. Hij huwde Margareta van Heverlee maar stierf zonder mannelijke afstammelingen na te laten, zodat hij in de voormelde bezittingen door zijn broeder Lodewijk II opgevolgd werd.

Lodewijk II zegelde met de drie palen van de familie van Berlaar; hij liet zijn goederen na aan zijn zoon Waleran, die Elisabeth Utenhove huwde.

Jan IV van Berlaar, zoon van Waleran, heer van Helmond, Keerbergen en Ten Broeke, ondertekende de keure van Kortenberg in 1372 en hechtte in 1415 zijn zegel aan het verdrag afgesloten tussen Brabant en Limburg.

Ten gevolge van het kinderloos overlijden van Jan van Berlaar, stierf de mannelijke en wettige tak van de Berthouders, heren van Berlaar, uit. De naam van Berlaar werd evenwel nog door tal van personen gedragen.

In het archief van St.-Goedele, van de stad Mechelen en van de Kommanderij van Pitzenburg zijn verscheidene zegels van de schepenbank van Keerbergen bewaard gebleven. Zij dagtekenen uit de 14e en de 15e eeuw en vertonen het embleem van de familie van Berlaar en het randschrift «SI..... SCABINORUM DE KERBERGHE» (32). Het wapen van dit machtig geslacht, hetwelk ongeveer drie eeuwen over het dorp heerste, werd, met toevoeging van de beeltenis van de H. Michael, patroon der kerk, aan de gemeente toegekend.

Later oefenden nog verscheidene andere adellijke familiën hun gezag uit over Keerbergen.

Op het einde van de 15e eeuw bracht Catharina van Berlaar het domein in de familie van haar echtgenoot Jan van Cortenbach. Deze familie stamde uit het land van Valkenburg en voerde *in goud drie rode schuinbalken*.

(31) BUTKENS Ch. - Trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant (1724).

(32) DE RAADT J.-Th. - Sceaux armoriés, 2e dl., blz. 193.

Na de dood van Jan IV van Cortenbach, viel Keerbergen ten deel aan zijn neef Willem van Berlo, zoon van Willem, heer van Petit-Axhe en van Catharina van Cortenbach. Het blazoen van de van Berlo's vertoont *twee rode dwarsbalken op een gouden veld*. Deze familie, afkomstig uit de gelijknamige heerlijkheid in het graafschap Loon, behield Keerbergen gedurende een anderhalve eeuw.

In 1705 verkocht de gravin van Berlo haar domein te Keerbergen aan Maria de Gortter, weduwe Persoons; deze liet het goed na aan haar zoon Cornelius Persoons en zijn vrouw Petronilla de Gortter. Het wapen van de familie de Gortter vertoont *in zilver drie rode kepers* (33), het geslacht Persoons voert *in goud een blauwe dwarsbalk, van boven vergezeld van een uitkomende rode leeuw dragende op de schouder een gouden schildje met drie rode palen, en van onder van drie zwarte vijfbladen* (34).

Maria-Anna-Francisca Persoons, kleindochter van Cornelius, huwde in 1765 met Egidius-Jozef-Antoon de Jongh, vader van de laatste heer van Keerbergen, Jan-Baptist-Antoon de Jongh, die op 11 juli 1826 overleed.

De familie de Jongh, in 1777 in de adel opgenomen, voerde *een blauw schild beladen met twee gouden latijnse kruisen met spitse voet, schuinkruiselings geplaatst en in de schildvoet vergezeld van een zilveren ossekop met gouden borens* (35).

LANGDORP. - *In rood drie vijfbladerige gouden mispelbloemen, met rood doorboord; het schild omringd met de halsketen van het Gulden Vlies, alles geplaatst op een purperen mantel, gevoerd met hermelijn, geboord met goud en gedekt met de prinsenkroon van het Heilige Rijk* (K.B. van 1 maart 1962).

Wapen van de prinsen van Arenberg (36).

De kinderen van Gozewijn van Aarschot, Renier en Christina, droegen de bijnaam van Langdorp en voerden *in blauw drie gouden leliën met afgesneden voet*, d.w.z. het wapen van Aarschot met wijziging van de kleuren (37). Langdorp vormde nochtans geen afzonderlijke heerlijkheid, maar was in het bezit van verschillende familiën die afstamden van de oude graven

(33) DANSAERT, *Nouvel armorial belge*, blz. 229 en BOSMANS, *Armorial de la Belgique*. Met dit wapen, gebroken met een barensteel zegelde Adam de Gorttere, schepen van Mechelen in 1399, 1402, 1403 en 1406. Op het graf van Frans de Gortter, overleden in 1729 en begraven in de St.-Romboutskathedraal, vindt men nochtans een wapen met één keper en drie ringen afgebeeld (De Raadt, *Les Seigneuries du pays de Malines*, op. cit.).

(34) DANSAERT, op. cit., blz. 322.

(35) RIETSTAP, *Armorial Général*, dl. II, blz. 1048.

(36) De familie van Arenberg voert in haar wapen drie rozen en niet drie mispelbloemen, zoals in het koninklijk besluit gezegd. Gelre beschrijft het blazoen van Arenberg aldus: «d'or à trois roses (quintefeuilles) de gueules, boutonnées de l'écu».

(37) ESB., *XLIe jg.* (1958), blz. 382.

van Aarschot. Zo zien wij dat de heer van Rivieren te Langdorp vier schepenen aanstelde, de heer van Stene twee en de heer van Schoonhoven één.

De afstammelingen van Renier van Langdorp droegen niet de naam van Langdorp want, volgens Herckenrode, was Renier de stamvader van het huis van Meinaartshoven later Meetshoven geheten (38).

Met het graafschap Aarschot kwam Langdorp in 1190 aan de hertogen van Brabant. Hertog Jan I schonk het graafschap aan zijn jongere broeder Godfried, wiens dochter Adelheid zich in de echt verbond met Jan van Harcourt.

In het begin van de 14e eeuw kwam Antoon van Lorreinen, graaf van Vaudemont en Guise, door zijn huwelijk met Maria van Harcourt, in het bezit van het domein van Aarschot; hij liet de heerlijkheid na aan zijn dochter Margareta die ze als bruidschat aanbracht aan Antoon van Croy, graaf van Porcien.

Karel V verhieft Aarschot achtereenvolgens tot markiezaat ten gunste van Willem van Croy en tot hertogdom ten voordele van Filips van Croy, neef en erfgenaam van Willem (1533).

Na het kinderloos overlijden van Karel van Croy, vierde hertog van Aarschot, erfde zijn oudste zuster Anna het hertogdom en droeg het over aan haar echtgenoot Karel de Ligne, prins van Arenberg en van het Heilige Rijk, heer van Edingen, ridder van het Gulden Vlies. Hij was de zoon van Jan de Ligne, die graaf van Arenberg geworden was door zijn huwelijk met Margareta van der Mark, gravin van Arenberg (1548).

Hierna volgen de blazoenen van de verschillende geslachten die over het land van Aarschot regeerden :

Aarschot: in zilver drie zwarte leliën;

Harcourt: in rood twee gouden dwarsbalken;

Lorreinen: in goud een rode schuinbalk beladen met drie geknotte zilveren adelaars (39);

Croy: gevierendeeld; 1 en 4, in zilver drie rode dwarsbalken; 2 en 3, in zilver drie rode disselbijlen, de bovenste afgewend;

Arenberg: in rood drie gouden rozen, met rood doorboord.

Langdorp werd gemachtigd het blazoën van de prins van Arenberg over te nemen. Het gemeentewapen is identiek aan dat van Drogenbos, afgebeeld in ESB., jg. XXXIII (1950), blz. 422.

LEEFDAAL. - In goud een rood vijfblad, blauw geknopt (40) (K.B. van 5 maart 1954).

(38) L. LIEKENS. - Geschiedenis van het oude graafschap Aarschot, blz. 104.

(39) Geknotte adelaars (fr. alérions) zijn kleine adelaars die bek noch poten hebben en de vleugels neerwaarts laten hangen.

(40) Het vijfblad bestaat uit een cirkelvormige knop omgeven door vijf blaadjes. Het vertoont veel gelijkenis met de roos, die doorgaans ook vijf blaadjes heeft en met de mispelbloem, waarvan de bladeren echter smal en golvend zijn.

Het huidige gemeentewapen van Leefdaal komt reeds in 1275 en in 1303 op het zegel van de dorpsschepenen voor. Het werd gevormd naar het blazoen van de heren van Leefdaal, die naar men vermoedt, oorspronkelijk in goud drie rode rozen voerden. Evenals te Aarschot en in andere localiteiten, nam het magistraat hier slechts één van de figuren uit het wapen van de dorpsheren over.

Wij haalden reeds vroeger (41) de middeleeuwse sagen aan waarin de roemrijke en wondere daden van de oude heren van Leefdaal verteld worden.

In de geschiedenis nochtans hoort men maar eerst in de 13e eeuw van die familie gewagen.

Lodewijk van Leefdaal noemde zich «voogd van Leefdaal»; hij bezat een groot gedeelte van het dorp en van Vossem, evenals de heerlijkheid Impde, onder Wolvertem. Door hertog Hendrik I werd hij als amman van Brussel aangesteld.

Hendrik van Leefdaal, zoon van Lodewijk, was meier van Vilvoorde in 1239 en daarna amman van Brussel en meier van Ovezenne (1244 en later).

Lodewijk, « miles et dominus de Levedale, homo nobilis », zegelde een akte van 1275 waarin hij een gift voor een van zijn vazallen, Arnold van Ovenbure, bekrachtigde. De dorpsschepenen hingen hun hierboven beschreven zegel naast het zijne waarop wij de drie rozen van het huis van Leefdaal en een getralied vrijkwartier aantreffen (42).

In 1312 kwam Rogier van Leefdaal in het bezit van de heerlijkheid Perk en we vinden zijn wapen op het zegel van de schepenen van dit dorp afgebeeld (43).

Een weinig later begon de ster der van Leefdaals nochtans te verbleken en in 1381 werd de gelijknamige heerlijkheid verkocht aan een rijk Brussels patriciër, Nikolaes Swaef. Deze liet ze na aan zijn broeder Willem. De familie Swaef, die onder haar leden schepenen van Brussel telde, voerde een gevierendeeld schild: *1 en 4, in goud een blauwe dwarsbalk en over alles heen een rood schuinkruis; 2 en 3, in rood een zilveren leeuw.*

Willem Swaef verkocht Leefdaal aan Willem, heer van Petershem, echtgenoot van Elisabeth, dochter van Rogier van Leefdaal. Petershem is een oude heerlijkheid op het grondgebied van Lanaken. Ze werd van de heren van Loon in leen gehouden. De familie van Petershem had een *rood schild bezaaid met zilveren blokken en beladen met een dubbelstaartige zilveren leeuw, met goud gekroond* (44).

De twee zonen van Willem van Petershem stierven zonder nakomelingen; zijn dochter Beatrijs werd dame van Leefdaal in 1449 en bracht het goed in de familie van haar echtgenoot Ri-

(41) ESB., XLIIe jg. (1958), blz. 391.

(42) DE RAADT J. Th. - Sceaux armoriés, 2e dl., blz. 325 en 326.

(43) A. WAUTERS. - Histoire des environs de Bruxelles, 2e deel, blz. 702.

(44) GELRE. - Wapenboek (14e eeuw).

chard van Merode. Merode, eigenlijk van «me Rode» of van Rode is een adellijk huis uit Rijnland dat, althans naar de legende, zou afstammen van Raymond Berenger, koning van Aragon en graaf van Barcelona. Die afstamming is natuurlijk alleen gesteund op de gelijkenis van het wapen. de Merode voerde oorspronkelijk, zoals de koningen van Aragon, *in goud vier rode palen*, later werd aan het blazoen *een uitgeschulpte blauwe zoom* toegevoegd.

Richard van Merode had drie zonen. De oudste, Jan I, erfde het grootste gedeelte van de goederen van zijn ouders, waaronder Leefdaal (1455). Door zijn huwelijk met Aleidis van Hoorn kwam hij in het bezit van de heerlijkheden Duffel, Geel en Perwijs, terwijl de Raad van Brabant hem in 1483 ook de heerlijkheid Westerlo toekende. Leefdaal bleef aan de afstamelingen van Jan van Merode tot in de 17e eeuw. Toen verkocht Maximiliaan, graaf van Merode en markies van Deinze, het domein van Leefdaal aan Filips Helman, schepen van Antwerpen en broeder van Jan Helman, eerste baron van Willebroek.

De familie Helman, die reeds in de 16e eeuw te Antwerpen gevestigd was, voerde *in zilver een zwarte schuinbalk beladen met drie gouden leeuwenkoppen*, het huidige wapen van de gemeente Willebroek.

Filips Helman schonk Leefdaal als bruidschat aan zijn enige dochter Anna-Francisca, ter gelegenheid van haar huwelijk met Jan van Broekhoven, graaf van Bergeyck. Op 15 juni 1679 bevestigde Karel II, koning van Spanje, aan de Bergeyck het eigendom van Leefdaal met de titel van baron. De nieuwe eigenaar was een der meest vooraanstaande staatslieden van zijn tijd. Op het einde van zijn loofbaan werd hij als buitengewoon gezant bij koning Lodewijk XIV aangesteld (45). De familie van Broekhoven van Bergeyck voert *in blauw drie gouden molenijzers* (46).

Nikolaas van Broekhoven, graaf van Bergeyck, gesproten uit het tweede huwelijk van Jan van Bergeyck, kwam in 1718 in het bezit van de heerlijkheid Leefdaal, die hij, op 2 september 1745, afstond aan zijn zoon Jan-Albert bij zijn huwelijk met Theresia-Francisca van Broekhoven, barones van Hove. Deze trad in 1765 een tweede maal in de echt met Honoré de Vischer, baron van Celles (wapen: *in rood een gouden St.-Andrieskruis*).

De baron van Leefdaal en de barones van Hove lieten alleen dochters na: Catharina-Francisca, die in 1773 met Karel van Cassina, baron van Boelare huwde en hetzelfde jaar de baronie van Leefdaal verkreeg en Lucie die zich met Geeraard, graaf van Liedekerke in de echt verbond. Haar nakomelingen bekwamen op hun beurt het kasteel van Leefdaal.

De familie van Cassina, van Italiaanse oorsprong, had een gedeeld schild: *1. in goud een halve zwarte adelaar komende uit*

(45) A. WAUTERS, op. cit., 3e deel, blz. 449-450.

(46) BOSMANS. Armorial ancien et moderne de Belgique.

de deellijn; 2. in zilver twee halve geluipaarde blauwe leeuwen, rood genageld en getongd, de ene boven de andere geplaatst en komende insgelijks uit de deellijn; de familie van Liedekerke voert in rood drie gouden leeuwen, blauw genageld en getongd (47).

LINKEBEEK. - In zilver een rode keper vergezeld van drie morenkoppen, met rood omwonden (K.B. van 6 nov. 1956).

Aanvankelijk zal het «Hof te Linkebeke» wel toebehoord hebben aan de gelijknamige familie die zich later te Brussel vestigde en er van de magistratuur der stad deel uitmaakte. Sedert 1650 had het dorp dezelfde heren als Rode en Alseberg. De lijst van die heren, met hun blazoenen, vindt men in ons tijdschrift, jaargang 1956, nrs. 9-10, blz. 398-403.

Aan de gemeente Linkebeek werd het wapen van de familie de Man toegekend, opgenomen in een ovaal schild, het schild der vrouwen (48). Wij weten immers dat de laatste bezitters van de heerlijkheid vrouwen waren, namelijk Maria-Barbara-Jozefa de Man, die in 1774 in het bezit kwam van de dorpen Rode, Alseberg en Linkebeek en ongehuwd ten grave daalde op 5 september 1794. Zij werd opgevolgd door haar zuster Isabella-Maria de Man, weduwe sedert 1775 van Jan-Baptist Rol d'Alseberg.

MACHELEN. - Doorsneden: 1. in zilver een rood drieblad doorboord van het veld; 2. in zilver een schip met drie masten, versierd met rode wimpels voerende het keizerlijk wapen en varende in volle zee, alles in natuurlijke kleuren. Het schild geplaatst vóór een gouden St.-Gertrudisbeeld (K.B. van 6 november 1956).

In het begin van de 13e eeuw vinden wij Machelen in het bezit van de familie van Moerzeke, die het in leen hield van de hertog van Brabant.

Twee geslachten waaraan het goed van Machelen daarna ten dele viel, de Grimberghe's (wapen: *in goud een blauwe dwarsbalk en, over alles heen, een rood Sint-Andrieskruis*) en de van Maldegems (wapen: *in goud een rood kruis vergezeld van twaalf zoomsgewijze geplaatste rode merletten*), behoorden tot de kern van de adel. Hendrik van Grimbergen streed in de slag bij Woerlingen, zijn zoon Geeraard werd hoogbaljuw van Dendermonde. Filips van Maldegem onderscheidde zich in de oorlog tussen Filips de Goede en de Gentenaars in 1452-1453 (49).

In het midden van de 16e eeuw behoort de heerlijkheid Machelen toe aan de familie van Gottignies, afkomstig uit het

(47) J. MELKENBEECK. - De gemeentewapens van het land van Aalst, in «Het Land van Aalst», jg. 1954.

(48) In onze gewesten verschijnt het ovale schild voor het eerst in de 17e eeuw; het wordt meestal door gehuwde vrouwen of weduwen gebruikt, terwijl het ruitschild aan ongehuwde vrouwen voorbehouden is. Voor het voeren van dergelijke schilden heeft er echter nooit een vaste regel bestaan.

(49) A. WAUTERS. - Histoire des environs de Bruxelles, blz. 83 e.v.

gelijknamige dorp in de omgeving van Bergen. Het zegel van Antoon van Gottignies, heer van Machelen en Neerijse, schepen van Brussel, hangt aan een akte van 1598 en vertoont het wapen der familie: *in zilver drie schuingeplaatste zwarte klopbamers* (50).

Gillis van Gottignies, zoon van voornoemde, bekwam de hoge rechtsmacht te Machelen in 1626. Hij stierf ongehuwd drie jaar later.

Een zuster van Gillis van Gottignies liet Machelen na aan haar zoon Hendrik-Ignaas, gesproten uit haar huwelijk met Nikolaas van der Laen, heer van Onnezies en Hagelstein, schepen van Mechelen in 1640. Van der Laen voerde *in groen een gouden keper vergezeld van drie neerliggende vaatjes van hetzelfde met zilveren banden* (51).

In 1645 werd de rechtsmacht te Machelen toegewezen aan Willem-Ignaas van Hove, heer van Hove, Kanegem, enz. (wapen: *in zwart een met goud en rood in twee rijen geschakeerde schuinbalk, vergezeld van twee zilveren vijfbladen met gouden knoppen*), echter voor korte duur, want reeds in 1667 zien wij het goed opnieuw van eigenaar veranderen en door verkoop overgaan op Lamoral - Claude-François, graaf van Turn en Tassis, zevende erfelijke opperintendant van het keizerlijke postwezen, echtgenoot van Anna-Franziska van Hoorne. De graaf van Tassis verliet het heerlijk kasteel en nam zijn intrek in een buitenverblijf op het gehucht « Ten Cruysweghen », waar hij in 1654 het thans vervallen kasteel van Beaulieu liet bouwen.

De graven van Tassis, die uit Italië stamden, voerden een gevierendeeld schild: *1 en 4, in zilver twee geleliede schuingekruiste blauwe scepters en, over alles heen, een geopende toren (Thurn); 2 en 3, in goud een rode leeuw, gekroond van het veld (Valsassine); een blauw hartschild met een zilveren das (sprekend wapen van de familie Tassis)*.

In het begin van de 18e eeuw werd het domein van Beaulieu verkocht aan Jan-Pascal Bombarda, een gunsteling van de keurvorst van Beieren, die er maar enkele jaren verbleef (wapen: *in blauw een gouden kanon op zijn rood affuit, in het schildhoofd vergezeld van een zilveren lelie* (52)).

Opnieuw te koop gesteld in 1717 werd Machelen toegewezen aan Pieter-Antoon, baron van Colins, wiens dochter het als bruidschat aan graaf Jan-Baptist-Victor Grosberg van Beieren overmaakte. Op de grafstede van de echtgenoten, in de kerk van Machelen, ziet men hun wapenschild afgebeeld (*Colins: in zilver een rode schuinbalk, vergezeld van zes zoomsgewijze geplaatste koeken van hetzelfde en Grosberg: een doorsneden schild schuingeruit van zilver en blauw en in blauw een zilveren leeuw, rood genageld en getongd*).

(50) de RAADT J.-Th. - Sceaux armoriés, 1e deel, blz. 505.

(51) de RAADT J.-Th. - Sceaux armoriés, 2e deel, blz. 303.

(52) RIETSTAP. - Armorial général, dl. I, blz. 239.

De familie van Grosberg behield het domein van Beaulieu tot in 1782, om het dan, op haar beurt, te verkopen en wel aan een handelaar van Duitse afkomst, Frederik Romberg, die in 1784 door de keizer van Oostenrijk in de adelstand verheven werd. Hij was de laatste heer van Beaulieu en Machelen.

Daar men slechts twee onduidelijke zegels van de schepenbank van Machelen kon terugvinden (53), werd aan de gemeente het wapen van haar laatste heer toegekend. Het schild is geplaatst vóór de beeltenis van de H. Gertrudis, patrones der parochie.

MELSBROEK. — Gevierendeeld : 1 en 4, in goud bezaaid met zwarte hermelijnvlokjes, een groene leeuw, rood genageld en getongd (Locquenghien) ; 2 en 3, in zilver een rode keper, vergezeld van drie zwarte merletten (van der Gracht) ; over alles heen, gevierendeeld : 1 en 4, in rood een zilveren adelaar, met gouden bek en poten (Blondel de Joigny), 2 en 3, gedwarsbalkt met rood en goud (Pamele). Het schild gedekt met een Brabantse baronnenmuts en overtopt met twee toegewende zilveren helmen, gekroond, getralied, gehalsband en omboord met goud, gevoerd en gehecht met rood. Dekkleden : rechts van goud en groen, links van zilver en rood. Helmtkens : rechts een omgewende gouden hertenkop en -hals, tussen een gouden baniersvlucht bezaaid met zwarte hermelijnvlokjes, eveneens omgewend ; links, een uitkomende zilveren adelaar. Schildhouders : twee wildemannen in vleeskleur, omgord en gekroond met groene bladeren, die ter rechterzijde houdende op de schouder met de rechterhand zijn knots in natuurlijke kleuren en met de linkerhand een banier gevierendeeld Locquenghien en van der Gracht, die ter linkerzijde houdende in de rechterhand een banier gevierendeeld Blondel de Joigny en Pamele en op zijn schouder met de linkerhand zijn knots in natuurlijke kleuren (K. B. van 27 januari 1956).

Aanvankelijk behoorde Melsbroek aan een adellijk geslacht met de naam van het dorp. Emelin de Melbruc en zijn broeder Walter worden in 1118 vermeld, Antoon en Walter de Melbruc in 1160, ridder Walter de Melbroc in 1184. Eustachius van Meldebruc was leenman van de hertog van Brabant in 1260, Jan van Meldebruc had cijnsplichtigen te Everberg ; hij bezat geen eigen zegel maar bediende zich van dat van de pastoor van Everberg en Meerbeek (1266) (54).

De familie van Melsbroek voerde in haar schild een barensteel met vijf hangers ; we vinden dit wapen afgebeeld op het zegel van Willelmus de Meltbroech, schepen van Vilvoorde, in 1301 (55).

In 1505 werd de hoge en lage rechtsmacht van Melsbroek en Peutie verpand aan Jan van den Nieuwenhove, rentmeester van de hertog in het kwartier van Brussel (1500-1512), raads-

(53) M. SERVAIS. - Zegelbeschrijving en Wapenkunde van de Belg. Gemeenten, in «Gemeentekrediet van België», april 1958.

(54) WAUTERS. - Histoire des environs de Bruxelles, 3e deel, blz. 112.

(55) DE RAADT J.-Th. - Sceaux armoriés, 4e deel, blz. 530.

heer in de Raad van Brabant en rentmeester in de Rekenkamer (1521), opperrentmeester der stad Brussel (1522-1524) en burgemeester van Brussel (1525). Zijn zegel aan een oorkonde van 1512 vertoont een dwarsbalk van boven vergezeld van drie merletten, de dwarsbalk beladen met een leeuw, komende uit de onderste rand van de balk. Oorspronkelijk voerde de familie van den Nieuwenhove in goud een rode dwarsbalk beladen met een blauwe leeuw komende uit de onderste rand. De tak die in de 15e eeuw tot de adel werd verheven, voegde bij dit wapen de drie merletten van de van Ursene's, wegens afstamming uit dit geslacht (56).

Uit het tweede huwelijk van Jan van den Nieuwenhove sproot Maria, die de heerlijkheid Melsbroek in de familie van haar echtgenoot, Pieter van Locquenghien, bracht. Zij overleed in 1525 en is de moeder van de vermaarde Jan van Locquenghien die in 1550 aangesteld werd om de werken van het kanaal van Willebroek te leiden. Hij was achtereenvolgens schepen, burgemeester en amman van Brussel. Ook andere leden van dit geslacht maakten deel uit van het magistrat van deze stad en namen de functie van opperintendant van het kanaal van Willebroek waar. Naast haar domein te Melsbroek, bezat de familie ook de heerlijkheid Koekelberg, evenals goederen te Pamele, Merchtem en Malderen, terwijl zij te Melsbroek en te Peutie de hoge rechtsmacht uitoefende. Karel van Locquenghien werd op 17 maart 1659 tot de waardigheid van baron van Melsbroek verheven.

In de loop van de 18e eeuw kwam de heerlijkheid Melsbroek achtereenvolgens door huwelijk, erfenis of verkoop voor korte tijd in het bezit van de volgende familiën :

— *d'Argenteau, heren van Esneux* (wapen : in blauw een gouden kruis, beladen met vijf rode schelpen en in elk kwartier vergezeld van vijf herkruiste gouden kruisjes met spitse voet);

— *Bruce, graven van Ailesbury* (wapen : in goud een rood schuinkruis en het schildhoofd van hetzelfde, rechts beladen met een gouden ster) ;

— *de prinsen van Hoorn* (wapen : in goud drie rode posthorens, gemond en beslagen met zilver) ;

— *Wild-Rheingrafen, prinsen van Salm-Kirburg* (wapen : gevierendeeld ; 1 en 4, in goud een rode leeuw, blauw getongd (Wildgrafen) ; 2 en 3 in zwart een geleeuwde zilveren luipaard, rood getongd (Rhingraven) ; een gevierendeeld hartschild ; a) in rood drie gouden leeuwen (Kirberg), b) in rood twee afgewende zilveren zalmen vergezeld van vier kruisjes van hetzelfde (graafschap Salm), c) in blauw een zilveren dwarsbalk (Vistingen), d) in rood een zilveren zuil, met goud gekroond (graafschap Anholt) ; en, ten slotte :

— *ridder Gasparoli de Melsbroeck* (wapen : linksgeschuind van blauw en groen en een rood genagelde en getongde gouden leeuw, over alles heen en boven rechts vergezeld van een gouden

(56) ESB., jg. XXXI (1948), blz. 230.

ster; het schildhoofd van hetzelfde beladen met een zwarte adelaar, rood gebekt, gepoot en gekroond (57).

Het wapen van de gemeente Melsbroek werd gevormd naar het zegel van de vroegere schepenbank dat aan een akte van 27 januari 1698 bevestigd is en het wapen voorstelt van Eleonora-Carolina van der Linden, weduwe van Jan van Locquenghien, baron van Melsbroek (58).

Indien het gans aangewezen was in het gemeentewapen van Melsbroek de herinnering levendig te houden aan de familie van Locquenghien om de rol die zij in het dorp en in de streek heeft gespeeld, komen de nevenornamenten bij het schild, die eigenlijk in de familieheraldiek thuishoren, ons overbodig voor. Wij hadden liever bij het schild de beeltenis gezien van de H. Martinus, patroon der parochie, die op het oudste schepenzegel afgebeeld staat, of het embleem van de luchtvaart om er op te wijzen dat de luchthaven op het grondgebied van de gemeente sedert jaren ons land met alle delen van de aarde verbindt (59).

PEPINGEN. — Gegeerd met zilver en zwart in tien stukken, elke zwarte geer beladen met drie herkruiste gouden kruisjes met spitse voet, de voet gericht naar het midden van het schild. Het schild overtopt met een St.-Maarten te paard die zijn mantel ontvouwt, ter linkerzijde vergezeld van een bedelaar houdende in de rechterhand een pand van de mantel, het geheel van goud (K. B. van 1 maart 1962).

Behalve Kestergat en Beringen, Brabantse enclaves, stond Pepingen vroeger onder het graafschap Henegouwen en was een bezit van het machtige huis van Edingen.

Het zegel van de dorpschepenen, bevestigd aan een akte van 27 februari 1698, droeg het wapen van Edingen en de beeltenis van de H. Martinus, patroon der parochie, met het rand-schrift: SIGILLUM SCABINORUM DE PAPIINGIA (60).

De oudst bekende afbeelding van het blazoën van het huis van Edingen vindt men op het ruiterszegel van Engelbert van Edingen (1230-1231); het vertoont een gegeerd wapen met acht stukken en een effen hartschild. In dezelfde eeuw ontmoeten wij schilden met tien geren waaronder vijf beladen met kruisjes waarvan het aantal veranderlijk is. Vanaf de 14e eeuw blijft het

(57) BOSMANS. - Armorial de la Belgique.

(58) DE RAADT J.-Th., op. cit., 4e dl., blz. 530.

(59) Wij ontmoeten in de heraldiek van onze gemeenten tal van emblemen van het bedrijfsleven (zie ESB., jg. XLIII (1960), blz. 280), maar de luchtvaart is er nog niet vertegenwoordigd. In het buitenland is zulks reeds het geval. Het blazoën van de Franse stad Le Bourget, de luchthaven van Parijs, vertoont drie vleugels beladen met een ster en vergezeld van een hoorn, ter herinnering aan de diensten door de luchtvaart aan de Post bewezen, terwijl in het wapen van Orly, een andere Franse luchthaven, het vliegtuig voor de eerste maal als heraldische figuur verschijnt (Laurousse mensuel, nov. 1953).

(60) PONCELET E. - Sceaux et armoiries du Hainaut, in «Annales du Cercle archéol. de Mons», dl. XXXV, blz. 227.

aantal verdelingen van het schild behouden op tien en het aantal kruisjes op drie (61).

Naast de stad Edingen hebben tal van plaatsen van het oude Henegouwen gezegeld met het wapen van Edingen, enkele ervan behoren thans tot onze provincie, het zijn :

Bellingen (wapen van Edingen met de beeltenis van de H. Maagd),
Kester (wapen van Edingen met de beeltenis van de H. Waudru),
Heikruis (wapen van Edingen met de beeltenis van de H. Maagd),
Pepingen (wapen van Edingen met de beeltenis van de H. Martinus),

Lembeek (wapen van Edingen samen met de leeuwenfiguur),
en *Vollezele* (wapen van Edingen).

Te Pepingen bestond weleer de belangrijke heerlijkheid Kestergat, die zich ook over een gedeelte van Leerbeek uitstreckte.

Oorspronkelijk behoorde dit goed ook toe aan het huis van Edingen ; in de 15e eeuw kwam het aan een jongere tak van de familie die zich van Edingen-Kestergat noemde.

Een Jan van Edingen, heer van Kestergat en burggraaf van Grimbergen, was raadgever van Filips de Goede en werd amman van Brussel in 1451 ; hij voerde het wapen van Kestergat (*in zilver drie zwarte leliën met afgesneden voet* (62) *en een vrijkwartier met het wapen van Edingen*).

Andere leden van de familie vierendeelden de blazoenen van Edingen en Kestergat.

Van rond het einde van de 17e eeuw tot aan de Franse Omwenteling bleef de heerlijkheid Kestergat het eigendom van de familie van der Dussen (wapen : *doorsneden van goud en zwart en een in twee rijen met zilver en rood geschakeerd schuinkruis over alles heen*). De laatste bezitter van het goed onder het oude regime was Karel-Emmanuel van der Dussen, heer van Erpent, die te Brussel overleed op 28 juni 1807 (63).

PEUTIE. — *In zilver een zwarte zwijnskop met zilveren slag tanden. Het schild getopt met een zilveren helm, getralied, gehalsband en omboord met goud, gevoerd met rood, met wrong en dekkleden van zilver en zwart. Helmteken : een beurtelings van zilver en zwart doorsneden vlucht* (K. B. van 27 januari 1956).

Wapen van het geslacht Baudequin de Peuthy.

Eertijds behoorde de helft van het dorp Peutie aan de abdij van Gemboers. De andere helft vormde de Brabantse heerlijkheid Batenborg, aldus genaamd naar het kasteel dat zich aan de rand van een woud tussen Peutie en Melsbroek bevond.

Karel van Laethem, heer van Court-Saint-Etienne, die mede-eigenaar was van dit kasteel, verkocht het in 1598 aan Robert de Moens, heer van Zelem (64).

(61) J.-TH. DE RAADT. - Sceaux armoriés des Pays-Bas, 1e dl., blz. 429.

(62) BOSMANS J. - Armorial ancien et moderne de Belgique.

(63) L'Armorial des Roys d'Armes A.F. Jaerens et Ch. J. Beydaels, blz. 43.

(64) M. SERVAIS. - Wapenboek van de provinciën en gemeenten van België, blz. 928.

De familie van Laethem voerde *in bermelijm een blauwe dwarsbalk*; onder haar leden telt men verscheidene burgemeesters en schepenen van Brussel en Mechelen.

De hoge justitie en de daaraan verbonden rechten bleven te Peutie aan de hertogen van Brabant tot in het begin van de 16e eeuw; toen werden ze, evenals te Melsbroek, aan Jan van den Nieuwenhove verpand. In 1558 kwam de familie de Locquenghien in het bezit van die rechtsmacht. In 1601 verkocht Antoon van Locquenghien, met toestemming van de Raad van Brabant, de hoge, middelbare en lage rechtsmacht te Peutie aan Robert de Moens, heer van Zelem, die, zoals hoger gezegd, reeds in het bezit was van het Hof van Batenborg.

Robert de Moens richtte geen eigen schepenbank op in zijn nieuwe heerlijkheid; in 1609 spraken de schepenen van Melsbroek nog recht te Peutie. Catharina de Baudequin, weduwe van Robert de Moens, verkreeg in 1630 de rechtsmacht en in 1643 de volle eigendom van het dorp.

De vrouw van Zelem overleed kinderloos en liet haar goederen na aan haar neef Filip de Baudequin, heer van Allencourt, die in 1624 in de echt trad met Claudine d'Ennetières. Filip de Baudequin had als opvolgers in de heerlijkheid Peutie: zijn zoon Claude-Eugeen, hoofdmeier van Vilvoorde en heer van Huldenberg (1714), echtgenoot van Maria-Magdalena de Croix de Dadizele; zijn kleinzoon Karel-Filip-Martin die in 1766 tot baron verheven werd en Maria-Anna van Eynatten huwde; ten slotte zijn achterkleinzoon Idesbaldus-Aybert-Jozef, heer van Huldenberg en Peutie; deze overleed op 5 juli 1830 (65).

De familiegeschiedenis van de Baudequins is om zo te zeggen samengevat op de grafzerken in de kerk van Peutie (66).

SINT-KATHERINA-LOMBEEK. — *In blauw bezaaid met gouden bloesjes, een keper van hetzelfde over alles heen. Het schild geplaatst vóór de beeltenis van de H. Katherina van Alexandrië, rechtstaand en met nimbus, steunende op een wiel en houdende in de linkerhand een palmtak, alles van goud* (K. B. van 16 november 1956).

In de 7e eeuw treffen wij in Brabant verschillende uitgestrekte landgoederen aan, door de vrouw van Pepijn van Landen, hofmeier van Austrasië, aan de abdij van Nijvel geschonken. Tot die goederen behoorde het domein van Wambeek, waaruit Ternat en Sint-Katherina-Lombeek ontstonden (67).

Hier, evenmin als te Lennik en te Gooik, slaagde de abdij er in haar bezittingen onverdeeld te behouden. Naast de hertogen van Brabant, verwierven de heren van Wezemaal er langzamerhand aanzienlijke rechten en bezittingen. De heren van Wezemaal

(65) A. WAUTERS. - Histoire des environs de Bruxelles, 2e dl., blz. 675 tot 678.

(66) E. DE SEYN. - Geschied- en Aardrijkskundig Woordenboek der Belgische Gemeenten, 2e dl., blz. 1079.

(67) Zie daaromtrent J. VERBESSELT, Het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, ESB., XXXIXe jg. (1956), blz. 279.

voerden *in rood drie zilveren leliën met afgesneden voet*. Rond 1380 bepaalde men nauwkeurig de rechten van de hertog, van de heer van Wezemaal en van de abdij van Nijvel.

In 1380 verkocht Jan van Wezemaal de heerlijkheid Ternat en het domein van Kruikenburg aan Evraard 'T Serclaes, de held van de Brabantse hoofdstad. De nieuwe bezitter van het goed behoorde tot een rijke Brusselse patriciërsfamilie, waarvan verscheidene leden in de 12e eeuw reeds van de gemeentelijke magistratuur hadden deel uitgemaakt (68).

Het wapen van de familie 'T Serclaes — *in rood, een met goud genagelde, getongde en gekroonde zilveren leeuw, op de schouder beladen met een gouden schildje op een van zilver en zwart, in twee rijen geschaakt schildhoofd* — schijnt te wijzen op een afstamming uit een der zeven aloude Brusselse geslachten : het geslacht de Leeuw of 's Leeuws (69).

Terwijl andere takken van de familie 'T Serclaes steeds naar de aanzienlijke ambten van burgemeester, schepen of tesorier der stad Brussel dongen, lieten de heren van Kruikenburg zeer zelden de aandacht op zich vestigen. Zij waren niet uit op verovering van waardigheden en titels en verbonden zich in de echt met weinig aanzienlijke familiën.

In de 16e eeuw kwam het domein van Kruikenburg in het bezit van het geslacht de Fourneau. Karel de Fourneau, de eerste heer uit dit geslacht, was afkomstig uit Henegouwen ; *hij voerde een blauw schild bezaaid met gouden blokken en een keper van hetzelfde over alles heen*.

Karel was schepen of tesorier van Brussel van 1579 tot 1582 ; hij overleed in 1613. Na hem is de heerlijkheid van Kruikenburg, Wambeek, Lombeek en Ternat tot op het einde van het oude regime niet meer verkocht geweest en is ze slechts door erfenis of huwelijk van eigenaar veranderd.

Ten jare 1662 werd het domein door koning Filips II tot graafschap verheven, ten bate van Filips-Frans de Fourneau, baron van het Heilige Rijk, heer van St.-Ulriks-Kapelle, Lombeek, Wambeek, Ranst, Millegem, enz., en lid van de Edele Staten van Brabant. De heer van Kruikenburg bezat vanaf 1620 de rechtsmacht in alle graden.

Het graafschap Kruikenburg had toen een drossaard die de heer vertegenwoordigde en een schepenbank genaamd de bank van Kruikenburg, Wambeek, Lombeek en Ternat ; deze zegelde met het wapen van de familie de Fourneau en de beeltenis van de H. Geertruide. De gemeente Sint-Katherina-Lombeek kreeg hetzelfde wapen maar vergezeld van de beeltenis van de Heilige Katherina, patrones van de parochie.

Stippen wij hier nog aan dat men in de 12e, 13e en 14e eeuw een familie van Lombeek ontmoet die verschillende takken had verblijvende de ene te Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, de andere

(68) WAUTERS. - Histoire des environs de Bruxelles, 1e dl., blz. 403.

(69) DE RAADT. - Sceaux armoriés, 1e dl., blz. 145.

te Borchtlombeek en de derde te Sint-Katherina-Lombeek. Zij voerde *in zilver een groen kruis* (70). Haar geschiedenis is zeer duister. Niets kan met zekerheid vermeld worden over Amelric van Lumbea, die, in 1173, een keure ondertekende van Walter I van der Aa en over ridder Willem van Lumbea, vermeld in een diploma van hertog Jan I. Ridder Jan van Lombeke, die zich in de slag bij Woeringen onderscheidde, bezat evenwel lenen te O.-L.-Vr.-Lombeek. Volgens Wauters was hij misschien een voorvader van de twee personen die, rond het einde van de 14e eeuw, bij de Brusselse patriciërsfamilie Sweerts vermeld worden. Een Jan van Lombeke, mogelijk dezelfde, en zijn vrouw Ide, lieten in 1302 een nalatenschap aan het Sint-Janshospitaal te Brussel, op voorwaarde o.m. dat er een kapelanie zou opgericht worden in de kerk van Sint-Katherina-Lombeek. Wij kennen ook het zegel van Jan van Lombeke die te Bastweiler streed (1372); zijn wapen vertoonde een ankerkruis en een vrijkwartier met een breedarmig kruis (71).

SINT-PIETERS-WOLUWE. — *In zwart een zilveren schildhoofd beladen met drie naast elkander geplaatste zwarte vogeltjes, rood gebekt en gepoot. Het schild getopt met een kroon van vijf fleurons en gebouden door twee zilveren hazewinden met rode halsband* (K. B. van 12 november 1957).

Woluwe is de naam van een riddersfamilie waarvan deel uitmaakten: Hendrik van Woluwe, vermeld in 1130 en 1140, Geeraard van Woluwe (1140), een weldoener van de abdij van Park zoals Jan, Zeger en Willem van Woluwe, ridder Adam van Woluwe, amman van Brussel en meier van Ukkel, enz. De familie van Woluwe voerde *in zilver drie rode waterleliebladeren*, die aan de gelijknamige beek herinneren (72).

De dorpen Sint-Lambrechts- en Sint-Pieters-Woluwe behoorden vroeger noch tot dezelfde meierij, noch tot dezelfde schepenbank. Het eerste hing, evenals Sint-Stevens-Woluwe, af van de meierij Vilvoorde en de schepenbank Erps, het tweede behoorde, met Kraainem, tot de meierij Rode en de schepenbank Watermaal (73).

In de 14e eeuw nochtans schonken de hertogen van Brabant het ganse gebied van Woluwe aan de van Stalle's, een bastaardtak van hun geslacht. Daardoor komt het dat Maria van Stalle, dochter van Hendrik, een schepenbank bezat in een deel van de drie Woluwe's, Wezembeek, enz. De familie van Stalle voerde *in rood een hermelijnen dwarsbalk*, het schild van het huis van Leuven, met wijziging van de kleur van de dwarsbalk.

Maria van Stalle bracht de heerlijkheden Beersel, Woluwe, e.a. aan haar echtgenoot Jan, heer van Wittem (1375). Na het

(70) CORN. GAILLARD; - L'ancienne noblesse de Flandre, blz. 35 en L'ESPINOY, Rech. antiq. de Flandre, blz. 112.

(71) DERAADT, op. cit., 2e dl., blz. 373.

(72) DE RAADT J. Th. - Sceaux armoriés, 1e dl., blz. 133 en 4e dl., blz. 288.

(73) WAUTERS A. - Histoire des environs de Bruxelles, 3e dl., blz. 243.

overlijden van deze laatste vielen die goederen ten deel aan zijn oudste zoon Hendrik en bleven aan zijn nakomelingen. De van Wittems vierendeelden het wapen van Brabant met dat van hun geslacht (*in zilver een uitgeschulpt blauw kruis*) (74).

In 1536 verkochten Hendrik en Joris van Wittem hun goederen te Woluwe aan Karel van der Aa en zijn echtgenote Catharina van Bornival. De familie van Bornival (wapen : *in vair een rood schildhoofd*), die haar naam aan het gelijknamig dorp nabij Nijvel ontleende, was reeds in het bezit van enkele goederen te Woluwe. Haar blazoen staat afgebeeld, in 1502, op het zegel van Hubert van Bornival, schepen van Brussel, die zich « heer van Woluwe » betitelde. Van der Aa had *een met goud en rood gescha-keerd blazoen, voorzien van een zilveren vrijkwartier met een zwarte merlet*.

Het zegel der leenmannen van de heren van Beersel en van Hubert van Bornival in hun gemeenschappelijke heerlijkheid van Woluwe, vertoonde een bisschop met twee schilden, het eerste met het wapen van Wittem, het tweede met dat van Bornival (1507 en 1518) (75).

Catharina van der Aa liet haar bezittingen na aan haar oudste dochter Francisca die ze in de familie van haar echtgenoot, ridder Karel van Armstorff, bracht.

Op het zegel van de schepenen van Woluwe prijkten toen naast elkander de wapens van Armstorff en van der Aa. Armstorff had een gevierendeeld schild : *1 en 4, in rood een zilveren borstbeeld van een man in volle wapenrusting en een gouden zoom ; 2 en 3, in zwart een gouden dwarsbalk*. Beide schilden werden door een prelaat gehouden (1627) (ibidem).

De familie van Armstorff heerste gedurende meer dan een eeuw over Woluwe ; zij leverde tal van schepenen en burgemeesters aan de stad Brussel.

In 1689 kocht Joris Kieffelt de helft van de grondheerlijkheid van Sint-Lambrechts- en Sint-Pieters-Woluwe. Zijn wapen — *in goud een blauwe dwarsbalk beladen met drie gouden kuipen* — werd aan de gemeenten Kraainem en Sint-Stevens-Woluwe, die reeds in zijn bezit waren, toegekend (76).

(74) Wittem was een vrije rijksheerlijkheid; het is thans een gemeente in Nederlands Limburg.

In 1345 werd Jan van Cosselaer, een natuurlijke zoon van Jan II, hertog van Brabant, door Jan III met het domein van Wittem beleend. Jan Cosselaer voerde het wapen van Brabant en een smalle schuinbalk beladen met drie hermelijnstaartjes (of lilibloemen) over alles heen. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Jan, de eerste die de naam van Wittem erfd. Johanna, hertogin van Brabant, machtigde deze laatste « *het wapen van Brabant, gecarteleerd met des voors. Jans andere wapen te dragen, zonder baston (bastaardstreep) ende syn alsten soon of naesten erven* ». (EVERSEN. - De Limburgse gemeentewapens, blz. 573).

Jan van Wittem huwde in tweede huwelijk met Maria van Stalle.

(75) DE RAADT J. Th., op. cit., 4e dl., blz. 288.

(76) ESB., XXXVIe jg. (1953), blz. 382 en XXIXe jg. (1946), blz. 171.

Al de vroegere eigendommen van de Armstorffs kwamen in 1693 in de handen van Agatha Kieffelt en haar echtgenoot Hendrik-Antoon van Berchem, heer van Tongerlaar en Kraainem, die verscheidene werkjes over godgeleerdheid schreef, vooral gericht tegen de Jansenisten. Hij voerde *in zilver drie rode palen*. Zijn enige dochter, Anna-Maria-Florenca, huwde met Frans van Hinnisdael, die in 1723 tot graaf van Hinnisdael werd verheven. Hij overleed op 10 februari 1728, nadat hij aan zijn bezittingen ook de heerlijkheid Sint-Stevens-Woluwe had toegevoegd.

Ook Kraainem kreeg de titel van graafschap en wel ten voordele van Hendrik-Antoon-Bernard van Hinnisdael, kleinzoon van Frans. De laatste heer van Woluwe was Frans-Bernard-Hendrik, graaf van Hinnisdael en Kraainem; hij overleed kinderloos.

De familie van Hinnisdael is afkomstig uit de streek van Sint-Truiden, waar men haar leden als schepen van Sint-Truiden, Groot-Gelmen, Gelinden, Heers en Horpmaal ontmoet.

Haar blazoen prijkte in het zegel van de schepenen van Kraainem en Woluwe (77) en werd in 1936 aan de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe (78) en in 1957 aan Sint-Pieters-Woluwe toegekend.

VELTEM-BEISEM. — *Twee naast elkander geplaatste schilden: rechts, in zwart een omgewende gouden leeuw, rood genaagd en getongd; links, in zilver een met drie stukken ingeboekt blauw schildhoofd, beladen met drie gouden leliën* (K. B. van 29 maart 1961).

Het eerste van die schilden werd gevormd naar het zegel van de oude schepenbank van Veltem, het tweede herinnert aan de oude heren van Beisem.

Veltem stond tot in 1505 rechtstreeks onder het gezag van de hertogen van Brabant.

Er zijn zegels van de dorpschepenen bekend van 1309 en 1401, alsmede van 1471, 1474 en 1475, alle met de omgewende leeuwenfiguur, op de eerste twee zegels vergezeld van de hoofdletter W als onderscheidingsteken. Het randschrift van de zegels luidde: † S' SCABINORUM DE WELTEM (78bis).

Tal van steden en dorpen, die aan de hertogen toebehoorden, zegelden met de Brabantse leeuw, enkele onder hen, nl. Veltem, Tielt, Winksele en Zoutleeuw, stelden de leeuw omgewend voor.

* * *

In 1405 verkocht Filips, koning van Castilië, de heerlijkheid Veltem aan Willem van Croy (wapen: *gevierendeeld: 1 en 4, in zilver drie rode dwarsbalken; 2 en 3, in zilver drie rode disselsbijen, de twee bovenste afgewend*).

In 1550 keerde het goed aan het domein terug. Karel-Frans-Jozef Boot, echtgenoot van Maria van Berchem, verwierf het in

(77) DE RAADT J. Th., op. cit., 4e dl., blz. 504.

(78) ESB., XXXIe jg. (1946), blz. 173.

(78bis) DE RAADT. - Sceaux armoriés, 4e dl., blz. 102.

1651 en stierf twee jaar later. De heerlijkheid ging daarna van vader op zoon over tot in 1764, toen Karel-Hendrik-Jozef Boot ongehuwd ten grave daalde. Deze liet het dorp na aan zijn neef Karel-Hendrik-Gisleen Boot, laatste heer van Veltem, die te Wenen overleed in 1828. Hij was in 1783 door Jozef II tot graaf van Veltem verheven. De familie Boot, die uit Noord-Brabant stamde, voerde *in goud een springend hert in natuurlijke kleuren en een blauw schildhoofd beladen met drie zespuntige gouden sterren.*

* * *

Oude oorkonden maken gewag van een geslacht van Velthem. Gelre beschrijft in zijn wapenboek het blazoen van Lodewijk van Velthem : *in zilver drie rode leliën met afgesneden voet (Leuens geslacht Rode) ; een gouden vrijkwartier met drie blauwe palen en een rood kwartierhoofd, rechts beladen met een zilveren ring (Leuens geslacht van Limminghen).*

Lodewijk van Velthem nam deel aan de slag bij Bastweiler.

Hendrik van Velthem, schepen van Antwerpen in 1402 en 1414, voerde hetzelfde wapen zonder de ring, maar met een barensteel.

* * *

De heerlijkheid Beisem werd, rond 1634, samen met die van Assent en Buken, door de Mechelse familie Christijnen aangekocht.

Sebastiaan van Christijnen, heer van Beisem, Buken, Assent en Hove, overleed in 1649. Hij was raadsheer van de stad Mechelen. De familie van Christijnen voerde *in rood twee schuingekruiste omgekeerde zilveren zwaarden met gouden gevest, in het schildhoofd vergezeld van een zilveren bart.*

Clara-Anna van Christijnen, vrouwe van Beisem, Buken en Assent, bracht deze drie domeinen in de familie van haar echtgenoot Frans-Otto de Haeze (79).

In de 18e eeuw komt de heerlijkheid Beisem in het bezit van de familie van Robiano, door het huwelijk van Lodewijk-Jozef-Frans van Robiano, geboren in 1700, kanselier van Brabant, met Isabella-Clara de Villegas, vrouwe van Beisem, Buken en Assent. Op 31 januari 1753 werd de nieuwe eigenaar van de drie dorpen tot burggraaf en op 4 oktober 1754 tot graaf verheven (80). Hij had als opvolger zijn zoon Jan-Jozef, graaf van Robiano, geboren in 1733. Deze verbond zich in de echt met Joanna-Maria-Norbertina-Josepha de Limpens ; hij was raadsheer en algemeen ontvanger van de Staten van Brabant in het kwartier van Antwerpen en stierf zonder mannelijke nakomelingen in 1785.

De laatste heer van Beisem, Buken en Assent was Frans-

(79) de VEGIANO. - Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne, blz. 441 en 442.

(80) Armorial des roys d'armes A.F. JAERENS et Ch. J. BEYDAELS, blz. 117.

Xaveer-Jan-Marie, graaf van Robiano, geboren in 1778 en overleden in 1836.

De graven van Robiano voeren *in zilver een met drie stukken ingeboekt blauw schildhoofd, beladen met drie gouden leliën*.

ZELLIK. — *In blauw een gouden korenschoof met groene aren. Het schild langs de rechterzijde gehouden door een H. Bavo, gekleed als edelman, met op de linkerhand een valk, alles van goud* (K. B. van 21 januari 1957).

Zellik is een zeer oud dorp. De Sint-Baafsabdij, te Gent, had er een cijnshof dat geen eigen zegel bezat en zijn akten door de schepenbank van Jette liet bezegelen. Een diploma van Keizer Karel V, gedagtekend 28 september 1549, machtigde de houders van het cijnshof gebruik te maken van een eigen zegel met de beeltenis van de stichter der abdij en het randschrift: « SIGILLUM JUSTITIA ABBATIS SANCTI BAVONIS IN ZELLEKE » (81). De Sint-Baafsabdij had ook het patronaat over de kerk van Zellik.

Op 5 mei 1559 werd de hoge, middelbare en lage rechtsmacht te Zellik verpand aan Wigle van Aytta van Zwichem, gezegd « Viglius », een der geleerdste en invloedrijkste mannen uit die tijd. Hij was voorzitter van de Geheime Raad te Brussel en van de Grote Raad van Mechelen, chartermeester van Holland, enz. Viglius werd geboren te Wirdum, in de provincie Groningen, in 1507 en overleed te Brussel in 1577. Hij voerde *in blauw een gouden korenschoof met groene aren* (82). Bij uiterste wilsbeschikking vermaakte hij de rechtsmacht te Zellik aan de Sint-Baafsabdij, waarvan hij proost was.

Enkele jaren later ging dit recht opnieuw aan het domein over. Echter niet voor lang. Uit geldnood zag de regering zich reeds in 1626 genoodzaakt de heerlijkheid Zellik nogmaals te verpanden en wel aan Lodewijk Clarisse, heer van Dilbeek en schepen van Antwerpen (wapen: *in zilver een blauwe dwarsbalk*) (83). En weeral wegens financiële moeilijkheden, gingen Zellik en de andere aan Clarisse verpande dorpen, Groot-Bijgaarden, Sint-Agatha-Berchem, Kobbegem en Bekkerzeel, rond 1645 over op Jan van Colen en zijn vrouw Suzanna van Aureau (*van Colen: doorsneden: 1. in rood twee schuingekruiste gouden pelgrimsstaven; 2. in blauw twee gouden belletjes*).

Later werd dit goed verbrokkeld. Het domein kocht Zellik, Berchem en Bekkerzeel terug en verenigde deze drie dorpen tot één schepenbank. Samen met Kobbegem en Bekkerzeel verpandde de vorst Zellik in 1664 aan Willem van Cotereau, baron van Jauche en heer van Assen (wapen: *in blauw een zilveren keper, vergezeld van drie stappende gouden hanen, rood gebekt, gekamd*

(81) A. WAUTERS. Histoire des environs de Bruxelles, 1e dl., blz. 375.

(82) NEDERLANDSE HERALDIEK, Uitg. HAG, Historische geslachten, nr. 13.

(83) A. WAUTERS, op. cit., blz. 362 en de VEGIAN, Nobiliaire des Pays-Bas, blz. 446 en 470.

en gepoot, de twee in het schildhoofd toegewend). Kort nadien hernam het domein de drie dorpen en verenigde Berchem, Zellik en Kobbegem tot één schepenbank, waaraan in 1749 ook Bekkerzeel werd toegevoegd. Al deze plaatsen kwamen op 16 februari 1759 door aankoop in het bezit van Karel-Ferdinand, graaf van Konigsegg-Rothenfels en van zijn echtgenote Helena van Boisschot, gravin van Erps en barones van Zaventem. De graaf had de naam van Boisschot aangenomen; hij noemde zich van Boisschot, graaf van Konigsegg-Rothenfels en Erps en voerde het wapen van de familie zijner vrouw: *in blauw drie gouden molenijzers* (84).

Op 11 november 1741 was de graaf al tot markies verheven met het recht de titel op de heerlijkheid van Groot-Bijgaarden toe te passen. Zellik maakte aldus deel uit van het markiezaat Groot-Bijgaarden, hetwelk, behalve het gelijknamige dorp, ook Sint-Agatha-Berchem, Kobbegem en Bekkerzeel omvatte. De eerste markies van Groot-Bijgaarden was een man van aanzien; hij bestuurdde tweemaal ons land: in 1716 en in 1743. Hij overleed op 19 mei 1759 en zijn vrouw op 26 mei 1776 (85).

Het markiezaat van Groot-Bijgaarden was van korte duur. In 1797 stelde Maria-Francisca van Zierotin, kleindochter van Helena van Boisschot en echtgenote van Maximiliaan-Karel, graaf van Turn en Tassis, laatste erfgename van de Boisschots, de oude heerlijkheid te koop, die dan verkaveld werd.

Het gemeentewapen van Zellik werd gevormd naar het oude zegel van het cijnshof der Sint-Baafsabdij (zie afbeelding) en het blazoen van de familie Aytta van Zwichem.

ZEMST. — Doorsneden: 1. gedeeld, in zwart een gouden leeuw, rood genageld en getongd; links, in goud drie rode palen; 2. in groen drie zilveren maliën. Het schild omringd met de balsketen van het Gulden Vlies, het geheel geplaatst op een rode mantel, gevoerd met hermelijn en getopt met een gouden kroon (K. B. van 5 maart 1954).

Zemst vormde eertijds een hertogelijk domein met schepenbank, samen met Hombeek, Kapelle en Weerde. In 1427 kwam het dorp onder de meierij Kapelle-op-de-Bos.

De hertogelijke schepenbank bestond reeds in 1326; haar zegel vertoonde toen een schild met het gevierendeeld wapen van Brabant-Limburg dat onder hertog Jan I in gebruik kwam; onder het wapen ziet men een liggende sleutel, embleem van de H. Petrus, patroon der parochie. Het randschrift luidde: S. SCABINORUM DUCIS IN SEMSE (85).

Op 5 mei 1559 kwam de rechtsmacht te Zemst en te Weerde in de handen van de heren van Grimbergen. Het huidige gemeentewapen is het blazoen van Filips-Frans van Glimes of van Bergen, prins van Grimbergen in 1686, ridder van het Gulden

(84) Die machtiging werd aan Karel-Ferdinand, graaf van Konigsegg-Rothenfels, verleend op 2 oktober 1720

(85) WAUTERS A. - Histoire des environs de Bruxelles, 2e dl., blz. 549.

Vlies in 1694, enz.; het komt voor op een akte van de schepenen van Zemst en Weerde van 26 februari 1698 (86). Bij dit wapen hetwelk oorspronkelijk aan het geslacht van Boutersem toebehoorde, past een woordje uitleg.

De tak van het huis van Boutersem die in het bezit van de heerlijkheid Bergen-op-Zoom gekomen was, had het wapen van Boutersem behouden maar noemde zich, naar die heerlijkheid, van Bergen. Zo zien wij Hendrik, heer van Bergen-op-Zoom, die van Joanna van Aa het domein van Grimbergen als bruidschat had ontvangen, in 1406 zegelen met het blazoen van Boutersem (*in groen drie zilveren maliën en een gouden schildhoofd beladen met drie rode palen*). Het enige kind van Hendrik van Bergen, Joanna, huwde in 1418 met Jan, heer van Glimes, raadsheer van hertog Jan I. Hun zoon Jan kreeg de heerlijkheid Bergen-op-Zoom, noemde zich op zijn beurt naar dit goed en verwisselde zijn familiewapen - in blauw bezaaid met gouden blokjes en, over alles heen, een gouden schuinbalk - met het wapen van Boutersem, dat door de vorige heren van Bergen-op-Zoom gevoerd werd, maar voegde er de Brabantse leeuw aan toe als herinnering aan zijn afstamming van de hertogen van Brabant. Zijn opvolgers in de heerlijkheid Grimbergen behielden hetzelfde wapen (87).

Te Zemst was ook een heerlijkheid die toebehoorde aan de familie van Grimbergen-Asse. Het zegel van haar schepenbank toont ons, in 1213, een schild met het aloude wapen van Grimbergen (een dwarsbalk en een schuinkruis) en het randschrift: S. SCABIN●RUM HENR. DE ASCA IN SEMPSE. Hendrik van Assche, hier bedoeld, was de eerste heer van Buggenhout uit het huis van Grimbergen.

Aan een akte van 1296 hangt een zegel van Sigerus, dictus Soiman de Zempse met een uitgesculpt schuinkruis. Er heeft dus een familie met de naam van het dorp bestaan (88).

Het wapen aan de gemeente Zemst toegekend stemt volledig overeen met dat van Weerde, waarvan men een afbeelding vindt in ESB., 33e jg., blz. 425. Dit had kunnen vermeden worden door aan Zemst een wapen te verlenen gevormd naar het schepenzegel van 1326.

ZITTERT-LUMMEN. — In goud een zwarte schuinbalk. Het schild getopt met een kroon met vijf bladeren en gehouden door twee gouden, rood getongde leeuwen houdende elk een banier met het wapen van het schild (K.B. van 29 maart 1961).

De heren van Zittert, die de hoge, middelbare en lage rechtsmacht uitoefenden, bezaten uitgestrekte domeinen en telde veel vazallen. Hun naam komt in tal van oorkonden voor.

(86) SERVAIS M. - Wapenboek van de provinciën en gemeenten van België, blz. 558.

(87) ESB., XLIIe jg., 1958, blz. 386.

(88) DE RAADT, Sceaux armoriés, 3e dl., blz. 336.

Renaat van Zittert, die leefde in het begin van de 12e eeuw, stichtte de abdij van Heilisseem en schonk haar verscheidene goederen (89).

In de 14e en 15e eeuw bedienden de dorpschepenen zich van een zegel waarop, naast de leeuwenfiguur, het wapen van het geslacht van Zittert (*een dwarsbalk van boven vergezeld van drie merletten*) afgebeeld stond.

Een zegel met het blazoën van Hendrik van Zittert hangt aan een akte van 1263 betreffende de verkoop van goederen te Sart-Dame-Avelines aan de abdij Affligem (90).

Onder de latere heren van Zittert treffen wij ook alom bekende namen aan.

Rond het einde van de 13e eeuw verkocht Hendrik van Zittert zijn domein aan Godfried van Brabant, heer van Aarschot en Vierzon.

Door het huwelijk van Maria van Brabant met Willem van Gulik kwam Zittert in het bezit van de markgraven van Gulik (91) (wapen: *in goud een zwarte leeuw, rood genageld en getongd*).

Willem V, hertog van Gulik, neef van voornoemde, verkocht het dorp aan Renier van Schoonvorst (92), raadgever van hertog Wenceslaus van Luxemburg en van hertogin Johanna van Brabant (1358).

De heerlijkheid bleef meer dan een eeuw in de handen van het huis van Schoonvorst, dat *in zilver negen rode koeken* voerde. Maria van Schoonvorst schonk Zittert als bruidschat aan haar echtgenoot Jan van Gavere en Herimez, heer van Heetvelde en Lieferingen († 1519). Tijdens de regering van Maximiliaan van Oostenrijk koos Jan van Gavere partij voor Filips van Kleeef. Om hem te straffen deed de vorst zijn goederen verbeurd verklaren en gaf hij Zittert aan de markies van Baden. De verbeurdverklaring ging evenwel niet door en de van Gavere's kwamen opnieuw in het bezit van de heerlijkheid.

In of rond 1519 stelde het zegel van de schepenen van Zittert de H. Bartholomeus, patroon van de parochie voor, houdende in de rechterhand een vildersmes en de linkerhand geplaatst op het schild van Gavere in ruitvorm (*in goud een rode leeuw, blauw genageld, getongd en gekroond en een uitgeschulpte zwarte zoom*) (93). Randschrift : S. va... E..va..Gavere.V.S. SITTERT.

Maria van Gavere, oudste dochter van Jan, huwde met Lodewijk van Berlaimont, heer van Floyon (wapen: *gedwarsbalkt met vair en rood*).

(89) J. TARLIER et A. WAUTERS. - Géographie et histoire des communes belges, Canton de Tirlemont, blz. 151.

(90) DE RAADT J. Th. - Sceaux armoriés, 3e dl., blz. 353.

(91) *Gulik*: voormalig hertogdom in Rijnland.

(92) Het land van *Schoonvorst*, nu Schönau, lag ten N. van Aken.

(93) A. VAN GRAMBEREN, «Oude Hagelandse zegels», in Hagelands Gedenkschriften, dl. 1, 1907, blz. 143-144.

In 1551 had het dorp weeral een andere meester want dan wordt Robert van Longueval als heer van Zittert vermeld. Het geslacht van Longueval voerde zijn wapen *geschuinbalkt met vair en rood in zes stukken* (94).

Karel-Alexander van Bergen-Sint-Winoks verwierf in 1672 door aankoop de heerlijkheid en het dorp Zittert. Zijn familie behield het domein tot in 1759 (wapen: *in goud een rode leeuw, blauw genageld en getongd*).

Toen ging het dorp opnieuw onder de hamer en werd toegewezen aan Jan-Bruno, graaf van Albion, die uit een oude adellijke Franse familie stamde (wapen: *gevierendeeld: 1 en 4, in zwart een gouden kruis; 2 en 3, in goud een paalsgewijs geplaatste dolfijn met rode tong, vinnen en staart*).

Honoré-Dominique d'Astier, neef van voornoemde en echtgenoot van Hendrika van Waha, kreeg op 6 mei 1783 de titel van graaf. Hij was de laatste heer van Zittert en overleed op 8 oktober 1824.

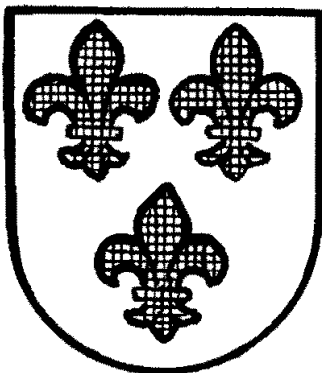
De gemeente Zittert-Lummen, die, ingevolge de wet van 8 november 1962, tot het arrondissement Nijvel behoort, nam het wapen van het huis d'Astier over.

BIJLAGE

BAAL. — *In zilver drie zwarte leliebloemen* (K.B. van 12 maart 1963).

Wapen van de oude graven van Aarschot.

Baal vormde geen afzonderlijke heerlijkheid maar maakte met Aarschot (stad), Betekom, Gelrode, Langdorp, Messelbroek, Rillaar en Testelt, deel uit van het graafschap Aarschot.

BAAL

(94) Oude oorkonden verhalen het volgende over het ontstaan van het wapen van de familie Longueval: In de strijd tegen de Saracenen, sneden de heren van Longueval, Coucy en Châtillon hun scharlaken en met vair gevoerde mantels aan stukken om er kolders van te maken; om zich te onderscheiden droegen de heren van Coucy de stukken vair in de vorm van dwarsbalken, die van Châtillon in de vorm van palen en die van Longueval in de vorm van schuinbalken.

De oude heren van Aarschot waren al machtig ten tijde van de kruistochten. Arnold, graaf van Aarschot, vermeld in 1096, toog ter kruisvaart met Godfried van Bouillon. Hij had drie zonen: Godfried, stamvader van het huis van Lier, Arnold II, die het graafschap Aarschot erfde en Jan die monnik werd. Op Arnold II volgde zijn zoon Arnold III, die deelnam aan de tweede kruisvaart. Hij vertrok in 1147 van de kusten van Engeland aan het hoofd van een machtige vloot bestaande uit 200 schepen en veroverde onderweg de stad Lissabon op de Moren.

Godfried van Aarschot, zoon van Arnold III, verkocht zijn graafschap ten einde zich te bewapenen voor de derde kruistocht.

Het grafelijk huis van Aarschot voerde in zilver drie zwarte leliën; in de kronijk «De Grimbergse Oorlog» wordt de banier van de «here van Aerscot» aldus beschreven: «*Van selveren met drie lelien diere van sable, daer in gewracht*».

De stad Aarschot nam in haar zegel en in haar blazoen een der leliebloemen uit het wapen van haar oude graven op, terwijl aan Baal het volledige wapen van die graven werd toegekend; Langdorp, een andere gemeente van het graafschap voert het embleem van de latere bezitters van het land van Aarschot, de hertogen van Arenberg.

J. MELKENBEECK.

UIT OUDE PAPIEREN

EEN BRANDBRIEF (1546)

Op donderdag voor Sint-Bartholomeusdag, toen de pachter van 't Hof te Kappendaal te Heilissen al zijn graan geschuurd had, brandde de schuur af. De schade beliep 4000 gulden... «Welcke brand waere bij zekere quaetdoeners gesticht te weten een geheeten gemeynelijk Peeter met den soppe, die naemaels tot Herent was geexecuteert / Gielys de Coster geheeten in de wandelinghe halfpape ende een andere heyn de paege / die in den voorschreven oogst van den jaere 1545 zekere brantbrieven aen den prelaet (van de Abdij Heilisseem, eigenares van het hof) hadden gescreven ende in de poort van den clooster gestoken, bij de welcke sij heyschende waeren viertigh oft sestigh gulden ofte andersinds dreyghden brandinghe te doen...». De Prelaat had de som niet betaald. Hij had ook verwaarloosd de pachter hiervan op de hoogte te brengen. Uit het dossier blijkt dat Prelaat en pachter moeilijk eens geraakten over het vergelden van de pachter voor geleden schade.

RAB., Kerk. arch. 8663.

P. LINDEMANS

**GODFRIED VAN DE MORTELE,
EEN JANSENISTISCH ADVOKAAT
(1594-16??)**

Onder de naam *Mortel*, *Mortele*, *Mortelle* (1) komt er in de geschiedenis van het jansenisme een man voor die nog steeds met de grootste duisternis is omhuld. Niemand kent zijn voornaam, niemand weet waar en wanneer hij geboren werd of stierf. Het enige wat men verneemt is dat hij bloedverwant (in feite een neef, « kozijn ») was van Calenus (Van Calen (2), 1582-1653) en bovendien jansenist en licentiaat in de rechten. Met het oog op hetgeen hier verder moet uiteengezet worden, voeg ik eraan toe dat Van de Mortele ook in familiebetrekking stond met Andreas Cruesen (Cruesen), de anti-jansenistische aartsbisschop van Mechelen (1657-1666) (3).

Om zijn betekenis in de geschiedenis van het jansenisme verdient Van de Mortele beter bekend te worden. Ik zal dus hier in chronologische volgorde de gegevens meedelen waarover ik beschik, en wel met het doel de aandacht der geschiedkundigen op hem te vestigen en aldus verdere opzoekingen uit te lokken.

De afkomst van Godfried Van de Mortele kan, meen ik, tot klaarheid gebracht worden dank zij A. F. Van Beurden, die in het *Limburgs jaarboek* van 1896 enkele genealogische aantekeningen publiceerde over *Het geslacht van de Mortele* te Maaseik (4). Weliswaar, het ontging de auteur dat hij een interessante historische figuur vermeldde. Hij noemt hem slechts zonder enige verdere identificatie.

Theodoriek Van de Mortele, die te Maaseik woonde en gehuwd was met een zekere Margareta, had de volgende kinderen : 1. Godfried, gedoopt op 28 december 1590, doch vermoedelijk kort nadien overleden ; 2. Maria ; 3. een andere Godfried (de naam overnemend van het gestorven broertje), gedoopt op 24 juli 1594 ; 4. Maria ; 5. Petrus.

Natuurlijk, de naam Van de Mortele komt niet alleen in Maaseik voor (5). Mogelijk werd er elders in die jaren een andere

-
- (1) Ook ontmoet men de vorm *Martel* ; cf. J. CUVELIER en J. LEFEVRE, *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas*, IV, Brussel, 1933, 400 ; doch die zal wel te wijten zijn aan een verschrijving. Over hem is naar mijn weten geen enkele levensschets verschenen.
 - (2) Zie mijn studie *Hendrik Calenus, pastoor van Asse*, in *Ascania*, 4 (1961) 15-50.
 - (3) De aartsbisschop schreef zichzelf *Cruesen*. Tegenwoordig wordt nochtans meestal *Cruesen* gebruikt. Zie over hem P. CLAESSENS, *Histoire des archevêques de Malines*, I, Leuven, 1881, 335-382.
 - (4) A. F. VAN BEURDEN, *Het geslacht van de Mortel*, in *Limburgs jaarboek*, 4 (1896), 265-287.
 - (5) Cf. E. A. VAN BERESTEYN, *Genealogisch repertorium*, Den Haag, 1948.

jongen onder dezelfde naam gedoopt. Maar er zijn aanduidingen dat onze advocaat uit Maaseik stamt. Hij stond immers in familieverband met Calenus en Cruesen. Nu, Calenus' vader, Jan van Calen, kwam van Beringen; zijn moeder, Catherina Gevaerts, van Wachtendonk in het Land van Kleef. Cruesen's vader, Hubert, was van Maastricht, zijn moeder, Margharetta Vaes, van Tongeren. Indien we die plaatsen met denkbeeldige lijnen verbinden, komt het snijpunt kort bij Maaseik te liggen. Doch er is een meer positief gegeven. Godfrieds jongste broer, Petrus, trouwde met Maria Van Hove. Bij de doop van hun derde kind, Maria, trad als peter op Jacobus Crousen (6); die zich wel *Cruesen* zal hebben geschreven, en vermoedelijk een familielid was van de latere aartsbisschop van dezelfde naam.

Die Maaseiker familie had dus verwantschap met de Cruesens, hetgeen ook het geval was (we weten het reeds) met onze advocaat, die dus wel uit de Van-Eyckstad stamt. In onze veronderstelling heette dan Godfrieds moeder Margareta *Van Calen* (indien er langs vaderszijde) of *Gevaerts* (indien er langs moederszijde verwantschap met Calenus bestond).

Over de studies van Godfried is me niets bekend. Vermoedelijk was het wel te Leuven (waar zijn twaalf jaar oudere neef vroeger ook was gepromoveerd en invloedrijke vrienden had achtergelaten), dat hij het magisterium in de *Artes* en het licentiaat in het burgerlijk recht behaalde (7).

In ieder geval bezat Godfried deze laatste titel toen hij zich op 24 juli 1624 als advocaat liet inschrijven op de Kanselarij van de Raad van Brabant (8).

Die datum is betekenisvol. Want pas enkele maanden vroeger was zijn neef Calenus als pastoor-deken van Aalst in dezelfde hoedanigheid overgeplaatst naar Brussel (9). Deze was reeds een aanzienlijk man (10), en het lijkt er wel naar dat hij de bescherming van zijn Limburgse neef op zich nam, hem in zijn nabijheid bewaarde en verder de hand boven het hoofd hield.

In ieder geval, vanaf dat ogenblik schijnt Godfried in Brussel gewoond te hebben. We mogen hem dus beschouwen als een Brabander, althans bij vrije verkiezing.

(6) VAN BEURDEN, l.c.

(7) De vermelding *licentiaat* vergezelt dikwijls de naam van de advocaat. Vermoedelijk had hij alleen een graad in het burgerlijk recht, niet in « utroque »; cf. infra.

(8) J. NAUWELAERS, *Histoire des avocats au souverain Conseil de Brabant*, II, Brussel, 1947, 53.

(9) Op 7 maart 1624 werd Calenus benoemd tot pastoor van Sint-Katharina te Brussel en deken van de stad. Tevoren was hij pastoor geweest te Asse (1609-1624) en tevens deken van Aalst (1612-1624).

(10) Dat blijkt onder meer uit de actie die Calenus onmiddellijk na zijn aankomst begint, in samenwerking met de aartsbisschop en de gouverneur-generaal, voor het verbeteren van het schoolonderricht; cf. V. SEMPELS, *Het catechismusonderricht te Brussel gedurende de Contra-reformatie*, in *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, II, Leuven, 1946, 928-940.

Over de werkzaamheden van de jonge advocaat vond ik geen aanduidingen vóór het jaar 1635. In die tijd behartigde Calenus de belangen van de Nederlandse clerus bij de Internuntius en de Brusselse regering (11). Daarbij liet hij zich helpen door zijn neef. In een brief van 25 januari 1635 schrijft hij, dat hijzelf getracht heeft de internuntius tot de gewenste overtuiging te brengen, en daartoe ook een beroep heeft gedaan « op zijn bloedverwant (cognatus) die een voorzichtig man is ». Per slot van rekening vraagt hij voor eigen honorarium en voor dat van zijn neef twee exemplaren van de Atlas van Mercator (12).

Uit deze en de verder te beschrijven samenwerking tussen Calenus en zijn neef, mogen we veronderstellen dat deze laatste vanaf 1635 contact heeft gehad met Cornelius Jansenius, een intieme vriend van de pastoor van Sint-Katherina en dikwijls gast op de pastorie (13). Heeft hij geen medewerking verleend aan het opstellen van de *Mars Gallicus*, waarvoor Calenus erg was geïnteresseerd (14) ?

Kort na de publicatie van de *Mars Gallicus* werd Jansenius door de koning benoemd tot bisschop van Ieper (28 oktober 1635). Vooraleer die benoeming in werking trad, bleef er nog een lange weg af te leggen. Men moest nog Brussel en Rome bewerken, om de confirmatie van de Paus en het placet van de regering te bekomen.

In voorbereiding daarvan was er een informatief-proces nodig, dat wegens de geboorteplaats van Jansenius gedeeltelijk diende gevoerd te worden in Nederland (15). Er viel te onderhandelen en te corresponderen. Met dat doel nam Jansenius reeds ontslag als professor aan de universiteit van Leuven en kwam hij zich te

-
- (11) In feite deed Calenus dat vanaf zijn aankomst te Brussel in 1624.
(12) L. CEYSSENS, *Calenus' betrekkingen met de Hollandse seculieren vlak vóór het uitbreken van het jansenisme*, in *Archief voor de geschiedenis van de katholieke Kerk in Nederland*, 2 (1960) 133-134.
(13) Zie L. CEYSSENS, *La publication de l'«Augustinus» d'après la correspondance de Henri Calénius*, in *Antonianum*, 35 (1960) 421-422.
(14) Calenus schreef op 23 december 1647 aan Petrus Roose: « dixi quod ille liber sit inchoatus et perfectus mandato Illmae Gratiae Vestrae, me quoque instigatore. Quia enim non tractabatur de re theologica, timebat eruditissimus ille vir (Jansenius) quod voto Illmae Gratiae Vestrae satisfacere non posset; ego vero noveram ingenium eius ad omnia aptissimum eumque exhortavi et instigavi, et proinde fecit et expectationi omnium satisfacit » — Vertaling: «Ik zegde, dat dit boek werd begonnen en voleind in opdracht van Zijne Eminentie op mijn aandringen. Daar het niet over teologie handelde vreesde Jansenius aan uw verlangen niet te kunnen voldoen. Ik kende echter de bekwaamheid van die man en spoorde hem aan. Hij heeft dan het werk aangevat en aan ieders verwachting voldaan. — CEYSSENS, *La première bulle contre Jansénius*, I, Brussel, 1961, 537. Dit niet theologisch werk bood dus wel een arbeidsveld voor een jurist.
(15) L. JADIN, *Procès de nomination*, in *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 8 (1928) 248-260; A.H.L. HENSEN, *Het proces van informatie van Cornelius Jansenius*, in *Bijdragen tot de geschiedenis van het bisdom Haarlem*, 49 (1932), 171-179.

Brussel vestigen bij de pastoor van Sint-Katherina (16). Het is dan wel waarschijnlijk dat de neef in die omstandigheden verzocht werd, zijn juridische kennis, zijn pen en zijn relaties aan te wenden voor de verwezenlijking van de gemeenschappelijke wens.

We mogen eveneens veronderstellen, ofschoon daaromtrent eveneens geen documenten bestaan, dat Calenus nogmaals een beroep deed op zijn neef, toen hij in 1638, in opdracht van de bisschop van Ieper, het octrooi diende te bekomen voor het drukken van Jansenius' werken (17).

Ten slotte, na de dood van Jansenius (6 mei 1638), is de neef vermoedelijk als onderhandelaar opgetreden tussen de erfgenamen te Ieper, aan één kant, en de uitgevers van de *Augustinus* (Calenus te Brussel en Froidmont te Leuven) aan de andere kant, in verband met het papier en de pers die de gestorven auteur voor het drukken van zijn werken had bestemd (18).

Heeft de neef, die de pen vaardig hanteerde, ook medewerking verleend bij het gereedbrengen van de *Augustinus*druk? In ieder geval, weldra zal hij, aan de zijde van Calenus, een standvastige verdediger worden van de omstreden theoloog en diens eveneens omstreden werk.

Volgens betrouwbare berichten van anti-jansenistische zijde, was het Van de Morteले die in 1641-1642 het *Memoriale* opstelde, dat in naam van Jan Jansenius (neef van Cornelius Jansenius) de koning werd aangeboden ter bescherming van de *Augustinus* (19).

In 1643-1644 wordt hij in anti-jansenistische kringen reeds zo hoog aangeslagen dat hem drie anonieme geschriften van An-

(16) CEYSSENS, *La publication de l'«Augustinus»*, art. cit., 422.

(17) *Ibid.*, 423.

(18) *Ibid.*, 426-429.

(19) Willem De Wael, rector van de jezuïeten te Brussel en anti-jansenist, schrijft op 16 juli 1641: «Aduit mihi hoc mane D. Stravius (internuntius) qui aiebat se heri intellexisse a quodam avvocato, D. Caleni affine, offerendum libellum supplicem Concilio vel privato vel Brabantiae, quo peteretur prohibitio Thesium nostrarum...». CEYSSENS, *Sources relatives aux débuts du jansénisme*, Leuven, 1957, 157. — Vertaling: «Deze morgen was ik bij Mijnheer Stravius (internuntius) die zegde dat hij gisteren van een zekere advokaat, verwant met Calenus, vernomen had, dat er een verzoekschrift moest voorgelegd worden aan de Raad van Brabant of aan de Geheime Raad, waardoor het verbod van onze tessen werd gevraagd». Franciscus De Cleyne, jezuïet van Leuven, en anti-jansenist, schrijft op 26 maart 1642: «Constat iam nobis illum libellum supplicem qui nomen praefert Ioannis Jansenii, nepotis Cornelii Jansenii, hic in jansenianorum manibus fuisse antequam imprimeretur. Composuit illum advocatus quidam Bruxellensis qui Lovanium venit ut eum cum ipsis communicaret antequam imprimeret»; *ibid.*, 366. Over gemeld memoriaal, *ibid.*, 309-314. — Vertaling: «Het staat vast voor ons, dat dit verzoekschrift, dat de naam draagt van Jan Jansenius, neef van Cornelius Jansenius, hier reeds in de handen was van Jansenisten vóór aler het gedrukt werd. Een zeker Brussels advokaat stelde het samen. Hij kwam naar Leuven om het hun mee te delen vooraleer hij het liet drukken ».

toine Arnould tegen de bulle *In eminenti* in de schoenen worden geschoven (20).

In 1644 is Van de Mortele zich bewust van zijn verworven positie. Hij solliciteert naar de niet onbelangrijke plaats van procureur-generaal bij de Raad van Vlaanderen te Gent. En tot dat doel verkrijgt hij van de Raad van Brabant een gunstig getuigschrift: « Nous avons remarqué (zeggen de raadsheren van Brussel) par plusieurs écrits servis par ledit Mortel en ce Conseil, icelui être bon jurisconsulte et bien versé en la pratique » (21).

Die aanbeveling is voor ernstig te nemen, want 't volgende jaar bood de Raad Van de Mortele de nog belangrijker plaats van raadslid in eigen schoot aan (22).

Doch beide pogingen om bevorderd te worden hadden geen gevolg. Intussen echter, vermoedelijk bij tussenkomst van neef Calenus, was er een andere uitkomst gevonden.

Op 17 maart 1644 sluiten vier bisschoppen (Jacobus Boonen, van Mechelen, jansenist; Antonius Triest, van Gent, jansenist; Gaspar Nemius, van Antwerpen, anti-jansenist; Jozef de Bergaigne, te Den Bosch, min of meer jansenist) een akkoord voor drie jaar met de licentiaat Van de Mortele. Tegen een jaarwedde van 1200 gulden zal hij te Brussel als agent optreden voor deze vier prelaten. Doch er zijn bijzondere voorwaarden aan verbonden: hij moet zich intussen onthouden van elke andere bezigheid die hem zou hinderen in het uitoefenen van zijn nieuw ambt; en bovendien moet hij zich verder bekwamen in het kerkelijk recht (23).

In 1645 wordt Van de Mortele inderdaad vermeld als «huisgenoot en assessor» van Jacques Boonen, aartsbisschop van Mechelen te Brussel (24) en in die kwaliteit blijft hij, naar het schijnt, aan Boonen verbonden tot diens dood in juni 1655. Hij treedt op in verschillende omstandigheden: bij het gereedmaken van het informatief-proces van Josef de Bergaigne, bisschop van Den Bosch die als aartsbisschop was overgeplaatst naar Kamerijk (25), alsook, vermoedelijk, bij dat van Calenus die benoemd

(20) CEYSSENS, *La première bulle contre Jansénius*, 2 delen, Brussel, 1961-1962; I, 192. Over die geschriften van Arnould. cf. CEYSSENS, *L'origine romaine de la bulle « in eminenti » in Jansenistica, Etudes*, III, Mechelen 1957, 103-105.

(21) NAUWELAERS, *Histoire des avocats*, II, 53.

(22) Ibid.

(23) Gent, Rijksarchief, fonds Bisdom, Varia s. XVII; ook nog een andere copie ibid. Correspondance, B VIIe, nr. 25. Intussen echter werd dit fonds opnieuw geordend, met het gevolg dat de aangegeven vindplaats verder dient nagespeurd te worden.

(24) CEYSSENS, *La première bulle*, I, 253: «un certo avvocato detto Mortelle, familiare et assessore di Mons. arcivescovo di Malines»; 792: «ami et même officier ou assessore de l'archevêque». Vanaf 1638 tot aan zijn dood woonde Calenus in het paleis van de Aartsbisschop van Mechelen (te Brussel). Hij was ondertussen aartsdiaken (van het kapittel van Mechelen) en vicaris-generaal geworden.

(25) «Mentre Mons. Arcivescovo era in una camera a dare audienza, stessero in un'altra a sentire li testimoni, quando il Caleno, quando l'avvocato Mortelle.... et quando un tal Pollet»; ibid., I, 192.

was tot bisschop van Roermond (26).

In hetzelfde jaar 1645, naar bewering van de anti-jansenisten, stelde hij het memoriaal op waarmee de procurator-generaal van Brabant optrad tegen de internuntius en drie professoren van Leuven, die, zonder placet bekomen te hebben, de bulle In eminenti (tegen Jansenius) hadden gepubliceerd (27).

In datzelfde jaar, volgens dezelfde bron, zou hij zijn diensten hebben verleend aan de Capucijnen en Carmelieten toen dezen bij de Raad van Brabant optraden tegen de internuntius en een conflict uitlokten tussen de raad en de internuntiatuur (28).

In 1646 is er samenwerking van de advocaat met zijn neef Calenus en kanunnik Amatus Coriache in een onderzoek geleid tegen François de Gand, baron de Rassenghien, die op een onregelmatige wijze, dank zij zijn uitgesproken anti-jansenisme, door de koning tot bisschop van Doornik is benoemd, ofschoon zijn zeden erg besproken worden (29). Er wordt een uitgebreid onderzoek ingesteld waarbij de advocaat niet onledig blijft (30).

In 1646, wanneer de jansenisten een nieuwe poging doen om de uitvaardiging van de bulle te verdagen tot na een verzoek aan de koning en een nieuw beroep op Rome, wordt er aan gedacht Van de Morteles te belasten met het opstellen van het verzoekschrift (31). Duidelijk bewijs dat hij voor dergelijke karweien de onontbeerlijke man was.

In 1647 was er reeds een ver uitgewerkt plan om Van de Morteles naar Spanje te sturen. Hij zou daar de tussenkomst van de koning bij de Paus gaan afsmeaken voor een herziening van het geval Jansenius. Alles stond gereed voor de reis. Het Frans paspoort was aangevraagd, maar werd uiteindelijk niet bekomen, naar vermoeden wegens het optreden van de anti-jansenisten (32).

(26) L. CEYSSENS, *Henri Calénius, évêque manqué (1644-1648)*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 127 (1961) 33-128.

(27) «Questo memoriale dicesi che sia compositione d'un certo avvocato detto Mortelle»; *ibid.*, I, 253.

(28) «Questi impuntamenti de' Consigli, in gran parte procedenti dalli janseniani, essendo servito di direttore di questi negotii il Mortelle, cugino del Caleno et autore di diversi libelli a favore del Jansenio»; *ibid.*, I, 322.

(29) Cf. CEYSSENS, *L'avènement de François Vilain... à l'évêché de Tournai*, dans *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 30 (1957) 139-186.

(30) Johannes Rivius schrijft op 2 mei 1647: «Bivero... sciret Mortellium in causa Jansenii et Rasseghemii operam suam archiepiscopo locasse»; *ibid.*, II, 817. Cf. *infra*. — Vertaling: Bivero zou weten, dat Mortellius in de zaak van Jansenius en Rasseghemius in dienst stond van de aartsbisschop.

(31) *Ibid.*, I, 343. Jacobus Pontanus, jansenist, deken van de theologische faculteit te Leuven, schrijft op 24 maart 1646: «sive per Rmum D. Calenum rogare Dominum Mortel ut velit formare libellum»; *ibid.*, I, 343. — Vertaling: «'t zij langs Z.E.H. Calenus vragen, dat mijnheer Mortel het geschrift zou willen opstellen.

(32) *Ibid.*, I, 442-443. Johannes Rivius schrijft op 2 mei 1647: «... Quando ecce Mortellus daturus se fuit in viam, difficultas est pro obtinenda

In 1649 zou Johannes Recht naar Madrid vertrekken, maar Van de Mortelee heeft hem wel zijn documentatie bezorgd.

In 1647 treedt Van de Mortelee nog op in de moeilijkheden van Petrus Cobbaert, Norbertijn, wiens boek door de anti-jansenistische bisschop van Antwerpen was verboden en door de Raad van Brabant gekonfiskeerd (33).

fiducia itineris a Francis. Conabatur eam impetrare cura et sollicitudine Sorbonicorum, qui cum pro parte meliore sui stent pro Jansenio eiusque opere, latari erant aliquam expensarum portionem. Scribunt ergo responsum sibi esse in anni initio, quo moveri castra solent, temere haud esse concedendam huiusmodi fiduciam pro persona rerum perita. Et qualitas advocati erat in libello expressa, cui facile affigi non potest rei bellicae peritia, suspicantur nonnulli, et fortassis haud male, huius itineris cogitationem suboluisse sive A Cignio sive Rasseghemio (Villain), alterumque horum vel utrumque, ad evertendum totum hoc propositum significasse in Franciam, hunc hominem per tot annos fuisse rei tormentariae auditorem, et reddidisse explorationis suspectum. Id enim tam facile occurrere potest quam dixisse constat Patrem Bivero, jesuitam. uti de hoc Mortelli itinere intellexerat (quamquam nihil de causa eius sciat) caveret sibi equidem ad Inquisitione; scripsisse se aut scripturum in Hispaniam ut eius hominis notitia habeatur vehementer inquisitoribus obnoxii. Quod videlicet ideo Bivero dicebat quod sciret Mortellium in causa Jansenii et Rasseghemii operam suam archiepiscopo (Boonen) locasse. Quid eventurum sit proxime audiemus, quia Sorbonici, non obstante responso, quod dixi, fiduciae mittendae spem fecerunt...»; *ibid.*, II, 816-817. — Vertaling: « Wanneer Van de Mortelee zich op reis wou begeven, was er de moeilijkheid een vrijgeleide te ontvangen van de Fransen. Hij trachtte dit te verkrijgen door toedoen van de Sorbonne, die daar zij voor een goed deel Jansenius en zijn werk gunstig gezind was, een deel van de uitgaven op zich zou nemen. Zij schrijven dan dat dergelijk vrijgeleide in het begin van het jaar moeilijk zou verleend worden aan een deskundige daar de legers dan gewoonlijk uitrukken. De hoedanigheid van advocaat was in het verzoekschrift vermeld. Men kan echter moeilijk deskundigheid in krijgsvaken aan een advocaat toeschrijven. Sommigen, en voorzeker terecht, vermoeden dat A. Cignius (hertog van Neuburg) of Rasseghemius (Villain) lucht kregen van deze geplande reis en dat een van de twee of allebei, om gans dit plan te kelderen, aan Frankrijk lieten weten dat deze man zovele jaren deel uitmaakte van het militair gerecht en op hem dan ook de verdenking woog van spionage. Dit kan gemakkelijk gebeuren. Het staat immers vast dat Pater Bivero, Jezuïet, toen hij op de hoogte was gebracht van die reis van Van de Mortelee (hoewel hij er het motief niet van kende), gezegd had, dat hij moest oppassen voor de Inquisitie en dat hij geschreven had of zou schrijven naar Spanje: dat men zou weten dat deze man best door de inquisitoren zou in 't oog gehouden worden. Bivero zegde immers, dat hij wist, dat Van de Mortelee in de zaak Jansenius en Rasseghemius, zich ten dienste gesteld had van aartsbisschop Boonen. We zullen weldra vernemen wat er zal gebeuren, daar de Sorbonne, niettegenstaande het antwoord, dat we hierboven vermelden, blijft hopen een vrijgeleide te kunnen bezorgen.»

- (33) *Ibid.*, I, 468. Petrus Cobbaert schrijft op 18 april 1647: «Dominus Mortelle et omnes boni gaudent hoc factum... Dominus Mortelle concipiet libellum offerendum in Concilio Brabantiae...». — Vertaling: Mijnheer Van de Mortelee en alle goeden verheugen zich over dit feit... Mijnheer Van de Mortelee zal een verzoekschrift opstellen om voor te leggen in de Raad van Brabant.

Nog in hetzelfde jaar 1647 schijnt hij zijn hulp verleend te hebben aan de redactie van de *Rationes* van Boonen, lang geschrift, naderhand in het Latijn, Frans en Spaans gepubliceerd, aangaande de officiële publicatie van de bulle *In eminenti* (34).

Het jaar 1653 is belangrijk voor de advocaat. Hij verliest zijn neef Calenus die op 1 februari overleed. De aartsbisschop Boonen bevond zich in grote moeilijkheden met Rome (35). Van de Mortelespande zocht hij in voor zijn verdediging en verleende zijn medewerking aan Petrus Stockmans, jurist, raadslid bij de Raad van Brabant, voor het opstellen van twee anonieme geschriften: *Ius Belgarum circa bullarum pontificiarum receptionem*, en *Defensio Belgarum contra evocationes et peregrina iudicia* (36).

In 1657 treedt hij op als bemiddelaar tussen de universiteit van Leuven en de Staten van Brabant, aan een kant, en het Prinsbisdom Luik aan de andere kant, in het geschil over het benoemingsrecht van gemelde universiteit (37).

In datzelfde jaar 1657 kon er een ommekeer verwacht worden in het leven van de advocaat. Er was in de lente een derde bulle tegen Jansenius gepubliceerd (38). De verdediging van deze man had geen zin meer. Bovendien was de voornaamste

-
- (34) Wat betreft de tekst, de betekenis en de gevolgen van die *Rationes*, cf. *ibid.*, I, 476-487 en *passim*. Wat betreft de medewerking van advocaat Van de Morteles, schrijft F.V. GOETHALS, *Lectures relatives à l'histoire des sciences*, I, Brussel, 1837, 133: «La rédaction française avait été faite par l'avocat Mortel, sous les auspices de l'archevêque à qui l'on attribue la traduction latine».
- (35) CEYSSENS, *La publication officielle de la bulle*, in *Augustiniana*, deel 9-10, 1959-1960, verschillende bijdragen.
- (36) Deze beide geschriften worden zelfs door de anti-jansenisten volkomen toegeschreven aan Van de Morteles; cf. CEYSSENS, *La première bulle*, II, 521: «Deux apologies anonymes viennent d'être publiés, dont l'auteur, le licencié Mortel, cousin de Calénius, est au service de l'archevêque». Nochtans kan het niet in twijfel getrokken worden dat die beide geschriften uit de pen van Stockmans kwamen; cf., *ibid.*, blz. XXVIII. Maar het is zeer waarschijnlijk dat Van de Morteles heeft meegewerkt, evenals anderen. Hij zal ten andere wel een rol gespeeld hebben in heel de pijnlijke geschiedenis van Boonen in de jaren 1651-1653. Daarop wijst een aantekening van Boonen, 18 juli 1653: «au soir, j'ai envoyé à Monsieur Mortelle la relation de mes services»; cf., *ibid.*, II, 537.
- (37) Brussel, Rijksarchief, Universiteit van Leuven, 69, f° 161 rv en 163. Op weg naar Luik, passeert Van de Morteles op 19 september langs Leuven. Professor Jacques Renson vergezelt hem verder. De advocaat bleef minstens een maand in Luik. Op 20 oktober wachte men te Leuven nog op zijn terugkeer. Cf. CEYSSENS, *L'université de Louvain et la suspension de son privilège de nomination aux bénéfices dans la principauté de Liège, 1667-1674*, dans *Jansenistica. Etudes*, III, Mechelen, 1957, 155-214.
- (38) CEYSSENS, *La publication, aux Pays-Bas, de la seconde bulle contre Jansenius*, in *Augustiniana*, deel 7, 1957, verschillende bijdragen. *Id.*, *La publication aux Pays-Bas de la troisième bulle*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, deel 54 en 55, 1959-1960, verschillende bijdragen.

voorzitter ervan, Boonen, overleden in 1655 (39). Tot zijn opvolger was benoemd Andreas Cruesen, een uitgesproken anti-jansenist, die bovendien een familielid was van de advocaat. Op de dag van de bezitting van het aartsbisdom, 17 juni 1657, deed de nieuwe aartsbisschop een poging om de oude dienaar van zijn voorganger onder de zijnen op te nemen. Gezien de voorwaarden, die wederzijds gesteld werden, bleef het resultaat uit (40).

In dat zelfde jaar 1657 en dat daarop nam Van de Mortele de verdediging op zich van de Oratorianen, die door de nieuwe aartsbisschop onverbiddelijk werden vervolgd. De advocaat won het pleit (41).

Uit 1663 stamt mijn laatste gegeven. Henricus van de Mortele, zoon van de triomferende verdediger van de Oratorianen, deed zijn intrede in het Oratorium (42).

Hiermede heb ik mijn documentatie voorgelegd. Indien er talrijke interessante gegevens aan het licht kwamen, nog meer dienen er opgespoord te worden alvorens een levensbeeld van de jansenistische advocaat kan worden geschilderd.

L. CEYSSENS, O.F.M.

-
- (39) CEYSSENS, *Les dernières années de Boonen*, in *Augustiniana*, deel 11, 1961, verschillende bijdragen.
- (40) Petrus De Swert, oratoriaan en jansenist, verhaalt als volgt het feit: «Inter adgratulantés... (*bij de inhuldiging van Cruesen als aartsbisschop*) accessit Dominus N. Mortelle, celeberrimus eo tempore Bruxellis causarum patronus seu advocatus. Erat is novo archiepiscopo aliqua consanguinitate iunctus. De evectione ad sublimem illam dignitatem humaniter congratulatum sic affatus archipraesul: Cognate, visne mihi servire in litigiis quae forte cogar sustinere? Reposuit advocatus: libentissime, unum si exceperis; numquam serviam contra Patres Oratorii Domini Jesu quorum causas iam pridem sustineo. Ad quae commotus Illustrissimus: Ergo non indigeo opera tua»; *Chronicon congregationis Oratorii*, Rijsel, 1740, 87-88. — Vertaling: Tussen diegenen die hun hulde brachten, zag men ook mijnheer Van de Mortele, in die tijd bekend advocaat te Brussel, naar voren treden. Hij was enigszins bloedverwant van de aartsbisschop. Na deze minzame hulde om de verheffing tot deze hoge waardigheid, sprak de aartsbisschop hem aldus toe: «Wilt gij, bloedverwant, me helpen bij de processen die ik misschien zal moeten voeren?». De advocaat antwoordde: «Zeer gaarne, uitgezonderd in een geval: nooit wil ik optreden tegen de paters Oratorianen, daar ik hen reeds sinds lang bijsta in hun gedingen. Hierop antwoordde Zijne Excellentie gestoord: «Dan heb ik uw hulp niet nodig.».
- (41) Cruesen leed een pijnlijk fiasco in zijn proces tegen Judocus Van der Linden. Cf. *Chronicon*, 87-95.
- (42) Ibid. Henricus de Mortelle. Bruxellensis. filius celeberrimi causarum in Supremo Brabantiae Senatu patroni.... Exivit Oratorio et obiit canonicus cathedralis ecclesiae Brugensis. — Vertaling: Hendrik Van de Mortelle, Brusselaar, zoon van de beroemde advocaat uit de Raad van Brabant. Hij verliet het Oratorium en stierf als kanunnik van de Brugse katedraal.

DE ZEVEN ERFHEREN VAN LAKEN EN HUN KEURE UIT DE 14^e EEUW

Onder nr. 4517 van de Schepengriffie van Laken bevindt zich een register, getiteld: «*Der Scepenen registre vande Erfheren van Laken*, nr. 1, a^o 1491-1524», 0,15 x 0,22, onder perkamelen omslag. Vooraan blz. 2 staat *de eedt vanden scepenen van Onser-Lieven-Vrouwen tot Laken*. Op blz. 3 de lijst van *de erfheren van Laken*, a^o 1483. Op blz. 4 de lijst van *de scepenen van Laken*. Verder volgen de goedenisbrieven voor de schepenen verschenen tot het jaar 1514. Gans achteraan staat de «*Declaratie aengaende der Jurisdictione ende Rechten onder de zeven Erfheren van Onser Liever Vrouwen Laken buyten Bruessel*».

Dit is het bijzonderste stuk van het register, daar het de keure van Laken weergeeft, getiteld «DITS D'OUDE HEERBRINGHEN VANDER VRYHEIT VAN LAKEN BY BRUESSEL» (1).

Deze keure werd in 1878 door L. Galesloot afgedrukt als bijvoegsel van zijn bijdrage over «*L'ancienne Heptarchie de Laeken-Notre-Dome*» (2). Over deze heptarchie werden voor en nadien verscheidene bijdragen geschreven (3).

Wij menen deze hier opnieuw te mogen uitgeven, daar zamelijk slecht werd afgeschreven, een zeer slechte punctuatie heeft, gezien de auteur blijkbaar het oud vlaams niet goed kende en vooral omdat ze in feite onbekend bleef. Bovendien hebben onze opzoekingen tal van nieuwe gegevens over de Erfheren van Laken aan het licht gebracht. Onze bedoeling is geenszins een volledige historiek over deze Heptarchie te geven, daar deze ons veel te ver zou leiden.

Het meest opvallend feit is de benaming zelf: *Heptarchie, de zeven Erfheren van Laken*. Dit doet ons onmiddellijk denken aan de zeven geslachten van Brussel, de zeven schaken van Antwerpen, de zeven heren van Meise, enz. Telkens komt het magisch getal zeven terug. Van waar dit getal? Wij vinden het slechts terug in de grote steden en de voornaamste oude gemeenten. O.i. is er slechts één verklaring: zulke zeven heren of geslachten gaan steeds terug tot de zeven schepenen, de vertegenwoordigers van de oudste schepenbanken. Of deze nog iets te maken hebben met de Karolingische scabini durven wij niet zeggen, daar ze eerst verschijnen in de 12e-13e eeuw. Volgens A. Wauters dagtekende de oudste vermelding van de *scepenen*

(1) *Heerbringhe*, keure, privilege.

(2) L. Galesloot, o.c., *Messenger des sciences historiques*, Brussel, 1878, blz. 249-314.

(3) A. Sanderus, *Chorographia sacra Brabantiae*. Laca Parthenia, Brussel 1659. - *Putaneus* en alle schrijvers over het genadeoord van O.L.-Vrouw van Laken schreven Sanderus af. - A. Wauters, *Histoire des Environs de Bruxelles*, dl. II, blz. 343-388. - A. Cosijn, *Laeken ancien et moderne*, Brussel, 1904, blz. 23-24 en 175-178.

der Erfheren van Laken van 1364. De schepenbrieven van Laken, bewaard in de Schepengriffie van Brussel, onder nr. 10033, vernoemen er reeds in 1302, 1309 en volgende jaren.

Dit is echter niet de oudste vermelding van de Erfheren. De oudste, die wij vonden, dagtekent van 1298 en staat in verband met het *dominium* of de grondheerlijkheid van de kerk van Laken, beheerd door de *curatus* of bedienaar van de parochie.

In 1298 schenkt *Ida de Platea*, alias van der Straeten, begijn in de Wijngaard te Brussel, aan de abdij van Groot-Bijgaarde een half bunder weide, *prout situm est apud Laken, in loco dicto Bushemt*. De overdracht van dit goed geschiedt *in presentia DOMINI FUNDI, videlicet Arnoldi, curati ecclesie de Laken et suorum mansionariorum*. De toestemming van de *dominus fundi et per sententiam mansionariorum suorum* geschiedt volgens de traditionele regels van het grondheerlijkrecht (4).

Wie waren deze zeven Erfheren en waarop sloeg hun titel?

De oude schrijvers gingen terug tot de angelsaksische heptarchie uit de 5e en 6e eeuw, waar het gezag gedeeld werd door zeven heren. A. Wauters zag de herkomst bij de oude heren van Laken, die, van geslacht tot geslacht, hun macht zagen afbrokkelen tot zeven staken (5). A. Sanderus achtte Reinbold de Laken de stamvader uit het einde van de 11e eeuw, die zonder kinderen stierf en wiens erfdeel door zeven plaatselijke heren werd verdeeld (6). L. Galesloot schreef de oorsprong toe aan zeven poortersgeslachten, die elk een grondheerlijkheid bezaten (7).

Gaan wij te rade bij de ons overgebleven dokumenten om de oorsprong vast te stellen.

De registers van de schepenbank wijzen uit dat de zeven erfheren hun titel trokken uit volgend goed.

1° De pastoor had in naam van de kerk van Laken een *dominium temporale*, dat gegrondvest was op zeer verspreide stukken grond, waarvan het oudste register van de kerk van Laken van 1421 de opsomming geeft. Zij lagen vooral op *het Kerkveld, hte Crvonveld, op de Papenberg, Edsegem, de O.-L.-Vrouw steenpoel*, enz. (8). Men merkt hieruit dat het ofwel behoort tot het oud dotatiegoed van de kerk ofwel voortkomt

(4) L. Galesloot, L'Heptarchie de Laeken, blz. 295-297.

(5) A. Wauters, Env., dl. II, blz. 368-369.

(6) A. Sanderus, Laca Parthenia, blz. 6.

(7) L. Galesloot, o.c., blz. 251.

(8) A.A., bundel Laken, a° 1421. Zie de lijst van deze goederen in onze bijdrage over de parochie Laken, De Brab. Folklore, jg. 1949, nr. 121-124.

uit de vele giften aan het O.-L.-Vrouwbedevaartoord. Het is nog gedeeltelijk allodiaal goed, zoals blijkt uit een oorkonde van 1198 ofwel cijnsgoed. Geen enkel stuk was leengoed.

*De kerk van Laken met de Pastorij, volgens A. Sanderus,
Laca Parthenia, 1727.*

Dit kerkgoed was zo belangrijk dat het opwoog tegen dit van de zes andere heren. Vooral het oud dotatiegoed moet in tegenstelling met dit van vele andere parochiën, bewaard gebleven zijn in de feodale periode, ten gevolge van de Maria-verering.

2° De heer van *Drootbeek* hield zijn goed uit hoofde van

zijn hof aldaar. De oudst gekende bezitters van dit hof zijn *Henricus de Isca* en zijn afstammelingen in de 12e-13e eeuw. Zij hielden dit hof in tenure, later cijnsgoed van de hertog van Brabant. Daarnaast had het hof nog 45 bunders leengoed van het Leenhof van Brabant. Alleen het cijnsgoed behoorde tot de grondheerlijkheid van Drootbeek.

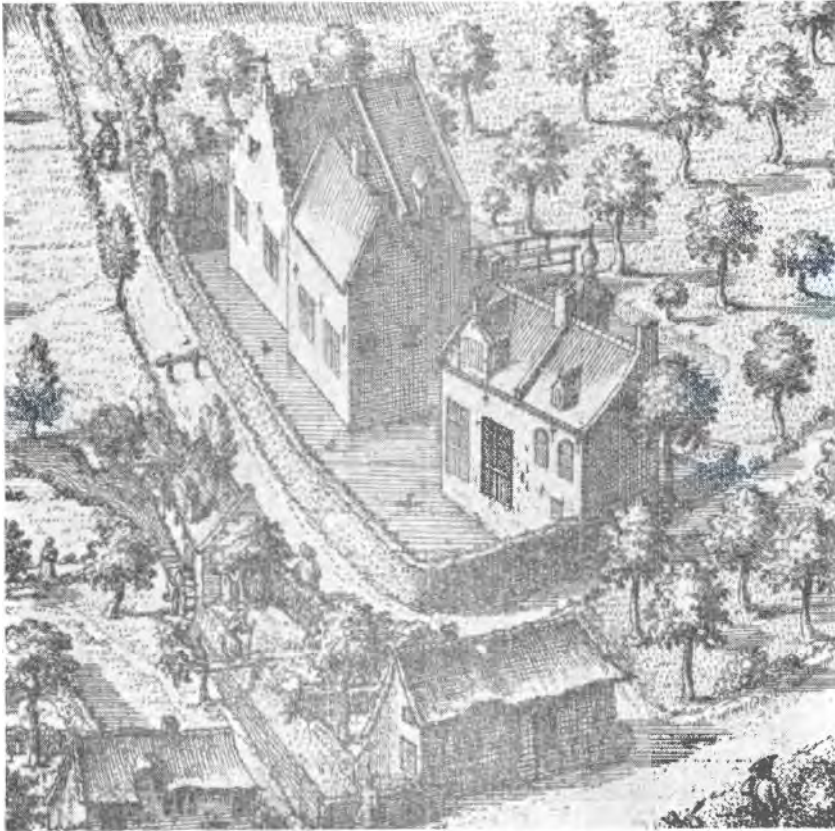
Drootbeek, volgens Hans Collaert, 18e eeuw.

3° De heer van *Coensborch* was de derde in de rij. Het werd van ouds gehouden door een eigen geslacht *de Coensborch*. Later volgden de Sweerts, een van de Brusselse zeven geslachten op. Ook dit was cijnsgoed en was verbonden aan het hof van die naam, een middeleeuwse motte in het centrum van het dorp gelegen.

4° De heren van het *Groot Hof*, gelegen tussen *Coensborch* en de latere *Schonenberg*, nu het koninklijk kasteel. De oudst gekende bezitters zijn de *de Lapide*, van den Steen, eveneens behorend tot het Brussels geslacht *Clutinc*. Later volgden hier de *Witthem's*, heren van Beersel en Overijse op in de 14e eeuw. Wij menen echter dat dit oorspronkelijk het bezit is geweest, zoals *Coensborch*, van de heren, *de Laken* genoemd, gekend sinds 1099 met *Godescalus de Laken* en zijn broeder *Walterus*. Dit geslacht leefde te Laken tot in het midden van de 14e e. Het was eveneens cijnsgoed. *Schonenberg* behoorde niet tot de Heptarchie.

De heren van dit goed namen steeds de eerste plaats in bij de rechtszittingen en gowdagen, zoals blijkt uit de schepen-

registers en de keure. Hendrik van Witthem moest volgens vn. keure de eerste maaltijd geven aan de schepenen.

Coensborch, volgens A. Sanderus, 1727.

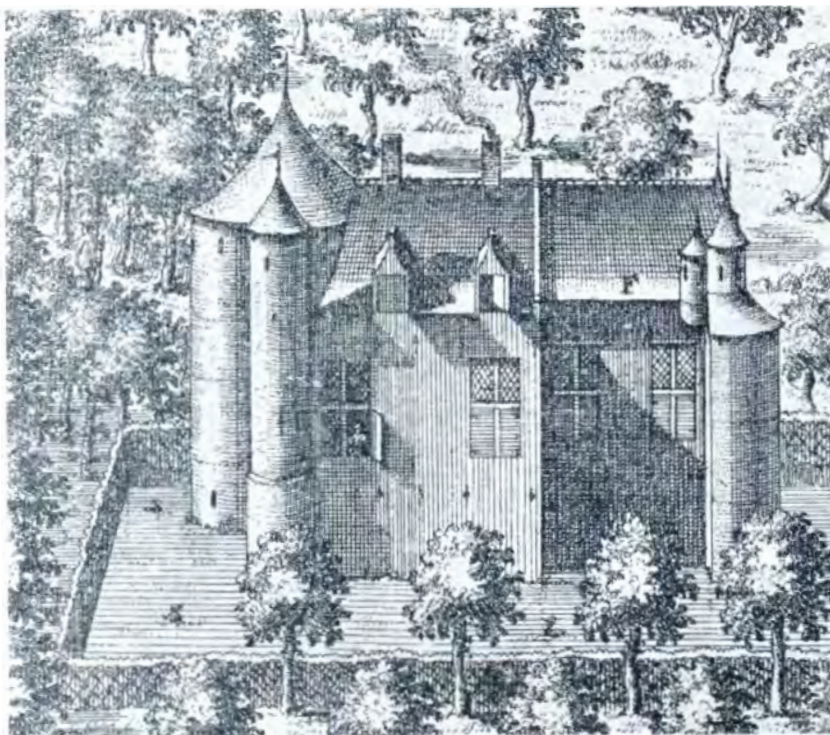
5° De heren van Cattenbroeck voor hun goed gelegen in de *Neerleest*, doch met als centraal punt het oude hof te Cauwegem op de Molenbeek ten noorden van de kerk. Hiertoe hoorde ook een deel tiende. De oudst gekende bezitters zijn de *van Coeckelbergh's*. Ook dit was cijnsgoed.

6° De abdij Groot Bijgaarde. Deze abdij bekwam haar grondheerlijkheid van de heren van Bijgaarde in het begin van de 13e eeuw ingevolge verschillende schenkingen in 1224, 1244, enz. door Beatrix, Willem, Helwigis en Arnoldus de Bigardis (9). Volgens zekere aanduidingen zouden de heren van Bijgaarden verwand geweest zijn met een tak van de heren van Laken, waartoe op het einde van de 12e eeuw *Reinboldus de Laken* behoorde. In dit geval was het goed niet gehecht aan een hof. Het was ook cijnsgoed.

7° De heren van *Ter Plast*, die van ouds dit hof bezaten.

(9) *L. Galesloot*, o.c., blz. 287-294. Vn. publiceerde hierover zeven oorkonden.

Van de *van der Plast's* wordt gezegd dat ze bastaarden van de hertogen waren. Bij het hof hoorde ook de *Valmolen* op de Molenbeek. Een deel van deze grondheerlijkheid, gelegen nabij Ossegem, was leengoed van Brabant, maar maakte evenals dit van Drootbeek geen deel uit van de erfelijkheid.

Het kasteel van de heren van Beersel te Laken. - A. Sanderus, 1727.

Uit deze historische gegevens kunnen wij opmaken dat alles wat tot de zeven heerlijkheden behoorde: 1° erfelijk cijnsgoed was, waarvan het grootste deel de hertogen van Brabant herkende; 2° dat de oudste en voornaamste grondheren tot het huis van Laken behoorden, met als voornaamste goed *het Groot Hof*.

Uit deze gegevens menen wij ook te mogen afleiden dat de Heptarchie waarschijnlijk tot stand kwam in de loop van de 12e eeuw door het oprichten tot zelfstandige grondheerlijkheden van de voornaamste hoven van Laken in samenwerking met de cure. Het merkwaardigste feit is dat alle grote hoven van Laken, in het centrum van het dorp, op de Molenbeek en de Drootbeek gelegen, hiertoe behoorden, nl. *Coensborch, Groot Hof, Cauwegem, Drootbeek en ter Plast*.

In een andere studie over het ontstaan van de parochie Laken tonen wij aan dat al deze hoven teruggaan tot frankische kernen, nl. *Cauwegem, Botergem, Edsegem, Verregem, Ossegem* en *Bijzegem*. Op al deze plaatsen werden door L. Galesloot belangrijke vondsten gedaan uit de gallo-romeinse tijd, waaruit

Ter Plast, volgens Hans Collaert, 18e eeuw.

blijkt dat van af de vroegste tijden de continuïteit van v. n. hoven heeft bestaan.

Steunend op deze continuïteit zien wij de evolutie van deze hoven als volgt: Laken is een knooppunt van oeroude wegen. De *Lakenlinde*, nu de *Dikke Linde*, en de *Strombeeklinde*, staande op vier gemeenten, waren er de eeuwenoude getuigen van. Hier staan wij op de draaischijf, het richtingspunt van midden-Brabant. Van op « *het Hoogste van Brabant* », aldus in de oude teksten genoemd, ziet men over gans Brussel; men richtte zich « *op den torre van Assche* »; men ziet over Grimbergen heen tot in Klein-Brabant; Mechelen is duidelijk zichtbaar al over Vilvoorde; tot Leuven reikt de blik.

Een diverticulum doorkruist van uit Anderlecht (Aa) gans Laken van aan de Zenne tot aan Lakenlinde. Hier kruist de oude Schapenweg, een vóór-romeinse weg. Hier loopt ook samen de oude weg, die over de Zenne trok nabij de huidige Van Praetbrug en richting Meise loopt, waar hij in twee splitst, een tak naar Merchtem-Dendermonde, een tak naar Klein-Brabant, de Rupel en de Schelde.

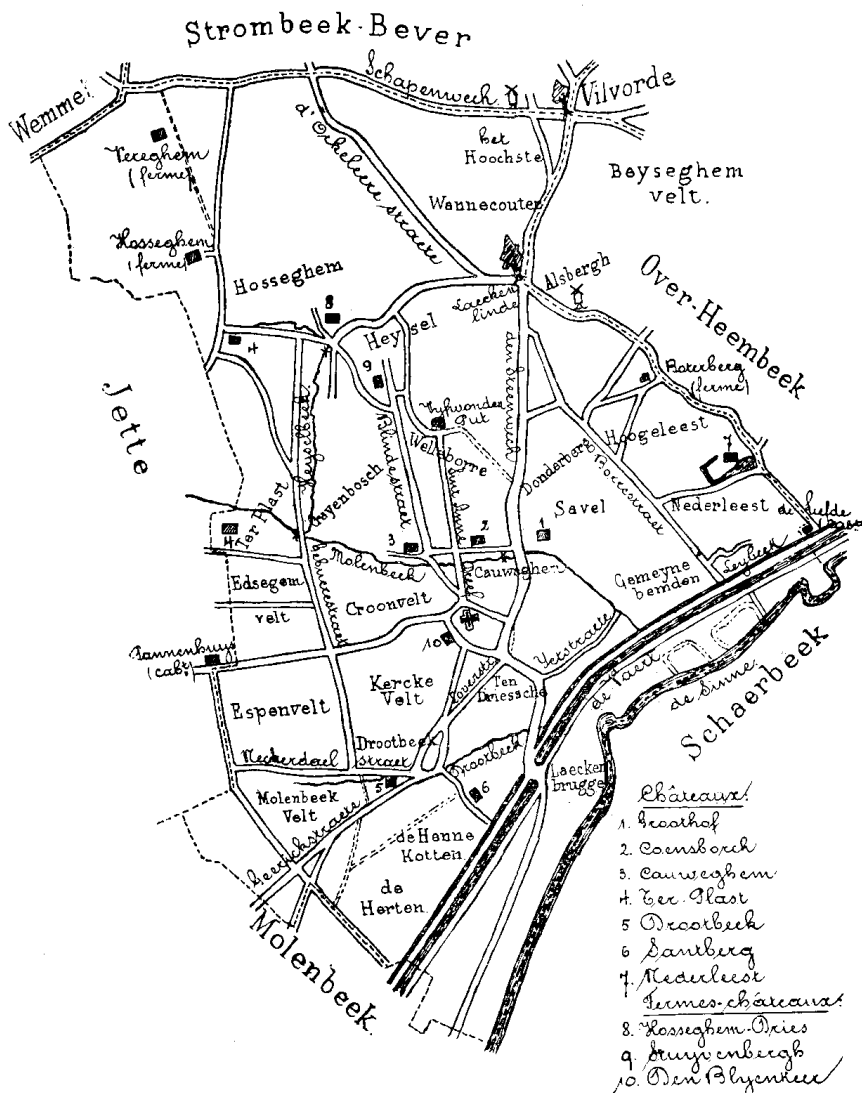
Zulk verkeerspunt op een hoogte is aan de Romeinen niet ontsnapt. L. Galesloot heeft hier dan ook vele en belangrijke vondsten gedaan uit de gallo-romeinse periode, die hij uitvoerig heeft beschreven (10). Hij vond niet minder dan twee villa's, een te Bijzegem en een bij de Wellenberg nabij de St.-Annakapel.

(10) L. Galesloot, *Le Brabant sous la domination des Romaine.*

Op al de plaatsen, waar wij later een van de hoven van de Heptarchie terugvinden, ontdekte hij grote hoeveelheden Romeinse dakpannen en andere voorwerpen, aldus te *Edsegem-ter-Plast-Valmolen*, te *Drootbeek*, te *Cauwegem*, *Botergem*, *Ossegem*, *Verregem* en *Bijzegem*.

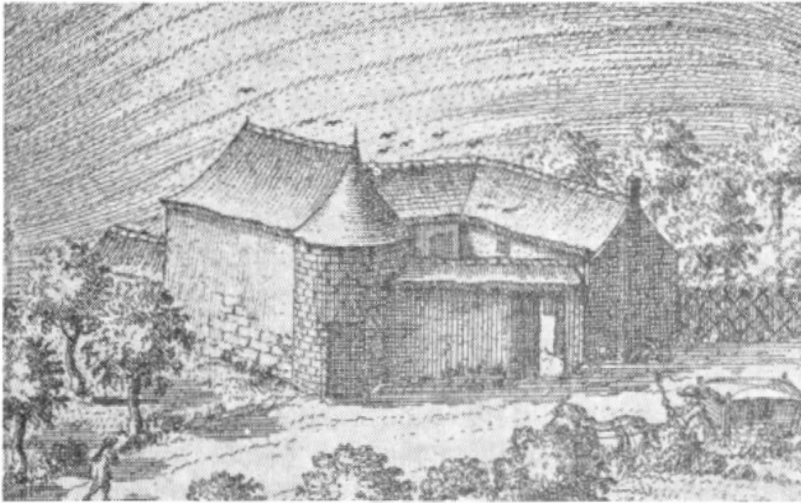
Opvallend corresponderen al deze vindplaatsen met de plaats van hoven, die alle, behalve *Drootbeek*, uitgaan op -ingheimnamen. Er zijn er niet minder dan vijf.

Het centrum van Laken werd gevormd door de samenloop van een andere oude baan van uit *Jette* over *Edsegem* met de v. n. *diverticulum*, nabij de overgang van de *Molenbeek*. Langs deze *Molenbeek* vinden wij *Edsegem (ter Plast)* met de *Valmolen*, *Cauwegem*, *Coensborch* en het *Groot Hof* op één lijn.

Laken in de 18e eeuw.

Al deze hoven bleven bestaan de ganse middeleeuwen door. De continuïteit werd verzekerd door de hoog-feodale motte Coensborch in het centrum van het dorp bij de overgang van de Molenbeek. Na de hoog-feodale periode ontstond hier naast het *Groot Hof*, het kasteel van de heren van Laken, waarvan wij reeds bezitters kennen in de 11e eeuw met *Walterus, Godescalcus* en *Reimboldus de Laca*. Dit geslacht werd verwand met de heren van Bijgaarde. De andere hoven behielden ofwel hun eigen bezitters, die de naam voortzetten, ofwel werden ze overgenomen door een van de Brusselse geslachten, de Clutinc's en Sweerts. Hierdoor ontstonden binnen- en buitenheren. Deze lieten het beheer van het hof over aan *een villicus*, in de 12e eeuw.

Het Groot Hof, A. Sanderus, 1727.

Elk hof had zijn eigen villicus, behalve de kerk, die zelf het beheer waarnam van het ondertussen gevormde domein, eensdeels door haar bewaard gebleven dotatiegrond, en anderdeels door giften voortkomend van de O.-L.-Vrouwverering. Na het verdwijnen van de villici op het einde van de 12e of begin 13e eeuw, werden zij vervangen door schepenen onder de leiding van één meier.

Dit is menen wij het ontstaan en de evolutie van de zeven domeinen of hoven.

Welke was hun rechtstoestand?

Zij noemden zich niet Erfheren VAN Laken, maar Erfheren IN Laken. *Erfheeren in Onse-Lieve-Vrouwe Laken, domicellus of toparcha in Laken*, om zich duidelijk te onderscheiden van de andere heren, die zich noemden b.v. de *Heembeke*, de *Melsbroeck*, enz. en waarschijnlijk ook van de vroegere *domini de Laken*, uit het geslacht van Laken. Dit onderscheid steunde o.i. op hun ERFheerlijkheid, gebaseerd op hun erfgoederen, hun oude oorspronkelijke hoven, in tegenstelling met vele andere

heren, die hun titel van heer rechtvaardigden uit naarm van het ganse dorp, dat zij nochtans niet in zijn geheel bezaten en gewoonlijk moesten delen met anderen, maar er toch de titel van droegen. De nadruk werd dus gelegd op twee welbepaalde elementen: *hun hof* en zijn erfelijkheid uit hoofde van *zijn grond*, die ofwel allodiaal was ofwel erfcijsns. Het ging er zowel over bebouwde en niet bebouwde gronden, - erven - zoals artikel 13 van de keure duidelijk uitwijst, als over meersen en weiden. Dit wil echter niet zeggen dat zulk erfgoed een enkel, aaneengesloten blok vormde. De gronden, waarop het *dominium* sloeg, lagen, behalve het hof, dat het centraal blok vormde, meestal verspreid in het dorp, maar dan wel in het centrum; de uithoeken zoals Ossegem en Verregem hoorden nooit hiertoe en vormden delen, in handen van de abdij Nijvel, later Affligem, die van ouds geen uitstaans hadden met het centrum, met de *toparchi* Zulke afscheiding verraadt een zeer oude toestand.

Al deze goederen waren bezet en te betalen met gerst, meigerst, haver, eieren en kapuinen, dus produkten in natura, later in deniers leuvens, volgens *het Chijsboeck van Coensborch*.

Elke heer had zijn eigen cijsboek, waarin de cijsplichtigen jaar na jaar, met hun cijsgronden, ligging, grootte en paalgenoten, werden opgetekend. Drie van deze registers bleven bewaard (11). Het oudste loopt van 1491 tot 1525 en heette «*het groot Meyboeck*». Het staat ook aangetekend in 1491 als nummer 1. Dit houdt in dat het het eerste soortgelijk register van die aard is, dat werd aangelegd in die jaren, volgens de nieuwe voorschriften. Voordien werden de schepenakten wrs. afzonderlijk genoteerd. Het heet «*het Groot Meyboeck*», omdat de vervalldag van de cijnsen van de eerste semester viel op de eerste maandag na St.-Servaas in mei. Dit Meiboek werd hernieuwd in 1528 en 1571. Er moet ook een *Cleyn Meyboeck* bestaan hebben, maar daarvan is ons alleen de vermelding overgebleven.

Het tweede register heette het *Kersmisboeck*, dit is het register, waarin de cijnsen van het tweede semester werden opgeschreven.

Het derde register draagt eveneens de naam *Kersmisboeck* en hoorde in de 16e eeuw toe aan een derde heer.

Ter gelegenheid van de grote hervorming rond 1550 werden al deze boeken vernieuwd en werd overgegaan tot een nieuwe telling - denombrement - van de goederen.

L. Galesloot zegt nog een vierde en vijfde cijsboek gezien te hebben, dat aan twee andere heren *in* Laken heeft behoord, maar dat familiebezit was in 1878.

Hieruit blijkt wel dat elke erfheer zijn eigen beheer had. Bovendien blijkt ook uit deze boeken, dat de erfheerlijkheden van Laken als een privaat bezit werden beschouwd, die, niet

(11) R.A., Schepengriffie Brussel, Laken, nrs. 4511 en 9917 en 18.

zoals de andere gewone heerlijkheden, onderworpen waren aan de hogere officiele instanties. Zij konden hun erfheerlijkheid zelf verkopen, zonder langs het leenhof of welke andere hogere instantie te moeten doorgaan. Wij leggen de nadruk op dit privaats bezit, dat zo hoog opklimt en aldus wel verwantschap vertoont met allodiaal goed. Ten einde aan zulkdanige transacties van verkoop een nuttig karakter te verlenen, werden de *opene brieven* van zulke privaatrechterlijke overdrachten eerst op het stadhuis te Brussel gepubliceerd, daar Laken sinds 1331 eenzelfde vrijheid was geworden als Brussel, en opdat elkeen er kennis kon van nemen. 's Anderendaags werden ze openbaar uitgehangen in de kerk van Laken. Op dit laatste vestigen wij de nadruk: het was wel overal de gewoonte dat publieke akten vroeger in de kerk werden gepubliceerd, maar hier te Laken was het meer dan een gewoonte, daar de O.-L.-Vrouwkerk rechtstreeks betrokken was als een der erfheren bij zulkdanige verhandelingen.

Alhoewel zij met hun zevenen waren en te samen en gelijktijdig moesten zetelen, toch kon elkeen met zijn goed doen wat hij begeerde. Dit wijst nogmaals op het privaatrechterlijk karakter en zijn oorsprong. Het volstond dus zulk cijnsboek te bezitten om *Erfheer in Laken* te worden.

Dit privaatrechterlijk karakter bracht met zich, dat zij ook alleen en uitsluitend bevoegd waren in goedenissen en al wat daarbij hoorde, dus alleen in burgerlijke zaken. Alle hogere, middelen of lagere justitie was hen ontzegd; dus geen boetstrafelijke of criminele zaken mochten ze tot zich trekken. Het principieel geldig: alles volgt de grond, was hier niet van toepassing. Voor zulke zaken waren ze onderworpen aan de schepenen van Brussel als leden van de Vrijheid en verder aan de amman van Brussel. Zij bezaten alleen het recht van in beslag-neming van het goed in laatste instantie, dit krachtens het grondrecht van het beste catteil (art. 8 en 9). Als laatste instantie gingen ze te hoofde te Ukkel, wiens recht ze volgden (art. 4).

De Erfheerlijkheden van Laken waren ook van nature niet het pand van de edele families. Zelfs een brouwer of een koopman kon, mits het nodige geld op te brengen, zulke erfheerlijkheid verwerven. Dit was het geval toen de abdij Groot-Bijgaarden in 1585 haar erfheerlijkheid verkocht aan de Brusselse brouwer, Joris Usselinckx, die daardoor wel heer van Laken werd, maar niet in het minst een adellijke titel kon doen gelden. Dit was slechts mogelijk in zulke erfheerlijkheden.

Oorspronkelijk en gewoonlijk had elke heer zijn eigen *villicus* of meier, die hem vertegenwoordigde op zijn aanvraag. Aldus kwam de meier tussen bij verkopen, verwisseling of overdrachten van gronden, waarvan de erfheer cijns had. De koper en verkoper verzekeren daarop voor de schepenen, die het betrokken goed symbolisch in de handen van de meier stelden, om

het op zijn beurt aan de koper over te maken. Een schepenbrief van 1564 beschrijft zulks: «*Wij scepenen der Erfheeren... dat voer ons ende voere Peeteren van Niversele, meyer wijlen meester Gielys van Zeebroeck, erfheere van Laken, comen es... joncker Charles van Poitiers,... ende heeft opgedragen met wetige verthienissen in handen des vs. Petere van Niversele, mey-ers, ende vanwege des vs. Gielys van Zeebroeck, heeren van den gronden, tot behoef Jans van der Straeten... op den commer van twee vaten meyergersten ende twintich penninghen lovens*».

Later was er nog slechts één meier, die de raadszittingen van de zeven schepenen voorzat, bij ontstentenis van de heren.

De zeven heren moesten persoonlijk de twee gouddagen voorzitten. Elke heer, of zijn vertegenwoordiger, die afwezig was, moest een boete van 12 *pleckkoeken* betalen, zegt het Meyboeck van 1528. De eerste gouddag had plaats de dinsdag, die volgde op de maandag na St.-Servaas in mei, nadat zij hun cijnsen hadden ontvangen de vorige maandag. De tweede werd gehouden de maandag na «*dertiendach*», d.i. de maandag na Driekoningen (art. 15).

De zondag voor elke gouddag moest men de schepenen, die binnen Laken woonden, manen dat zij op de vastgestelde dag moesten verschijnen in de kerk van Laken en deze, die buiten Laken woonden, diende men ten huize te verwittigen met getuigen. K. Stallaert heeft gemeend deze tekst anders te moeten interpreteren (art. 15) en zet in de plaats van *de scepenen*, de *mansionarii*. Het is mogelijk dat de transcriptor van de keure in 1491 zich hier heeft vergist, de tekst zegt echter tot tweemaal «*den scepenen*». Deze, die niet opdaagden, moesten een boete betalen van 2 st. nuwen, door de erfheren gemeenschappelijk te delen.

De heren waren ook verplicht aan de schepenen tweemaal 's jaars een *etentyde*, d.i. een maaltijd aan te bieden in de stad Brussel. De eerste moest Hendrik van Wittem hen geven als heer van het *Groot hof* en voorzitter van de Erfheren. De tweede moesten de zes andere heren hen gemeenschappelijk aanbieden (art. 16 en 17).

Wanneer de schepenen *om den etentyde hadden versocht* en de heren in gebreke bleven, elk voor zijn aandeel, dan zullen de schepenen voor de heer, die zijn deel niet zou bijdragen, geen vonnis meer uitspreken, dat voordelig kon zijn aan de in gebreke blijvende erfheer, tot wanneer hij hen heeft voldaan (art. 18). Wij weten dat deze maaltijden tot de gebruiken van de oude schepenbanken behoorden. Het is echter de eerste maal dat wij dit opgetekend vinden in een keure.

Bovendien blijkt uit het Meyboeck van erfheer Lodewijk van Hamme van 1528 dat tijdens de zittingen de heren en de schepenen het zich gemakkelijk maakten. Vn. van Hamme no-
teert dat hij alsdan recht had op vier *pleckkoeken*, d.z. vrs.

koeken bestrooid met gesmolten suiker - en zijn kollega's op twee. Voeg daarbij de eventuele koeken, door de te laatkomers als boete te betalen, plus de 12 koeken te betalen door de afwezige heer of heren.

L. Galesloot noteert hierbij: «On conviendra que la bonne chère tint une place importante dans le petit ménage de notre heptarchie. Ils banquetaient volontiers ces gentilshommes campagnards, et tel un grand seigneur, comme le sire de Beersel, ne dédaignait pas de prendre place à côté de convives d'un rang infiniment moindre que le sien» (14).

A. Sanderus, die de geplogenheden van Laken persoonlijk heeft gekend, geeft ons de beschrijving van het verder verloop van zulke goudvag (12). De gedagvaardden dienden te 8 uur 's morgens aanwezig te zijn in de kerk van Laken bij de plechtige opening volgens de oude geplogenheden - *insigni vel potius solemni hoc usi praeludio*. De heren en schepenen waren verplicht drie zitdagen te houden. De eerste zitting moest volgens Sanderus steeds plaats hebben twee dagen na St.-Servaas. De twee andere met een tussenpauze van 14 nachten. Alleen de erfheren mochten zich laten vervangen - *toparchia, ne vilescant, aliis vice sui delegare fas est* -. Te 8 uur precies, op het ogenblik dat de handen van de koord van de grote klok werden verwijderd, zullen de heren met een bel het teken geven tot het betalen van de cijnsen. Nadat volgens de oude geplogenheden het licht zal zijn ontstoken, zal de naamafroeping geschieden. Dit noemt het volk het *te cijns roepen*. Degene die afwezig zal zijn of te laat komt, zal als boete «*pleckoecken - olim placentulos* - moeten geven; nu, zegt Sanderus, rond 1640, een kleine geldboete betalen. Wanneer na drie zitdagen, de cijnsplichtige steeds in gebreke bleef te voldoen, dan mocht zijn goed in beslag worden genomen. Het in beslag nemen geschiedde echter slechts na vonnis van de schepenen (art. 8). Wij vonden zulk vonnis in het Cijnsboek van de Cure in dato van 2 juli 1785. Dit vonnis is nog opgesteld volgens de aloude rechtsgeplogenheden van Laken *Jan. Franciscus Cools in qualiteyt van ontfanger van den eerw. Heere pastoor van Laken, als erfheer in t selve Laken, clae gere teghens François le Grand, inwoonder van Brussel, als besitter van het perceel gronds genaemt den ABEELLEN HOF, enz.* Na drie maningen, de affixie der exploten *op de Kerckdeure van Laeken*, en drie zitdagen, spreken de schepenen, na advies van de bank van Ukkel, in naam van de meier en *in contumacium* recht doende het vonnis uit om *bij publiecke vercoopinghe daer aen te verhaelen den achterstel van thien jaeren cheyns van eenen cappuyn en 10 penningen lovens jaerelijcks, item de pontpenningen vervallen bij de beste veraliening*, plus de kosten van het geding. Aldus ge-

(12) A. Sanderus, *Laca Parthenia*, blz. 17.

(13) L. Galesloot, o.c., blz. 299-300. Bijvoegsel, nr. 12.

daen in gewoonelycke vergaederinge van ons schepenen ende erflaeten (13).

Eenzelfde procedure wordt trouwens beschreven in art. 8 van de keure. Wie niet betaalde op de eerste zitdag na St.-Servaas, *soe mach die heere drie gerechten doen... met oirscape. Telcken genechte* werd een boete van 3 solidi nuwe geeist, *half den heere ende half den scepenen*. Tijdens de vierde *genechte* zal de heer beslag mogen leggen op het betrokken goed tot de tijd dat hij zal worden voldaan plus de kosten en de schade. Op elke zitdag zal de heer aanwezig zijn met twee schepenen in de kerk van Laken en er wachten tot de klok *van der noenen* heeft geluid. Na de middag, wanneer de betrokkene niet is verschenen, zal de heer met de twee schepenen zich op het goed begeven. Bij de tweede en derde zitting zal de heer met twee andere schepenen hetzelfde doen. Op de vierde zitting zullen de schepenen uitspraak doen dat de heer het goed mag in beslag nemen.

Na de laatste zitdag zullen de Erfheren, elk om zijn beurt en dus om de zeven jaar, aan de schepenen voor het gepresteerde werk - *pro opella praestita* - een maaltijd aanbieden - convivium instruit - op zijn kosten (zie ook art. 16, 17 en 18).

Volgens Sanderus was zulke cijnsdag te Laken een hele gebeurtenis, vermits men er nog de cijnsen voor een deel in natura betaalde... en dit in de kerk! Men kwam er aan met gerst en haver, met kapuinen, kiekens en eieren - *pullis, caponis et ovibus*. Volgens art. 7 van de keure mocht men deze waren niet *verdingen*, tenzij nadat de schepenen deze hadden geschat volgens de waarde van de dag.

Men kan zich heden nog moeilijk zulke zitdagen indenken.

De Erfheren van Laken hadden een gereserveerde plaats in het koor van de kerk, eveneens in de processies. Zij hadden ook te Laken een jacht- en visrecht. A. Sanderus zegt: «*Hi, ut paucis omnia dicam, venatus sub cornu proprio, et ancupii piscatusque jus commune obtinento*», d.i. het recht van jacht op gehoornde dieren, op gevogelte en vissen.

Buiten de inkomsten van hun cijnsgoederen, hadden zij nog andere voordelen, voortkomend op hun goed, nl. van de verkopen, vermengelingen, erfenissen en eventuele panden op een goed. Dit noemde men het pontgeld, waarover verscheidene artikelen van de keure handelen. Deze soort inkomsten mag niet onderschat worden. Een voorbeeld ter illustratie. In 1727 betaalde J.D. de Villegas, die de Valmolen aankocht, die begrepen was in de Erfheerlijkheid van ter Plast, 338 gulden als overdrachtaks op een som van 8500 gulden.

De heren hadden ook een gemeenschappelijke zegel, al konden ze ook hun eigen zegel aan een stuk hechten. Hierover meer verder.

(14) L. Galesloot, o.c., blz. 271.

Over het grondbezit van elke erfheer kunnen wij hier niet uitwijden, daar dit ons te ver zou brengen, bovendien beschikken wij slechts over drie cijnsboeken van de zeven. Van de cureheerlijkheid gaven wij reeds de omvang in onze studie over de parochie Laken (15). Dit erfgoed omvatte in 1421 30 bunders 2 dagw. en 24 r. cijnsland, twee grote beemden, twee *hoeven* en 14 hofsteden, waarvan zes bezet waren met huizen. 38 Percelen hadden slechts een oppervlakte van een tot twee dagwanden, 16 percelen waren één bunder groot en 4 percelen meer dan een bunder. Alle percelen lagen verspreid over gans Laken.

Voor zover wij konden opmaken uit de drie gekende registers uit de 16e en 17e eeuw, hadden de andere erfelijkheden, behalve de abdij Groot Bijgaarde, hun hof als centraal punt met daarrond verspreide stukken, waarvan sommige bezet met hofsteden. Aan sommige hoorden ook verscheidene grote beemden toe. Het Cijnsboek van *Cauwegem* bestond, volgens een akte van 1683, hoofdzakelijk uit de *graenthienden van Cauweghen*. Het Cijnsboek van Drootbeek bestond hoofdzakelijk uit cijnsen, nog in de 18e eeuw, in natura genoteerd, voortgaande op een register van 1564, nl. 55 sisters rogge, 20 sisters haver, 27 gulden en 7½ deniers, een brood, 7 kapuinen en 25 eieren.

Volgens het cijnsboek van van Achelen in de 16e eeuw, dat hoorde bij het hof ter Plast, waren hieraan niet minder dan 86 percelen cijnsgoederen verbonden, waarvan 68 percelen per dagwand werden gerekend en 23 per half of geheel bunder. Hiertoe hoorden twee grote beemden, twee steenpoelen en een boomgaard. Er waren 10 hofsteden waarvan zes met een huis bezet. Slechts drie percelen gingen de 2 bunders te boven. Alles te samen berekenden wij 51 bunders, 2 dagwanden en 8 roeden.

Dit goed getuigt van een uiterste versnippering. Het lag vooral tussen *ter Plast* en *Cauwegem* in het centrum van Laken langs de Molenbeek.

Wanneer wij dit alles van dichterbij bekijken, doen wij de indruk op dat wij voor eenzelfde versnippering staan als te Lennik en te Wambeek. Wij hebben hier te doen met het uiteenvallen van de oorspronkelijke *hovelie*, in de 14e - 15e eeuw nog goed gekend in het domein van de abdij Nijvel te Lennik, of de *terra mansionaria*, het *hoeveland* of de *tenure* ter grootte van plm. 12 bunder, elders — vooral te Meise - Wolvertem — gekend in de 12e - 13e eeuw als *mansus*. De latere 15e-eeuwse benaming, *schout*, vinden wij ook te Laken terug. Wij menen te mogen aannemen dat, gezien Laken oorspronkelijk ook een deel was van het domein van de abdij Nijvel in West-Brabant, het oorspronkelijk hetzelfde domeinstelsel volgde als dit van Lennik en Wambeek (15a). Dit lijkt ons een belangrijke vaststelling.

(15) J. Verbesselt, Studies over het Ontstaan van het Parochiewezen in Brabant, Brab. Folk., jg. 21, 1949, Overdruk, blz. 27-31.

(15a) J. Verbesselt, Het Domein van de abdij Nijvel in West-Brabant. Passim. - *Idem*, Oude Cijnsen en Munten. Overdruk, blz. 4 - 5.

Naar schatting kan het grondbezit van de zeven heren iets meer dan de helft van Laken hebben bedragen, d.i. ongeveer 400 bunders op de 740. Elke heer had ongeveer 50 bunders cijnsgoed, *Drootbeek, ter Plast* en *het Groot Hof* uitgezonderd, die groter waren dan de overige.

Alleen de pastoor schijnt op bepaald gebied een voorrecht op de andere erfheren gehad te hebben, zoals moet blijken uit een proces van 1633, waarin een van de erfheren, Folcard van Achelen, de toenmalige cureheer voor de schepenen van Laken daagt om hem te dwingen een *erffelijcken laet* te stellen op het cijnsgoed, dat hij van vn. *van Achelen* hield en hiervoor de pontpennincken te betalen. De cureheer beriep zich hier op zijn immunitet als geestelijke.

Voor het overige waren alle erfheren gelijk in de Wet.

Een van de heren had ook een dubbel stemrecht bij het verkiezen van de schepenen. Waarschijnlijk is dit privilege afkomstig van de oude heren van Laken, wiens nalatenschap wij op bepaald oogenblik op het einde of het begin van de 12e eeuw in twee takken zien gesplitst, waardoor de heren van Bijgaarde erfheer werden.

Wij achten het hier niet nodig de lijst te geven van al de erfheren, die ooit te Laken zijn geweest. L. Galesloot en A. Wauters gaven deze reeds (16). Citeren wij alleen de eerste volledig gekende reeks uit het register van 1481.

- *Henric van Wittham*, heer van Beersel en Overijse, ridder van het Gulden Vlies, raadsheer en kamerheer van de aarts-hertog van Oostenrijk.
- *De abdij van Groot-Bijgaarde*.
- *Willem van Blitterswijck*, wiens voorzaten de erfheerlijkheid hadden gekregen van de Brusselse schepenen Boote en hoger op van de de Zenna's.
- *Egidius van Zeebroeck*, die langs de *de Leeuw's* opklommen tot de *van Coeckelbergh's*.
- *Roelant de Weert*, uit het Sweertsgeslacht van Brussel en verwant met het oude geslacht van Coensborch.
- *Willem van Cattenbroeck* met *heerlijck huys te Couwegem* en grondheer van de wijk de *Hoge- en Neerleest*. Deze was *erfprochiaen* van Laken.
- *Jacobus Hujoel* bezat een hof, geheten *Boschverken*, een oude familienaam te Laken.

De schepenbank

Over de schepenen kunnen wij hier niet meer uit te wijden. Reeds herhaaldelijk kwamen ze ter sprake.

Zij werden verkozen door de heren of hun meiers. Een

(16) A. Wauters, o.c., dl. II, blz. 368-376. - L. Galesloot, o.c., blz. 273-285.

van de zeven erfheren had twee stemmen.

Na hun verkiezing dienden ze onmiddellijk hun eed af te leggen. Deze eedformule werd vooraan in het register van 1491 opgetekend door de klerk.

« Den eedt vander scepenen van Onser Liever Vrouwen tot Laken buyten Bruessel.

Ick gelove zeker ende zweer als goet kersten man dat ick als scepen vander heerlycheden van Onser Liever Vrouwen Laken buyten Bruessel, dair toe ic nu genomen ben, sal helpen houden ende verwaeren goids ende der heyliger kercken recht, onsen genadigen heeren tshertoghen recht, der erfheren van Laken recht, weduwen ende weesen recht ende eens yeghelycken recht, alsoe wel den armen als den rycken. Ende sal een yeghelycken, na tale ende wedertale, na myn verstant doen recht ende justicie ende in al der waerheyt getuygenisse geven, helen dat t helen staet ende openbaeren dat te openbaeren syn ende in al doen dat een yegelyck scepen der erfheren van Onser Liever Vrouwen Laken voirs na God ende Recht sculdich is te doene ende nyemanne hier inne spaeren, edel noch onedel, groot noch cleyne, ryck noch arme, in gheender manieren. Alsoe moet my God helpen ende alle syn heyligen » (17).

De bijzonderste taak van de schepenen bestond in het wijzen van alle zaken van de burgerlijke rechtspraak binnen hun rechtsgebied, dat nochtans niet gold voor gans Laken, maar voor de cijnsgronden van de erfheren alleen. Voor alle correctionele en criminele zaken moesten zij beroep doen op de schepenen van Brussel sinds 1331 en de amman van Brussel. Voor beroep, aangetekend in hun zoeken, gingen zij te hoofde te Ukkel, wiens gewoonterecht ze volgden.

De gewone vergaderingen werden gehouden in de *Camme* nabij de kerk. Hoe de plechtige vergaderingen en gouddagen werden gehouden en welk het aandeel van de schepenen was vertelden wij reeds vroeger. Voor het overige verwijzen wij naar de keure.

De klerk

De klerk had als voornaamste taak het opstellen van de akten, en het bijhouden van de registers en cijnsboeken. In den beginne werd elke schepenbrief afzonderlijk gezegeld, maar sinds de 16e eeuw vergemakkelijkten de schepenen het werk van de klerk door het laten samenkomen van een aantal akten, die dan in één keer werden gezegeld. Als tegenprestatie bood de klerk te dier gelegenheid een *etenstijt* aan aan de schepenen.

Bij de opening van elke gouddag en zitdag riep de klerk

(17) R.A., Schepengriffie Brussel, nr. 4517, blz. 2.

de namen af van de cijnsplichtigen. Hij was ook gehouden de erfheren en de schepenen zowel binnen als buiten Laken wonend aan huis te gaan verwittigen van de datum en uur van de zittingen.

De klerk werd benoemd door de erfheren. In 1491 werd hij aangesteld door de voornaamste erfheer, Hendrik van Witthem. Dit werd nadien door de andere heren bekrachtigd. Hij stond onder de eed van de zeven erfheren.

Dit noteert in 1491 Symon van Bauwetter.

«Ick Symon vander bauwetter hebbe op heden den IX in ooghste, anno VIII c XCIII mynen eedt gedaen vanden clerckscap des voirs. sesse erfheren van Laken in handen des voirs. heren van beersele, die my t voirs. clerckscap gegeven ende gegunt hadde ter begheerten ende bystane Aerts de coster, meyers, Jan haeckmans, henrick boschwerken ende Machyels, scepenen.

Ende namaels hebbe de andere erfheren van Laken my t voirs, clerckscap over gegeven ende gehuet ende gegunt (18).»

Het zegel van de schepenbank

Uit de oudste schepenbrieven van 1302, 1309 en later blijkt dat de erfheren en schepenen een gemeenschappelijk zegel hadden. Aan het stuk van 1302 hangt nog een grotendeels bewaard gebleven zegel in zwarte was. Het is hetzelfde zegel, dat wij hier geven volgens A. Wauters en dat dagtekent uit 1364 (19.) Het stelt O.-L.-Vrouw met het Kindeke Jezus op de knie voor, en is zeer waarschijnlijk een afbeelding van het madonnabeeld in de kerk van Laken. Als legende lezen wij : *S. S(cabinorum) beate. Marie. de. Laken.*

Doch elke heer kon ook zijn eigen zegel gebruiken voor zaken, die zijn eigen erfheerlijkheid betroffen. Wanneer hij echter voor de schepenen kwam dan moest ook hun zegel aan het stuk gehecht worden. Een dergelijk geval wordt genoteerd in het register van 1491. De klerk van de schepenbank zegt alsdan: «*Dese sesse erfheeren erven ende gueden met scepenen onder eenen gemeynen segel*». Sprekend van de zevende heer, zegt hij: «*Dese guedt met laten*», heeft een eigen laathof met zijn eigen zegel.

Het schepenzegel werd bewaard in een koffer in de kerk, waarvan de twee schepenen in functie, elk een sleutel hadden. Een zonderlinge ceremonie had plaats in 1556 met betrekking tot het schepenzegel. Dit was zoek geraakt bij de dood van de schepenklerk, Josse der Weduwe, zodat men een nieuw zegel moest laten maken. Het had als legende: *Segel van den scepenen der erfheeren IN Laken Onser Liever Vrouwen*. Wanneer het zegel gemaakt was, riep de klerk de cijnsplichtigen samen met schepenen en erfheren op het kerkhof te Laken. Hij nam af-

(18) R.A., Schepengriffie Brussel, nr. 4517, blz. 3.

(19) A. Wauters, Env., dl. II, blz. 368.

drukken van het zegel en liet deze rondgaan tussen het volk. In het verslag over deze plechtigheid merkt de klerk op dat een van de erfheren, Frans van Zeebroeck, hem bij deze gelegenheid een geschreven protestnota overhandigde. Zonder iemand bepaald te noemen, al was het bedoeld op Antoon van Witthem, alsdan de voornaamste erfheer van Laken, betwiste hij aan een van hen de titel van erfheer, omdat hij zg. niet de nodige titels bezat. Hij maakte bovendien voorbehoud voor het zegel, dat men aan de vergadering had getoond (20).

De van Zeebroeck's waren sinds 1407 bezitters van *het hof te Drootbeek* als opvolgers van de *de Lapidie's*, van der Straeten, een tak van de Clutinc's van Brussel (21). Deze oppositie moet ons niet verwonderen, daar de heren van Drootbeek steeds een afzonderlijke plaats te Laken hebben ingenomen. Het hof lag ten andere buiten het eigenlijke centrum van het dorp en vormde steeds een afzonderlijke wijk, nl. deze, het dichtstbij de stad gelegen nabij de Zenne, waar nu het Ursulinenklooster is gevestigd.

Volgens het register van 1491 werd het zegel niet bij elke opgestelde schepenbrief uit de koffer genomen. Men liet een aantal brieven samenkomen en men zegelde de stukken tijdens een bijzondere zitting van de schepenen in bijzijn van de klerk. Deze was alsdan gehouden de schepenen te vergoeden voor hun moeite met een *etenstijd* of maaltijd.

Het archief

De schepenen van Laken hebben een vrij interessant archief nagelaten. Van de cijnsboeken bleven er echter slechts drie oude uit de 16e en 17e eeuw over. Het eerste is het *groot Meyboeck* van 1571. Het tweede is het *Kersmisboeck* van 1550. Het derde hoorde toe aan de erfheer van *ter Plast* in 1627. Een vierde cijnsboek, dit van Coensborch (1723) is zoekgeraakt sinds 1878. De drie eerste cijnsboeken berusten in het R.A., Schepengriffies van Brussel onder nrs. 4511 en 9917-18. Verder bleven er 12 registers van goedenissen, nrs. 4517 tot 4534. Het belangrijkste is nr. 4517.

Een aantal schepenbrieven van 1302 tot 1729 bleven bewaard onder nr. 10033. Bovendien hebben wij nog zes bundels minuten van akten van 1559 tot 1699, twee bundels verkoopakten, negen bundels cijnsrekeningen, een bundel in beslagnemingen, een register vonnissen en 14 boeken schepenrollen.

De keure

De keure heeft slechts 19 artikelen. Zij handelen uitsluitend over het burgerlijk recht. Wij kunnen ze indelen in volgende rubrieken:

(20) L. Galesloot, o.c., blz. 272.

(21) A. Wauters, o.c., dl. II, blz. 372.

- Art. 1 tot 6 - het tarief van de verscheidene cijnsen en hun verhandelingen.
Art. 7 - de vervalldag.
Art. 8 - de procedure bij het niet betalen.
Art. 9 tot 12 en 14 - de erfopvolging: het beste catteil (art. 9); het erfrecht (art. 10, 11, 12 en 14).
Art. 13 - het betimmerd goed.
Art. 15 - de goud dagen.
Art. 16 tot 18 - de maaltijden.
Art. 19 - bijzondere bepalingen voor de erfheer uit het geslacht van Laken of hoofderfheer.

A. Wauters beweert in verband met het erfrecht van Laken dat, alhoewel de schepenen het recht van Ukkel volgden, alleen de jongste zoon het ouderlijk huis vererfde, zoals dit gold te Grimbergen en St.-Genesius-Rode. Hierover wordt nachtans niets gezegd in de keure van Laken; wel dat de broeders alleen erven (22).

Bij art. 9 kunnen wij nog het volgende toevoegen. In de schepenrekeningen van de jaren 1644 vinden wij hieromtrent een nadere bepaling, die wij o.a. reeds terugvinden in de keure van Wambeek van 1417 (23): «*Anderen ontfaenck van de partyen oft SATEN van de goeden van Onser-Liever-Vrouwen Laken, competerende mevrouwe van Achelen (erfvrouwe van ter Plast), over welke partijen die proprietarissen naer de doot van den sterfman schuldich syn te gevene de vs. vrouwe dat beste quec (24) dat zy hebben naest den besten. Ende en hebben zy egeen QUEC, hun BESTE BEDDE oft CLEET oft vyf schellingen lovens, indien daer egeen QUEC, noch bedde oft cleet en is*» (25). Wanneer niet kon voldaan worden, werd het goed eenvoudig in beslag genomen. Dit gebeurde nog in 1756 wanneer het laat- of cijnshof van Laken de toenmalige meier de toelating gaf een *sate*, waarvan de bezitter het recht van de dode hand niet kon voldoen, in beslag te nemen.

Dit komt wel overeen met *de beste beeste*, vernoemd in art. 9, maar het oude woord *quec* is er niet gekend, alhoewel het nog voortleeft in de 17e eeuw.

Welke datum toeschrijven aan de keure?

K. Stallaert beweert in zijn nota's, die volgen op de keure, dat deze keure werd opgesteld (*mise par écrit*) op het einde van de 13e eeuw of het begin van de 14e «*comme la coutume*

(22) A. Wauters, o.c., dl. II, blz. 368.

(23) E. Strubbe, ESB., jg. 1963, blz. 3.

(24) *Quec*: groot vee. E. Strubbe zegt dat dit woord later niet meer werd gebruikt. Doch hier vinden wij het terug, waarschijnlijk door traditie, in 1644.

(25) R.A., Schepengriffies Brussel, Laken, nr. 5416.

d'Uccle, à une époque assez reculée, peut-être très reculée du moyen-âge» (26).

Bij het ontleden van de tekst geven verscheidene elementen een nadere aanduiding.

Eerst hebben wij de vermelding van *de vrijheid van Laken*. Deze is niet ouder dan 1331. Alsdan werden door hertog Jan III op uitdrukkelijke aanvraag van de *incolae nostrae ad parrochiam beate Marie Virginis de Laken et per suas litteras patentes* dezelfde privilegien, «vulgariter Koeren et libertates ac consuetudines verleend als de *oppidani* van Brussel bezaten (27). Dit werd bevestigd in 1390 door zijn dochter Johanna. De titel van dit stuk, door A. Wauters gepubliceerd, luidt: «*Van der Vryheit van Laken*» (28). Dezelfde titel komt voor als aanhef in de keure van Laken. Het staat ook vast dat Laken, behalve vn. gelijkshakeling met Brussel, nooit een eigen vrijheid heeft gehad. Zij noemden zich nooit poorters of burgers van Laken, maar stonden opgeschreven als poorters van Brussel.

Een tweede aanduiding zijn de in de keure vernoemde personen: *Henric van Wiltham* en *Clase van Laken*, wiens dochter huwde *Willem van Kesterbeke*. Hendrik van Witthem, heer van Beersel, is voldoende gekend en leefde rond 1404. Niklaas van Laken leefde in 1313 en zijn dochter in 1361.

Blijkbaar zijn art. 16 en 19 geen aanvullingen van later, want het gaat er in vn. artikelen over dezelfde zaken als in de eerste. Bovendien is de vernoemde munt dezelfde in alle artikelen.

Wij hebben dus twee data: 1361 en 1404.

Een derde aanduiding is de in voege zijnde munt ten tijde van het opstellen van de keuren: *pontgelt*, *deniers borsegelts*, *deniers nuwe*. Deze munten komen in Brabant niet voor vóór 1381, zelfs later rond 1400 (29).

Ten vierde blijkt uit het handschrift dat de kopiist van rond 1500, niet erg meer vertrouwd was met de vroegere tekst. Hij begaat meerdere fouten en moest meerdere woorden doorhalen en opnieuw schrijven. Hij geeft ook als titel: «*Declaratie aengaende der Jurisdiction ende Rechten onder de zeven Erfbeeren van... Laken*».

Om vn. redenen dateren wij deze keure tussen 1361 en 1400.

Wij stellen nochtans de vraag: is deze keure niet ouder dan 1400? Hiertoe noopt ons de tweede titel, die voorkomt op de volgende bladzijde van het handschrift en blijkbaar van een andere hand is dan deze van de klerk, die het register opstelde en de eerste titel gaf. Bovendien maakt deze titel één

(26) L. Galesloot, o.c., blz. 311.

(27) *Brabantse Yeesten*, dl. II, blz. 673.

(28) A. Wauters, *Env.*, dl. II, blz. 365-366.

(29) R. Van Uytven, *Stadsfinanciën en Stadseconomie te Leuven, Brussel*, 1961, blz. 61-70.

geheel uit met de tekst. Deze luidt: *Dits d oude heerbringhen van der vryheyte van Laken*. Hierop voortgaand durven wij veronderstellen dat deze keure of dit te boek stellen van het oud gewoonterecht van Laken wellicht vroeger dan 1400 kan geschied zijn, nl. rond 1331, toen Laken dezelfde vrijheid kreeg als Brussel, als tegenmaatregel om het gewoonterecht in voege in de Zevenherenheerlijkheid te vrijwaren.

In elk geval mogen wij aannemen dat dit gewoonterecht veel hoger opgaat dan zijn te boek stelling, vermits de erfheerlijkheden reeds in de 13e eeuw bestonden.

De keure van Laken

Declaratie aengaende der Jurisdictionen ende Rechten onder de zeven Erfheeren van Onser-Liever-Vrouwen Laken buyten Brussel.

*Dits doude heerbringhen van der vryheyte van Laken,
by Brussel.*

1. In den iersten, soe wat goede dat binnen Laken gelegen es, ende dat gheeft van den dachwande v deniers nuwe ende een vat gheersten oft een vat evene, dat es pontgelt sculdich, dats te verstaene van elcken ponde, XII d.

Ieder goed te Laken, dat per dagwand 5 d. nuwe en een vat gerst en even geeft, moet overdrachtsgeld betalen of 12 d. van elk pond geven.

2. Item, soe waer men lyftocht op dit voirscreve goet vercochte, dat is halff pontgelt (30) sculdich.

Indien men lijftocht vercoopt op vn. goed, dan betaalt men slechts de helft.

3. Item, van dat men verzuuct van dooder handt, daer geeftmen aff, vanden dachwande, III deniers borseghelts (31), ende alzo voirt, gelande gelyck, nae dat tsgoets vele es.

Iemand, die een goed verwerft van dode hand, daarvan zal men betalen per dagwand 3 d. borsegelt en zo verder volgens de grootte van het goed.

4. Item, van goede dair cleyn schout (32) op steet ende uetgheet, daer geeftmen af, alst men vercoopt, elck van hen diet vercoopt ende ontfaet, XXXII d. borseghelts; ende dit hoort ten Uckelschen rechte.

Indien men een goed vercoopt, dat kleine cijns geeft, zullen deze, die het verkopen en deze die het kopen, elkeen 32 d. borsegelt betalen. Dit is volgens het recht van Uckel.

(30) *Pontgeld*: 1. - procenten te betalen door de koper of verkoper of beide; 2. - gegeven bij verhuringen en verkopen van vaste gronden; 3. - successierecht; 4. - recht geheven op inkomsten en uitgaven van koopmansgoederen.

(31) *Borsegeld*: gangbare munt, kleingeld.

(32) *Schout*: cijns. Zie *J. Verbesselt*, Cijnzen en munten. *Schout* is in het domein van Nijvel in West-Brabant in voege gekomen na *de hove-lierechten*.

5. Item, alse hier de scepenen t overstaen als ment verwandelt, soe hebben zy VII d. nuwe, ocht, daerment becommert, van alzoë menigher manissen als daeroppe gevalt, zoe es men sculdich VII d. nuwe.

Wanneer de schepenen aanwezig zijn bij de uitwisseling van goederen, of, wanneer het goed bezet wordt, zullen zij telkens bij elke maning hebben 7 d. nuwe.

6. Item, van dat men verzuycet van dooder hant, van goede daer cleyne schout untgheet, dair daer (33) gheeftmen aff XXXII d. borseghelts.

Indien men een goed van dode hand verwerft, waarop kleine cijns staat, daarvan zal men geven 30 d. borsegelt.

7. Item, soe moet men desen pacht ende chys betalen altoes tasmaendaigs nae Sinter Servaes dach, die in den mey valt; ende dese gheerste ochte evene en mach men niet verdinghen, en zy datse de scepenen gepresen hebben, hoe goet dat zy sy op dien dach.

Deze pacht en cijns moeten altijd betaald worden de maandag na St.-Servaes in de maand mei en deze gerst en haver mogen niet ingekocht worden zonder dat ze door de schepenen geschat worden naar de waarde van de dag.

8. Item, soe wair men dan ierst den heere zynen pacht ende zynen cheyns niet en betaelde ten voirschreven daighe (34), soe mach die here drie genechten doen, dan hem totten goede (35) daermen den chys aff gheeft, ende den laet te weten doen met oirconsape, oic ende (36) hy zynen chys betalen (37). Ende en betaelt men hem binnen dien tyde dan niet, soe sal die heer boeten nemen telcken geneechte, ende van elcker boeten III s. nuwe, halff den heere ende halff den scepenen. Ende ten vierden genechte, soe salmen den heere wysen zyne handen te slane aen dat voirschreve goet, ende vroement ende ontvroement, totter tyt dat men hem zynen principalen pacht ende cheins betaelt hadde, ende daertoe al zyn costen ende scaden die hy dairop gedaen hadde. Ende als de heer tenegen goeden doet daighen, soe moet die heere met twee scepenen, ten minsten, zitten inde kercke (38) te Laken, ende verbeyden daer totter tyt dat de clocke geluydt es van der noenen. Ende en quame die ghene die tgoet ane hoorde daerenbinnen niet,

(33) *Daer* is hier te veel. Men merkt duidelijk in het handschrift dat de transcriptior, door het doorhalen van een zin, zich heeft vergist en het recenter woord *daer* heeft herhaald, waar hij eerst het oude *dair* had geschreven.

(34) De transcriptior heeft hier in nota bijgevoegd: *den salarys vande heren ende laten, hoe vele sy hebben selen.*

(35) Lees: *soe mach die heer, met drie genechten, hem doen doen totten goede.*

(36) In plaats van: *oic ende*, lees: *ten ende*.

(37) In plaats van: *betalen*, lees: *betale*.

(38) Het woord *banck* werd doorgehaald.

ende dade den heere genoeg van dat hy hem sculdich waer, soe soude hem die heer met dien twee scepenen doen, nader noenen, te dien goede, ende ten anderen genechte desgelycx zoude hy oick doen, ende met twee andere scepenen, ende ten derden genechte oic alzo, ende ten vierden soude men hem wysen dat hy zyn handen ane dat voirschreve goet slaen soude, gelyck dat voirschreve es.

Indien iemand op die dag zijn pacht of cijns niet betaalde, dan mag de heer de hand laten leggen op het goed, waarop de cijns uitgaat, mits een nader beschreven procedure.

9. Item, soe wie saten heeft binnen Laken, ende alser een sterft van dien die zaten houden, zoe sal die ghene die de saten heeft hebben de beste beeste die daer blyft, sonder een, vuytgescheyden peerden, daer en es men niet aff sculdich met rechte. Ende en zyn daer egheen beesten, soe mach hy nemen het dbeste schoenheyte dat daer blyft, sonder een; ende wairen zy zoo arm, dat zy beesten noch schoenheden en hadden, soe soudent zy geven v st. borsegelts.

Alwie te Laken een zaat heeft, zal wanneer een houder van zulk goed sterft, recht hebben op het tweede beste beest, behalve van de paarden. Wanneer er geen dieren zijn, mag hij het tweede schoonste stuk nemen. Indien er niets van die aard in huis is, dan moet men 5 st. betalen.

10. Voirts es te wetene: wair eenich goet versterft, van dien dat voirgenoemt es, op kinderen daer brudren ende zusteren zyn, daer en hebben de zusteren niet aene, het blyft al op de broederen; maer men es sculdich altoes, nae bancrecht, de zusteren te versiene ende te goedene by raide van haeren gemeynen vrienden. Ende waer dbedde scheidt ende daer goet blyft van dien dat hier voer es geseeght, soe sal de ghene die lanxst leeft, van vader ende moeder, dat goet halff behouden tot zynre tocht, ende de kinder dander heelicht. Ende zoe wanneer die lanxstlevende dan sterft, soe gheet dat goet, dat hy t'synre tocht hielt, daer (39) sculdich es te gaene nae zyn doot.

Wanneer een goed vererft wordt door de kinderen, dan volgt dit alleen de broeders; men is echter verplicht de zusters te bedelen volgens de voorschriften van de bank en in overeenstemming met het advies van de maagschap. Bij het afsterven van een van de echtgenoten, zal de overblijvende de helft hebben in vruchtgebruik en de kinderen de andere helft. Na de dood van de overlevende zal zijn deel gaan naar deze, die er recht op hebben.

11. Item, soe waer van desen goeden ygerincx van den zyden versterft, dat blyft al op de bruedere; ende daer zoe en hebben die zusteren niet daerane, het en waer datter egheen bruederen en waeren, soe bleeft op de zuster oft op haere kindere.

(39) Lees: *daert*.

Wanneer een goed door opvolging aan een zijtak komt, zal dit eveneens aan de broeders toekomen met uitsluiting van de zusters. Indien er geen broeder is dan volgt het de zuster en haar kinderen.

12. Item, waert dat eene sate verstorve op hen III^{en}, oft op hen IIII^{en}, oft op hoe meneghen dat ware, storven van dien die de sate hielden, soe soude hebben die heere daeraff ghelande gelyck nae (40).

Wanneer een zaat door sterfgeval aan drie of vier of meerdere volgt, en een van hen sterft, zal de heer zijn recht mogen laten gelden.

13. Item, soe wanneer die heere den sate (41) betimmert begeert te hebbene, soe moet die gene die de zate houdt, bynnen eenen jaer nae dat men hem met orconscapen voer scepenen verzuect, die sate betymmeren; ende dair mach hy dan een huys op setten, dat drie pont loevensche weert zy; ende daer met moet hem die heere laten genueghen. Ende dat huys moet men metten scepenen ende met tymmerluden doen prysen, oft weert es gelyck dat sculdich is te zyne. Ende betymmert hyt binnen den tyde niet gelyck dat voirscreven is, soe mach de heere zyne handen slaen aen tgoet dat de zate sculdich es, ende vroement ende ontvroement, totter tyt toe dat hy hebbe dat hy sculdich es te hebbene.

Wanneer de heer eist dat zijn zaat betimmerd, d.i. behuisd wordt, dan zal de houder van zulk goed dit moeten doen binnen het jaar, na daarvan door de schepenen vooraf te zijn gemaand. Zulk huis mag drie pond leuens waard zijn. De heer mag niets meer eisen. Het zal door de schepenen en de timmerlieden geschat moeten worden. Indien de laat geen huis bouwt op zulk goed binnen de vastgestelde termijn, zal de heer dit mogen in beslag nemen tot wanneer hij voldoening heeft gekregen.

14. Item, waer een zate versterft, soe selen die ghene, daer daer se op versterft, deylen bruederlyc, susterlyc, even ghelyck in de zate.

Wanneer een opvolging in een zaat open staat, zullen deze die het toekomt, broederlijk en zusterlijk delen.

15. Item, de heeren van Laken hebben tsaers twee goudaighen, den eenen sdyssendaighs naest tsmaendaighs nae sinte Servaesdach, als zy hueren cheins ontfaen hebben, ende den anderen tsmaendaighs nae dertiendach. Ende dan es men schuldich tsondaighs te voren te gebieden in de kercke der scepenen van Laken, die binnen der prochien van Laken woenen, dat zy te dien daighe comen, ende den scepenen van Laken (42), die buyten der voirschreve prochien woenen, eest men sculdich te

(40) Voeg hierbij: *dat tsgoets vele es*, zoals in art. 3.

(41) *Sate* met *e* boven de *a*.

(42) K. Stallaert heeft hier gemeend *den scepenen van Laken* te moeten vervangen door: *den laten van Laken*. Zie onze opmerking hierover.

laten weeten tot hueren huuse, met oirconschapen. Ende en quamen zy daer niet, alst hen ontboden ware, in de kercke, oft tot hueren huuse, de weete gedaen waer, soe soude de gene zyn, die daer niet en quame, op II st. nuwen, den heeren gemeynlyck te deylen.

De heren zullen jaarlijks twee goudagen houden, de eerste de dinsdag na de maandag, die volgt op St.-Servaas, wanneer zij hun cijzen hebben ontvangen; de tweede 's maandags na Drie Koningen. Men zal dit 's zondags te voren in de kerk van Laken bekend maken aan deze, die te Laken wonen en per brief en met getuigen aan deze, die buiten Laken wonen. Wie niet verschijnt op de vastgestelde dagen, zal een boete van 2 st. nuwer betalen, door de heren gemeenschappelijk te delen.

16. Item, es men sculdich den scepenen van Laken tsjaers twee etentyde te Brussel te geven; den eenen es men sculdich te gevene her Henrich van Wittham, opt goede dat compt van zynre dochter weggen.

De scepenen hebben jaarlijks recht op twee maaltijden. Een daarvan zal de heer van Witthem geven als heer van zijn erfgoed

17. Item, den anderen etentyt zyn hen sculdich de andere heeren van Laken, onder hen gemeynlyck te gevene, den scepenen elcken heere.

De andere maaltijd zullen de andere heren gemeenschappelijk bekostigen.

18. Item, als de scepenen van Laken dese etentyde verocht hebben ende mense hen niet en gave, elck nae zyne gelande gelyck, dan souden de scepenen van Laken dien heere, daer de faute inne waer, egheen vonnisse wysen dat hun stade doen mochte, totter tyt dat hem daeraff genoeg gedaen ware.

Wanneer de scepenen de heren verzocht hebben om hun maaltijd en de heren verzuimden deze te geven, dan zullen de scepenen geen vonnissen meer vellen, die gunstig zouden zijn voor deze, die in gebreke is, totdat ze voldaan worden.

19. Item, tgoet dat men van Clase van Laken hielt ende dat comen es op Willems wyf van Kesterbeke, ende dat boven VI d. nuwe gheeft van den dachwande, dat es pontgelt sculdich als men vercoopt, dats te verstaene van elcken ponde XII d.; ende daermen lyftocht op alsulcken goet vercoopt, dats sculdich van den ponde VI d., ende daermen ontfaet van dooder handt, soe gheeft men III d. borseghelts van den dachwande.

Van het goed dat de vrouw van Willem van Kesterbeke houdt vanwege haar vader, Niklaas de Laken, en dat meer dan 6 deniers nuwe geeft, moet men pontgeld geven bij de verkoop, nl. 12 d. per pond. Wanneer men een goed, waarop lijftocht staat, verkoopt, zal men er een recht van 6 d. per pond van betalen. Wanneer men zulk goed verkrijgt van dode hand, dan zal men 3 d. borsegeld per dagwand betalen.

J. VERBESSELT

JAARVERSLAG VAN HET GESCHIED- EN OUD- HEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT 1963

In het jaar 1963 publiceerde het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap de 46e jaargang van zijn tijdschrift *Eigen Schoon en De Brabander*, die dank zij de bijdragen van 24 medewerkers is uitgegroeid tot een boekdeel van 504 bladzijden, verlicht met 34 illustraties.

Onder de artikelen die onze gebruikelijke rubrieken stoffeerden, vernoemen wij als belangrijke bijdrage tot de plaatselijke geschiedenis: de uitgave en bespreking, door Prof. E. Strubbe, van de dorpskeure van Wambeek, die een beeld ophangt van de regeling van het dorpsleven aldaar in het begin van de vijftiende eeuw. In het archief van de abdij Grimbergen kwam J. Verbesselt tot de ontdekking dat een oorkonde van het jaar 1157 een gedeelte bevat van de verloren brief der eerste stichting van de abdij door Augustijnermonniken ten tijde van bisschop Odo (1105-1113). Dezelfde vorser heeft ook de hand kunnen leggen op de rekeningen betreffende de herbouw van de Hallen van Overijse in de 15e eeuw. Hierbij kwam aan het licht dat het plan van dit gebouw aan het brein van de beroemde Keldermansen is ontsproten.

Ook andere steden en dorpen vonden in deze jaargang een of ander aspect van hun geschiedenis onthuld of toegelicht, o.m. Brussel en Leuven, Affligem, Anderlecht, Asse, Buizingen, Gaasbeek, Ganshoren, Huizingen, Meise, Mollem, Pamel, Testelt, Tienen, Wolvertem en Zelem.

Het stadje Halle mag er zich over verheugen een bedrijvig historicus als R. Borremans onder zijn inwoners te tellen. Deze ondernam het systematisch onderzoek van de oudste toestanden en van het kader waarin Halle zich heeft ontwikkeld.

In de rubriek Kunstgeschiedenis verdient G. Potvliegess doorwrochte bijdrage tot een biografisch en organologisch perspectief betreffende de Brusselse orgelmakers vanaf de XVe eeuw tot 1956, met een speciaal lijstje te worden omkransd.

En niet alleen de volkskundigen, maar alle lezers, zelfs zij die *Eigen Schoon* gewoonlijk niet volledig lezen, hebben zich ongetwijfeld kunnen verlustigen in de lectuur van P. Lindemans' Meike op het strooien dak. In een referendum over het meest gelezen artikel in ons tijdschrift zou dit naar het leven geschreven en geïllustreerd opstel zeker gelauwerd uit de bus komen. Twee genealogieën zagen het licht: de Haachtse familie Grietens en het geslacht Theys.

En we kunnen dit overzicht niet besluiten zonder felicitaties en een woord van dank voor onze Hoofdredacteur die, benevens het slopend correctiewerk, ruim negentig Brabantse woorden in zijn dialectologische rubriek heeft besproken.

Onze jaarlijkse gowdag voerde ons dit jaar op 1 mei naar de streek van *Hoegaarden*. In de voormiddag bezochten we, onder de leiding van de Heer Morren, te *Tienen*: de Grote Markt, de kerk van O.-L.-Vrouw-ten-Poel en de St.-Germanuskerk.

Te *Overlaar* liet de Z.E.H. J. Vander Velpen ons kennismaken met het oude St.-Lambertuskerkje, dat in de zuidgevel nog sporen van Romeinse tegulae bewaart.

Op een stijlvolle doch joviale receptie heette *Hoegaarden* ons bij monde van zijn Burgemeester hartelijk welkom. De academische zitting had plaats in de zaal Pax, waar de familiegilde *De Gulden Lelie* ons verwelkomde en aan J. Verbesselt een herinneringswimpel overhandigde. Vervolgens hield de Z.E.H. Vander Velpen een interessant referaat over het bloeiend brouwersbedrijf, waardoor de roem van het lekker Hoegaards bier, in de 18e eeuw, tot in verre gewesten uitstraalde. Na de maaltijd gaf een reeks fraaie kleurendia's ons een zonnige kijk op de mooie streek, de gebouwen en de bekende palmprocessie. Een heerlijk kluifje genoten de genealogen van ons gezelschap bij het uitgestalde archief en de herinneringsvoorwerpen van het geslacht *Van Nerum*. Hierna deden we een rondwandeling in het dorp met bezoek aan enkele pachthoven en de merkwaardige St.-Gorgoniuskerk, waarvan de Z.E.H. Vander Velpen de geschiedenis in ons tijdschrift uitvoerig heeft beschreven. Een woord van hulde verdient de Heer Hubert Van Nerum voor de puike organisatie van ons opthoud te Hoegaarden.

Tijdens de namiddagtocht brachten we nog een bezoek aan de stemmige kapel te *St.-Kathelijne-Houtem*, de St.-Ermelindiskerk en -kapel te *Meldert* en bij de St.-Hilariuskerk te *Bierbeek* namen we afscheid van deze leerrijke gowdag, die al te nat was verlopen, zonder dat het Hoegaards bier hierin nochtans enige schuld droeg.

Onze personalia zijn dit jaar met een rouwboord omlijst. Op 14 september 1963 bereikte ons de droeve tijding van het afsterven van Dr. Jan Lindemans, de stichter van Eigen Schoon en van het genootschap. Amper twee maand tevoren had Gerard Walschap hem in een open brief met zijn 75e verjaardag op hartelijke wijze gefeliciteerd. Benevens de talrijke geleerden en vrienden heeft het bestuur van het Genootschap hem bij monde van Dr. J. Verbesselt een laatste hulde gebracht voor het Eigen Schoon dat hij voor ons in het leven riep en dat we naar zijn geest zullen laten voortbloeien. Ook Prof. dr. L. de Man wijdde aan de nagedachtenis van onze vereerde stichter een treffend « in memoriam ».

In de in 1963 opgerichte Federatie van Vlaamse Volkskundige Verenigingen is onze beheerder, J. Verbesselt, als afgevaardigde voor Brabant tot voorzitter van de Raad van Beheer verkozen.

Met ingang van 1 mei werd ons medelid, Dr. J. Renson, als opvolger van Maurice Roelants, tot conservator van het do-

mein van Gaasbeek benoemd.

Ons gewezen bestuurslid, C. Theys, reeg een nieuwe parel aan zijn heemkundige kroon met de uitgave van zijn achtste dorpsmonografie die gewijd is aan Beersel. Hierom werd hem tijdens een plechtige hulde het ereteken van officier in de Orde van Leopold II door Minister Van Elslande uitgereikt.

Op 16 maart hielden we onze algemene vergadering onder het voorzitterschap van Ir. Paul Lindemans. Veertien leden waren aanwezig en de verslagen van de secretaris, van de beheerder en van de hoofdredacteur werden eenparig goedgekeurd.

Het bestuur vergaderde viermaal tot regeling van administratieve aangelegenheden, tot het organiseren van de gouddag en vooral tot het bespreken van de publicaties in ons tijdschrift.

In tegenstelling met de vorige jaren was 1963 ons bijzonder gunstig inzake ledental : wij mochten 24 nieuwe leden inschrijven ; zes traden toe ter gelegenheid van de grote boeken- en platenbeurs die plaats had te Evere op 16 en 17 november en waaraan ons Genootschap voor het eerst in zijn geschiedenis met succes heeft deelgenomen.

Daartegenover verloren wij slechts elf leden, waarvan zeven ontslaggevers, één overledene, en drie geschrapt bij gebrek aan betaling van hun contributie.

Financieel hebben we dit jaar met een groot verlies afgesloten. Met spijt stellen we vast dat de meeste leden, ondanks onze dringende oproepen, zo traag en nalatig zijn bij het vereffenen van hun leesgeld. In oktober hadden meer dan driehonderd leden hun lidmaatschapsgeld nog niet betaald en, nadat ze bij briefkaart waren gemaand, moesten we in het begin van december nog bij drieëntachtig leden met de post laten innen. We veroorloven ons dan ook een dringend beroep te doen op al onze leden, opdat ze hun contributie, bij het begin van het jaar, betalen. Zo besparen ze ons veel moeilijkheden, tijd en onkosten en helpen ze mee de prijs van het leesgeld op 130 F te handhaven. Moge in 1964 op dat stuk een gevoelige verbetering intreden !

P. CNOPS.

Oude jaargangen van E.S.B. zijn te koop bij Mevr.
de wed. G. Van der Steen, Bosstraat 483, Brussel 15.
(Tel. 70.89.22)

BESTUUR VAN HET GESCHIED- EN OUDHEIDKUN- DIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

Erecomité

Prof. dr. H. C. H. Teirlinck, lid van de Kon. Vl. Academie,
gewezen voorzitter.
Prof. em. dr. R. Foncke, lid van de Kon. Vl. Academie,
gewezen voorzitter.
Ir. P. Lindemans, landbouwingenieur, gewezen voorzitter.

Bestuurscomité

Voorzitter : Mr. Leo Lindemans.
1e Ondervoorzitter : J. Melkenbeek.
2e Ondervoorzitter : A. Meulemans.
Secretaris-penningmeester : P. Cnops.
Leden : Dr. jur. P. Leynen, C. Theys.

Beheer en Redactie

Beheerder : Dr. J. Verbesselt.
Hoofdredacteur : Prof. dr. L. de Man.

DRINGENDE OPROEP

Het jaar 1963 hebben we met een groot verlies afgesloten. Met spijt moeten we vaststellen dat de meeste leden zo traag en nalatig zijn bij het vereffenen van hun leesgeld. In oktober hadden meer dan driehonderd leden hun lidmaatschapsgeld nog niet betaald en nadat ze bij briefkaart waren gemaand, moesten we in het begin van december nog bij drieëntachtig leden met de post laten innen. We veroorloven ons dan ook er bij alle leden op aan te dringen dat ze hun contributie *bij het begin van het jaar* zouden willen betalen. Zo besparen ze ons veel moeilijkheden, tijd en onkosten en helpen ze mee de abonnementsprijs op 130 F te handhaven.

Moge 1964 hierin een gevoelige verbetering brengen !

Uit het jaarverslag 1963.

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vroeger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenbergh, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem*,
Oude woningen te Zuventem, 40 F, voor de leden: 30 F. — *Idem*, *Omheen de k*
van Teruuren, 40 F; voor de leden: 30 F — *Idem*, *en zijn verleden*, 51 blz.,
 ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
- A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F, voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht) — 2. *Die: ocht*. — 3. *Assche*
 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kan n rt* 92 blz., ill., 90 F (voor
 de leden: 60 F). 5. *Ka n Tienen*, 53 blz., ill. 5 F (voor de leden: 35 F) — 6. *Kanton*
Vilvoorde, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F) — 7. *ton utleeu* 37 blz., ill.
 60 F (voor de leden: 50 F) — *Kanton St nte Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de
 leden: 50 F).
- W. VAN DEN STEENE, *van het Belgisch Parlementgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor VI Naamkunde, E. E enstraat
 10a, Leuven (postrekening nr. 162 831, H. J. van de Wijer, Leuven)
- J. LINDEMANS, *Westbr plaatsnamen: Baardegem, Beersel, Beigem, Bekker*
zeel, Drogenbosch Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek, elk deel 35 F.
- J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F — J. LINDEMANS, *Topony*
mie van Asse: 150 F — Ed DEWOLFS, *Top van Tienen*: 60 F — J. LINDEMANS, *De*
Frankische Kolonisatie in Brabant: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Bra*
bant: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F — L. DE MAN
Vondelingen en hun naamgeving, 60 F. — Te bestellen mits betaling van het rag, op
 het Instituut voor VI. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Geme ntwapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F
 (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de*
heraldiek, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *an Overstracten* — *3. *Wambacq* — *4. *Goossens*. — *5. *van*
Ginderachter. — *6. *Covens* — *7. *de Riddere* — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F —
 *10. *van der Hasselt* — *11. *De Keyser* — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuwel*, 5 F.
 *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. —
 *18. *van Ophem* — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*,
 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F — 24. *Stuckens*
 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28.
Van Lierde, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck* 30 F. — 31. *van der*
Meeren, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F.
 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Mar elae en De Rijcke*,
 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens De Smeth*, 20 F.
 42. *Grietens*, 30 F. — 43. *Theys*, 30 F.
- Jan LINDEMANS, *Van Meuseniersbloed*, 252 blz., 270 F. — voor de leden: 180 F.
- Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant* 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
- A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb: 375 F; voor de leden resp. 200 en
 250 F.
- Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
- Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F
- Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
- A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.
- P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

J.L. PAUWELS, De taal te Aarschot (II)	81-96
J. MELKENBEECK, Heraldiek der gemeenten van Vlaams-Brabant	97-129
L. CEYSSENS, Godfried Van De Mortelee, een Jansenistisch advokaat (1594-16??)	130-138
J. VERBESSELT, De zeven erfheren van Laken en hun keure uit de 14e eeuw	139-164
P. CNOPS, Jaarverslag van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams Brabant 1963	165-168
Uit het vroegere volksleven :	
C.T., In slavernij in Barbarije	96
Uit oude papieren :	
P.L., Een brandbrief (1546)	129

— De ondertekende artikels worden onder de verantwoordelijkheid van hun auteur gepubliceerd.

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.

Drukk. G. Veys, Pittem.